

„A véges végtelen”

Tanulmányok Vörös Ferenc 60. születésnapjára

Savaria University Press

„A véges végtelen”

Tanulmányok Vörös Ferenc 60. születésnapjára

A kötet megjelenését támogatták
DR. PUSKÁS TIVADAR
Szombathely Megyei Jogú Város polgármestere

VÖRÖS FERENCNÉ
a köszöntött édesanyja

„A véges végtelen”

Tanulmányok Vörös Ferenc 60. születésnapjára

Szerkesztette

HAJBA RENÁTA

TÓTH PÉTER

Szombathely
2017

Készült az ELTE BTK
Savaria Magyar Nyelvtudományi Tanszékén

Kiadja
a Savaria University Press

Felelős kiadó
FÜZFÁ BALÁZS

Szerkesztette
HAJBA RENÁTA és TÓTH PÉTER

Borítóterv
VITÁRIS JÓZSEF

© A szerkesztők és a szerzők

ISBN 978-615-5753-07-7

Vörös Ferenc

Tartalomjegyzék

Vörös Ferenc köszöntése	11
Bauko János: Tulajdonnevekre utaló extralingvális jelek a névszemiotikai tájképben	13
Benő Attila: Román családnevek fonológiai és morfológiai adaptációja ...	27
Beregszászi Anikó és Csernicskó István: A kárpátaljai magyar személynévhasználat két sajátosságáról	33
Czetter Ibolya: Az alakzatok és a poétika	43
Dudics Lakatos Katalin: Nyelvek, nyelvváltozatok – kárpátaljai magyar pedagógusok	47
Farkas Tamás: A nyelvújítás és a tulajdonnevek	59
Fűzfá Balázs: Miért szép?	67
Gaál Péter: Online-szótár-használat a szombathelyi ELTE Bolyai János Gyakorló Általános Iskola és Gimnáziumban. Négy interjú tapasztalatai	71
Hajba Renáta: A regionális köznyelvi jelenségek társadalmi háttere Szombathelyen	79
Koós Ildikó: A dajkanyelvnek is nevezett terminus technikus magyar nyelvű speciális jelentéstartalma	97
Kovács András: A nemhivatalos keresztnevek nemhivatalos használatának lélektani hátteréről egy kárpátaljai magyar település (Som) tükrében	109
Lanstyák István: A magyar nyelv kisebbségben	119
Misad Katalin: Helyesírási interferencia-jelenségek szlovák földrajzi és intézménynevek magyar megfeleltetésében	127
Pusztay János: Vörös Ferenc, Kárpát-medencei történeti családnévatlasz	135
Sándor Anna: <i>A piros</i> és a <i>vörös</i> színnév a koloni nyelvjárásban	137
Tóth Péter: Az ortológus és a neológus. Beregszászi Nagy Pál és Kazinczy Ferenc	147
Vörös Ottó: Kognitív sajátosságok a nyelvi areában	155
Zopus András: Csíkszentkirályi családnevek a XVII. században	157
Vörös Ferenc publikációs tevékenysége	171

Vörös Ferenc köszöntése

E könyv írásai a most 60 éves Vörös Ferencet köszöntik. Ünnepeztünk a magyar névkutatás elhivatott és eredményes művelője, akinek munkabírása, segítőkészsége, szorgalma, szakmai igényessége jól ismert azok előtt, akik a közelében dolgozhatnak, illetve tanítványainak mondhatják magukat. Lelkesen segíti kollégáit és diákjait, kutat, szervez, szerkeszt szinte fáradhatatlanul.

Vörös Ferenc Sárváron született, abban a Vas megyei városban, ahol a Nádasdyak 1534-ben iskolát, 1537-ben pedig nyomdát alapítottak, s ahol Sylvester János, a 16. század jeles nyelvtudósa otthonra lelt. Vörös tanár úr gyermekkorát szülővárosában töltötte, itt is érettségizett. Ezt követően a szombathelyi Tanárképző Főiskolán, majd a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetemen folytatta tanulmányait.

A Győri Tanítóképző tanárként publikációs tevékenysége főleg nyelv művelői, helyesírási és módszertani témákhoz kapcsolódott. 1996 és 2005 között – vendégtanári státuszban – a nyitrai Konstantin Egyetemen tanított. A nyitrai évek meghatározónak bizonyultak pályájának alakulásában, ekkor kezdett ugyanis foglalkozni névkutatással. Fontos szerepe volt ebben régi mesterének, Hajdú Mihálynak, aki az akkor Győrből Nyitrára kerülő ünnepeztünket arra biztatta, hogy a felvidéki magyarság történeti és mai személyneveinek vizsgálatával foglalkozzon. A Nyitrán eltöltött évek után hazatért a szombathelyi Magyar Nyelvészeti Tanszékre.

Vörös tanár úr 2009-ben indította útjára a történeti és jelenkori *Magyar családnévátlasz* munkálatait. Ennek jelenkori rétegéről 2014-ben látott napvilágot a pozsonyi székhelyű Kalligram Kiadó gondozásában a *Kis magyar családnévátlasz*, amelyről nemcsak hazai, hanem nemzetközi szakmai folyóiratokban is elismerő recenziók jelentek meg olasz, német, angol, szlovák nyelven. A történeti réteg kézírata *Kárpát-medencei történeti családnévátlasz* címmel szintén a pozsonyi Kalligram Kiadónál jelent meg 2017-ben.

Ünnepeztünk számos nyelvészeti (főként onomasztikai, dialektológiai, hungarológiai, szociolingvisztikai, nyelv- és névföldrajzi) tárgyú hazai és nemzetközi konferencián volt előadó (Ausztria, Csehország, Finnország, Franciaország, Lengyelország, Magyarország, Románia, Szerbia, Szlovákia, Ukrajna). Publikációi hazai és külföldi folyóiratokban, konferenciakötetekben jelentek meg. Publikációi száma immár meghaladja a százat. Ezek közül 19 monografikus munka.

Vörös Ferenc nyelvészeti konferenciák lelkes szervezője is. Két általa szerkesztett konferenciakötet a Magyar Nyelvtudományi Társaság egyik patinás sorozatában jelent meg (MNYTK). Ünnepeztünk 2010-től szervezi „A nyelvföldrajztól a névföldrajzig” c. konferenciasorozatot. Ennek minden évben más Kárpát-medencei település ad helyet (2010-ben Szombathely,

2011-ben Győr, 2012-ben Sárvár, 2013-ban Dunaszerdahely, 2014-ben Pozsony, 2015-ben Alsóőr, 2016-ban Sopron, 2017-ben Kolozsvár). A konferenciasorozat előadásai szakmailag lektorált kötetekben jelentek meg.

Több mint húsz, a közoktatásban mai napig forgalomban lévő tankönyv és segédkönyv lektorálásában vett részt. Ezen túl a nyitrai egyetemen is több egyetemi tankönyv, tanulmánykötet (társ)szerzője, szerkesztője és szakmai lektora volt. 2000-től szakértőként felkerült az országos érettségi elnöki listára. Azóta minden évben érettségi elnöki feladatokat is vállal.

Onomasztikai és szociolingvisztikai kutatásait 2006 őszén a Magyar Nyelvtudományi Társaság illetékes kuratóriuma Csűry Bálint- emlékérem és -díj odaítélésével jutalmazta.

Tanítványai mindig szeretettel és tisztelettel beszélnek róla.

Kedves Tanár Úr! Születésnapod alkalmából köszöntenek Téged kollégáid, tanítványaid, barátaid és tisztelőid. Jó egészséget, sok örömet, boldogságot és további lankadatlan munkakedvet, sikereket kívánunk! Isten éltesen sokáig!

Szombathely, 2017 novemberében

A szerkesztők

Tulajdonnevekre utaló extralingvális jelek a névszemiotikai tájképben

BAUKO JÁNOS

1. A névszemiotikai tájkép fogalma

A vizuális tulajdonnevek és a nevekre utaló extralingvális (nyelven kívüli) jelek a névszemiotikai tájkép részét képezik. A névszemiotikai tájképet a névtáblákon, a köztereken lévő feliratokon, különböző felületeken (pl. falfelületeken, sírköveken, plakátokon, tablókon) szereplő tulajdonnevek (elsősorban személy-, hely- és intézménynevek), valamint a nevekre utaló, neveket kísérő extralingvális jelek (pl. embléma, fénykép, rajz, szobor) alkotják (vö. BAUKO 2015a, b).

A névszemiotikai tájkép vizsgálatát a nyelvítájkép-kutatások is érintik. A nyelvi tájkép fogalmának LANDRY–BOURHIS (1997) szerzőpáros – akik a quebeci franciák etnolingvisztikai vitalitását vizsgálták – általi meghatározásában is helyet kaptak a névtáblákon előforduló hivatalos tulajdonnevek: „Az adott terület, régió vagy városi agglomeráció nyelvi tájképét a hivatalos útjelző táblák, a reklámtáblák, utcanevek, helynevek, kereskedelmi egységek feliratai és kormányzati épületek hivatalos táblái adják” (LANDRY–BOURHIS 1997: 25). Ebben a definícióban a tulajdonnévfajták közül a névtáblákon megjelenő hely- és intézménynevek szerepelnek, de a névszemiotikai tájképbe a személynevek, illetve egyéb névfajták, a nem hivatalos tulajdonnevek és az extralingvális jelek is beletartoznak.

A nyelvi tájkép fogalmát az említett LANDRY–BOURHIS által írott tanulmány óta számos kutató újraértelmezte.¹ „A tágabb értelmezés szerint a kutatások magukban foglalják az olyan kiegészítő elemek, mint például a fotók, dokumentumok, névjegyek vagy épp a termékek címkézésének vizsgálatát, valamint akár az öltözködésben, táplálkozásban, zenében, építészetben megjelenő azon szimbólumokét, amelyek az adott nyilvános térben élő emberek révén formálják a nyelvi tájképet” (CSERNICKSKÓ 2016: 91). A nyelvítájkép-kutatás interdiszciplináris jellegét mutatja, hogy egyaránt merít a szociolingvisztika, a szemiotika, a folklorisztika, a történettudomány, a jogtudomány, a földrajztudomány és a névtan eredményeiből. A szemiotika a jeltudományban alkalmazott módszerek segítségével vizsgálja a tulajdonneveket mint egyedi jeleket, illetve a nevekre utaló, azokat helyettesítő nem verbális jeleket (vö. BAUKO–BENYOVSZKY szerk. 2014; JAWORSKI–

¹ A többnyelvű nyelvterületeken vizsgált nyelvi és névszemiotikai tájképpel foglalkozó nemzetközi szakirodalom kutatástörténetét „Linguistic Landscapes in a Multilingual World” című tanulmányában DURK GORTER (2013) foglalta össze. A Kárpát-medence kisebbségi magyarok által lakott területein folytatott nyelvítájkép-kutatásokat „Magyar nyelv és magyar népcsoport Burgenlandban. Nyelvi tájképek vizsgálata a többnyelvűség kontextusában” című disszertációjában SZOTÁK SZILVIA (2016: 54–59) tekintette át.

THURLLOW szerk. 2010; SZÍVÓS 2013; VOIGT 2008, 2011). Érdemes bevonni az elemzésbe, ha egy névtáblán vagy egyéb felületen a betűkön kívül más jelzések (pl. zászlók, arcképek, termékábrázolások stb.) is vannak (l. BARTHA–LAIHONEN–SZABÓ 2013: 13, 16), valamint figyelembe venni a térbeliséget is, a feliratok elhelyezését, színét, nagyságát és egyéb jellemzőit (l. SCOLLON–SCOLLON 2003).

A névszemiotikai tájkép a nyelvpolitika egyik komponense, vetülete, következménye (vö. CSERNICSKÓ 2013, SHOHAMY 2006). A tulajdonnevek hivatalos használatát a névtörvények befolyásolják (vö. VÖRÖS 2004), az államhatalom szabályozza a névhasználatot és a nevek vizuális megjelenítését is. Kétnyelvű környezetben az államnyelvi névalakok előnyt élveznek a kisebbségi névformákkal szemben, a fölérendelt-alárendelt viszony a tulajdonnevek vizualizálásában, térbeli viszonyában is mutatkozik: a névtáblán a hatalmi helyzetben lévők nyelve általában felül vagy elől van, illetve nagyobb méretű lehet. A többségi névminták erős hatást gyakorolnak a kisebbségi névhasználatra, az adott terület névszemiotikai tájképére. A névszemiotikai tájkép kialakításában az állam(igazgatás), az önkormányzatok, a vállalkozói és a civil szféra is szerepet játszik, egyes nyelvi mozgalmak, polgári társulások aktivistái is igyekeznek felhívni a figyelmet az anyanyelven történő vizuális nyelv- és névhasználat lehetőségére.

2. Személynevekre utaló extralingvális jelek

A személynevekre utaló extralingvális jelek közé tartoznak az ikonikus jellegű arcplakettek, szobrok, fényképek, rajzok stb., melyeknél a jelölő és jelölt között hasonlóság figyelhető meg.

A névszemiotikai tájképben az emléktáblákon gyakran látható annak a személyiségnek az arcplakettje, akinek tiszteletére állították a táblát. Az arcplakett mintegy felidézi a személy nevét. Kétnyelvű környezetben többféle megoldással találkozhatunk a személynév feltüntetésével, illetve az arcplakett térbeli elhelyezése kapcsán.

Az arcplakettet tartalmazó, magyar jeles személyiségek tiszteletére állított emléktáblákon a szlovákiai magyar településeken a leggyakrabban a személynév magyaros formában használatos, amely mintegy összeköti a magyar és szlovák nyelvű szöveget. A komáromi Duna Menti Múzeum épületén lévő emléktábla (l. 1. kép) felső részének közepén látható arcplakettől balra helyezkedik el a magyar szöveg (*A / Jókai / Egyesület / és ezen / Kultúrpalota / megálmodója*), jobbra pedig a szlovák megfelelője (*Osnovateľ / Jókaiho / združenia / a tohto / Kultúrneho / paláca*). A tábla alsó részében – az arcplakett, valamint a magyar és szlovák szöveg alatt – a személynév magyaros alakváltozatban szerepel (*ALAPY GYULA*), majd a név alatt az évszám (1872–1936) helyezkedik el. Az emléktábla legalsó részén a táblát állító intézmény neve kétnyelvűen (*Jókaiho združenie – Jó-*

kai Egyesület) van feltüntetve, és mögötte szerepel a tábla elkészítésének évszáma (2006).

1. kép. Alapy- emléktábla (Komárom)

2. kép. Harmos- emléktábla (Komárom)

A komáromi Duna Menti Múzeum épületén lévő további arcplakett, melyen a személy családneve (*Harmos*) is látható, az emléktábla fölött van

elhelyezve (l. 2. kép). Az emléktáblán a következő szöveg olvasható: *V tejto budove tvoril a učil / Ebben az épületben alkotott és tanított / Karol HARMOS Károly / akademický maliar – festőművész*. A személynév szokatlan változatban szerepel: a két keresztnév közé ékelődik a családnév, az első helyen áll a magyar keresztnév szlovák névpárja (*Karol*), ezt követi a családnév (*Harmos*), majd a magyar keresztnév (*Károly*). A hibrid, két nyelv névelemeiből álló névalak egyszerre idézi fel a kettős személynévhasználatot, a személynév szlovák (*Karol Harmos*) és magyar (*Harmos Károly*) változatát is.

A személyt ábrázoló szobor szintén felidézheti jeles személyiség nevét. Egyes esetekben a szobron, illetve talapzatán megtalálható az ábrázolt személy neve (családneve, vagy család- és keresztnéve), máskor a személynév elmarad és a személy nevének felismeréséhez történelmi, kulturális stb. háttérismeretre is szükség van. Komáromban a főtéren (*Klapka György téren*) található Klapka György (az 1848–49-es szabadságharc vezéregyénisége, a komáromi erőd várparancsnoka) szobra, melynek talapzatán olvasható a *Klapka* családnév (l. 3. kép). A főtér közelében lévő Európaudvarban számos magyar történelmi személyiség szobra található. Egyeseken nincs felirat, mint pl. a 4. képen látható Széchenyi-szobor esetében. A személy felismerését egyéb jel is segíti, mégpedig a Lánchíd, melynek építését Széchenyi István kezdeményezte.

3. kép. Klapka-szobor (Komárom)

4. kép. Széchenyi-szobor (Komárom)

Fénykép is felidézheti a személy nevét. Az önkormányzati, parlamenti választások idején a plakátokon a jelöltek, politikusok fényképei is láthatók. A plakáton szereplő szöveg a rajta szereplő személy hivatalos nevét, annak névrészét, esetleg ragadványnevét is tartalmazhatja. A jelölt, politikus család- vagy keresztnéve is állhat a plakát fókuszában (l. 5–6. kép). A szlovákiai parlamenti választások előtt a Most-Híd párt egyes plakátjain a politikai párt elnökének (*Bugár Béla*) fényképe mellett, illetve a szlovák nyelvű *lebo* 'mert' szót követően az egyik plakáton a családneve (*Bugár*), a másik plakáton a keresztnéve (*Béla*) szerepelt. A plakátot készítőket azt is feltételezték, hogy a feliratot értelmezők ismerik a politikus teljes hivatalos nevét.

5–6. kép. Választási plakát (Szlovákia)

A személyekre utaló, illetve neveiket felidéző fényképek sűrűbb előfordulása az iskolai tablókön található. A szlovákiai magyar tannyelvű iskolákban található tablókön a tanárok és diákok család- és keresztnéve általában magyarul, magyaros formában van feltüntetve. Az etnikai identitást jelölő névalak nem mindig azonos a néviselő anyakönyvezett névváltozatával, amely szlovákos formában is be lehet jegyezve. Vannak olyan tablók is, melyek csak a diákok keresztnévét, becenevét (l. 7. kép), ritkábban ragadványnevét tüntetik fel.

Fényképek azonosíthatják a temetők sírkövein az elhunytakat is. A szlovákiai magyar települések temetőinek tájképére jellemző, hogy nagy számban (az adott település nemzetiségi megoszlásától függően) találhatók a sírfeliratokon magyarul feltüntetett személynevek. A magyaros névalakok, illetve a sírfeliraton található szövegek utalnak az egykori névviselő(k) etnikai identitására.

7. kép. A dunaszerdahelyi Vidékfejlesztési Szakközépiskola tablója

3. Helynevekre utaló extralingvális jelek

A helységnevek motiválhatják az adott település címerének megalkotását. A 8. képen láthatjuk, hogy a magyar *Keszegfalva* (Komáromi járás) megnevezés alapján született a falu címere, melyen egy hal (keszeg) látható. A címer felidézi a település nevét is. KISS LAJOSnál (1988: 723) olvasható, hogy *Keszegfalva* szlovákiai helység neve a személynévi (1304: „Michelis dicti Kezeg” : OklSz. 489) használatú *keszeg* halnévnek és a birtokos személyrrel ellátott *falva* főnévnek az összetétele.

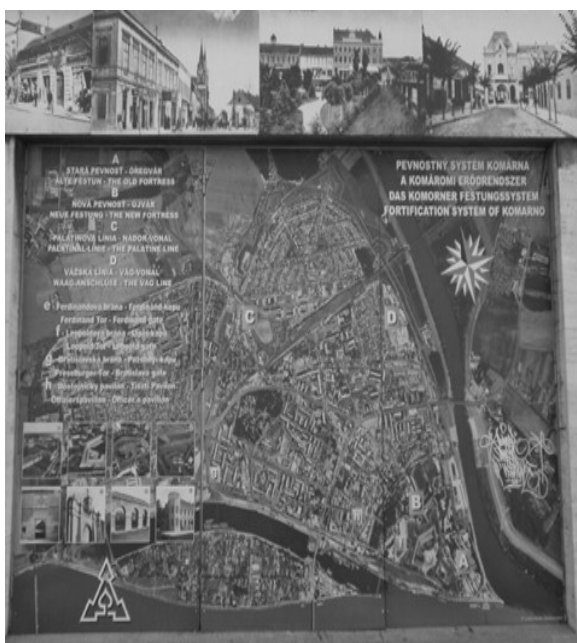
8. kép. Keszegfalva (szlovákul Kameničná) község képeslapja

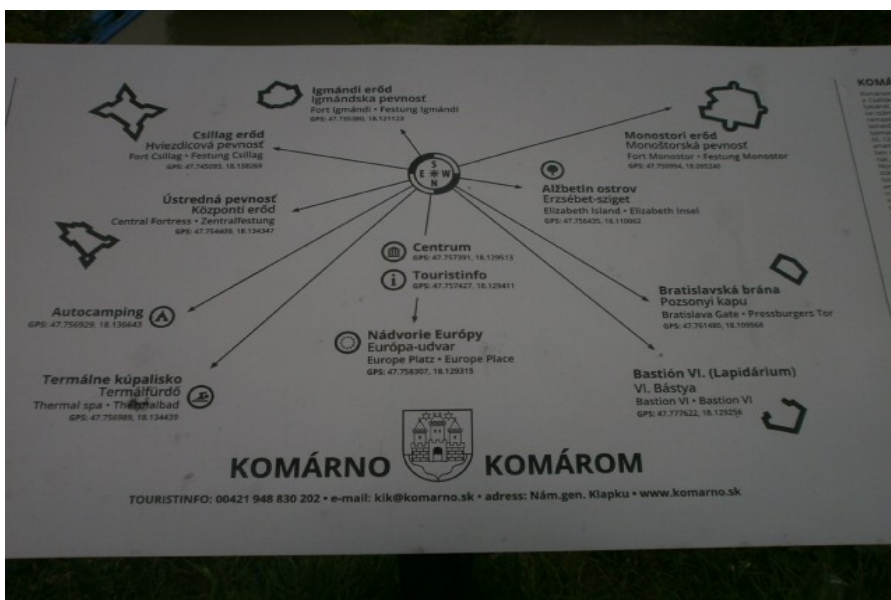
Az irányjelző táblák egy része a hely (helység, utca stb.) lokalizálásának irányára utal. Ezek indexikus jelek, mivel a jelölő és jelölt között oksági összefüggés van.

A térképek ikonikus jelek, leképezik a teret, az egyes (tulajdonneveket is jelölő) objektumokat egyszerűsített képpel ábrázolják. A tulajdonneveket nem tartalmazó térképek is felidézhetik számunkra az általunk ismert, lokalizált helyneveket (földrészek, országok, városok, hegységek stb. nevét). A 9–10. képen látható térkép a komáromi erődrendszer egyes részeit lokalizálja, illetve a jobb oldali képen a fényképek is felidéznek az egyes helyeket (helyneveket), melyek Komárom (Komárno) területén találhatók: *A – Öregvár, B – Újvár, C – Nádor-vonal, D – Vág-vonal, e – Ferdinánd-kapu, f – Lipót-kapu, g – Pozsonyi kapu, h – Tiszti Pavilon*. A helynevek megnevezése négy nyelvűen (szlovák–magyar–német–angol nyelven) olvasható a belvárosban található Megye utca falfelületén. A 11. képen látható (Észak-Komáromban a Duna partján található) tábla a komáromi erődrendszer Magyarországhoz tartozó részeinek nevét (*Csillag erőd, Igmándi erőd, Monostori erőd*), valamint az erődrendszer egyes részeinek alaprajzát és GPS koordináták általi pontos lokalizálását is feltünteti.

9–10. kép. Térkép a komáromi erődrendszeréről

11. kép. A komáromi erődrendszer egyes részeinek alaprajza és GPS koordináták általi lokalizálása

3. Intézménynevekre utaló extralingvális jelek

Az intézménynevekre is utalhatnak extralingvális jelek (rajz, kép stb.), elsősorban az üzletek, hotelek, éttermek nevei mellett találkozhatunk gyakrabban ilyen jellegű jelekkel.

Az iskola névtábláján szerepelhet jelképszerű embléma, amely utalhat az iskola megnevezésére is. Egy komáromi iskola a *Marianum* néven ismert, sokan nem is tudják az iskola teljes megnevezését. A névtáblán látható szimbolikus jel (l. 12. kép) arra utal, hogy egyházi, Szent Máriáról elnevezett iskoláról van szó. Az extralingvális jelek (gyertyák, kereszt, nyitott könyvben lévő M betű) alatt az intézmény kétnyelvű névtábláján a következő felirat található: *Spojená cirkevná škola MARIANUM s vyučovacím jazykom maďarským – MARIANUM Magyar Tannyelvű Egyházi Iskola-központ; Cirkevná základná škola s materskou školou MARIANUM s vyučovacím jazykom maďarským – MARIANUM Magyar Tannyelvű Egyházi Óvoda és Alapiskola*. A 13. képen egy manót ábrázoló rajz utal a bölcsőde megnevezésére. A névtáblán kétnyelvűen szerepel a megnevezés: *Jasle a detské centrum Drobček / Manócska Bölcsi és Játsszoház*.

12–13. kép. Kétnyelvű intézménynévtáblák (Komárom)

Az üzlet-, hotel- vagy étteremnevek esetében ritkábban fordulnak elő a szlovákiai magyar településeken a kétnyelvű megnevezések (pl. *Hotel Peklo – Pokol*), sokkal jellemzőbbek az egynyelvű (többnyire angol nyelvű) feliratok. A 14. képen látható *Presso Lesz Vigasz* névtábla alatti üvegfelületen Las Vegas amerikai város képe és a „Welcome Lesz Vigasz” felirat található, ami egyértelműen utal a névadás motívumára is: *Las Vegas > Lesz Vigasz*. A 15. képen látható emotikon az üzlet angol nyelvű *Happy day* nevére utal.

14. kép. Magyar presszónévtábla (Komárom)

15. kép. Angol üzletnévtábla (Komárom)

4. Összegzés

A tanulmányban a tulajdonnevekre utaló extralingvális (nyelven kívüli) jeleket vizsgáltuk a névszemiotikai tájképben. A névszemiotikai tájképbe a névtáblákon, a köztereken lévő feliratokon, különböző felületeken szereplő tulajdonneveken kívül beletartoznak a nevekre utaló, neveket kísérő extralingvális jelek (pl. emblémák, fényképek, rajzok, szobrok) is. A névszemiotikai tájképben indexikus, ikonikus és szimbolikus jelek is találhatók. A névszemiotikai tájkép kutatása során figyelmünknek ki kell terjednie a nevekre utaló extralingvális jelek vizsgálatára is, mivel ezek is hozzájárulhatnak a tulajdonnevek értelmezéséhez, vizuális megjelenítésének tanulmányozásához.

Hivatkozott irodalom

- BARTHA CSILLA – LAIHONEN, PETTERI – SZABÓ TAMÁS PÉTER 2013. Nyelvi tájkép kisebbségben és többségben: egy új kutatási területről. *Pro Minoritate* 23/3: 13–28.
- BAUKO JÁNOS 2015a. Kétnyelvűség és névszemiotikai tájkép. Kisebbségi névtörvények és vizuális tulajdonnév-használat Szlovákiában. *Névtani Értesítő* 37: 179–194.
- BAUKO JÁNOS 2015b. *Bevezetés a szocioonomasztikába*. Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem, Nyitra.
- BAUKO JÁNOS – BENYOVSZKY KRISZTIÁN szerk. 2014. *A nevek szemiotikája*. Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem – Magyar Szemiotikai Társaság, Nyitra–Budapest.
- CSERNICKSKÓ ISTVÁN 2013. *Államok, nyelvek, államnyelvek. Nyelvpolitika a mai Kárpátalja területén (1867–2010)*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- CSERNICKSKÓ ISTVÁN 2016. A dinamikusan változó nyelvi tájkép: Kárpátalja példája. *Acta Humana. Emberi jogi közlemények* III/3: 91–105.
- JAWORSKI, ADAM – THURLOW, CRISPIN eds. 2010. *Semiotic landscapes: Language, image, space*. Continuum, London.
- GORTER, DURK 2013. Linguistic Landscapes in a Multilingual World. *Annual Review of Applied Linguistics* 33: 190–212.
- KISS LAJOS 1988. *Földrajzi nevek etimológiai szótára I–II*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- LANDRY, RODRIGUE – BOURHIS, RICHARD 1997. Linguistic landscape and ethnolinguistic vitality. *Journal of Language and Social Psychology* 16: 23–49.
- SCOLLON, RON – SCOLLON, SUZIE WONG 2003. *Discourses in Place. Language in the Material World*. Routledge, London.
- SHOHAMY, ELANA 2006. *Language policy. Hidden agendas and new approaches*. Routledge, London.

- SZÍVÓS MIHÁLY 2013. *A jeltől a kódig. Rendszeres szemiotika*. Loisir Kiadó, Budapest.
- SZOTÁK SZILVIA 2016. *Magyar nyelv és magyar népcsoport Burgenlandban. Nyelvi tájképek vizsgálata a többnyelvűség kontextusában*. PhD-értekezés. Pécsi Tudományegyetem, Pécs.
- VOIGT VILMOS 2008. *Bevezetés a szemiotikába*. Loisir Kiadó, Budapest.
- VOIGT VILMOS 2011. *Jeltudomány*. Szegedi Egyetemi Kiadó – Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, Szeged.
- VÖRÖS FERENC 2004. Névpolitika a Felvidéken. In: BALÁZS GÉZA szerk., *A magyar nyelvi kultúra jelene és jövője*. MTA Társadalomkutató Központ, Budapest. 367–381.

Román családnevek fonológiai és morfológiai adaptációja

BENŐ ATTILA

Vörös Ferencnek barátsággal és elismeréssel

1. A nyelvi és kulturális érintkezések folyamatában a tulajdonnevek mint hangsorok rendszerint ugyanolyan adaptációs eljárások eredményeként honosodnak meg az átvevő nyelvben, mint a köznevek. A hangalaki, morfológiai adaptáció következményeként a tulajdonnevek hangszerkezete a köznevekhez hasonlóan alkalmazkodik az átvevő nyelv hangsorépítési (fonotaktikai) szabályaihoz: kiküszöböli az idegen fonémákat, megszünteti a szokatlan hangkombinációkat, vagy sajátos morfológiai eljárásokkal teszi elfogadhatóvá, „jól fomálttá” a más nyelvből származó tulajdonneveket.

2. A román eredetű magyar családnevek eddigi kutatásai alapján összeállítottam egy olyan számítógépes adatbázist, amely közel ötszáz, diakrón és szinkrón vizsgálatokban adatolt családnevet tartalmaz. Adataim jelentős hányada MURÁDIN LÁSZLÓ monográfiájából származik (2005), de felhasználtam FAZAKAS TIBORC (1995), RÓNAI BÉLA (1995) és ZSEMLYEI JÁNOS (1995) vonatkozó kutatásainak névanyagát is. Az adattár anyaga saját kutatásaim adataival is gazdagodott az elmúlt időszakban (BENŐ 2011, 2012).

Az adatbázis etimonjainak meghatározásánál figyelembe vettem a román családnévszótárak adatait, etimológiai magyarázatait (CONSTANTINESCU 1952, GRAUR 1995, IORDAN 1983). Az ilyen módon létrehozott adatbázis lehetővé tette, hogy a román eredetű családnevek hangalaki, morfológiai szerkezetének módosulásait a fonológiai és a morfológiai adaptáció szempontjából vizsgáljuk.

2.1. A hangtani jelenségek közül a fonémacsere az az adaptációs eljárás, amely minden olyan családnévi átvétel esetén érvényesül, amely idegen fonémát tartalmaz. A román eredetű családnevek esetében ilyen a veláris *ă* és *î* (*â*) fonéma.

Az *ă* fonéma a legtöbbször az *a* magánhangzóval helyettesítődik szó eleji, szó belseji és szóvégi helyzetben egyaránt: *Bălan* > *Balán*; *Bărlan* > *Barlán*; *Bătizan* > *Batizán*; *Bunică* > *Bunika*; *Călugăr* > *Kaluger*; *Dărbăban* > *Darabán*; *Dincă* > *Dinka*, *Dobrilă* > *Dobрила*; *Hălmăgean* > *Halmazsán*; *Măciucă* > *Macsuka*. A 34, *ă* fonémát tartalmazó román családnévből 25-ször (74%-ban) az *a* fonémával való helyettesítést figyelhetjük meg. A román eredetű, erdélyi nyelvjárási köznevek esetében is az *ă* fonémának *a*-val való helyettesítése a legnagyobb arányban érvényesülő adaptációs módosulás (ZSEMLYEI 1979: 170). Ritkábban (a 34 adatból 8 esetben – 23,5%-os arányban) érvényesül a veláris *ă* – palatális *e* megfeleltetés. Ezt a jelenséget szemléltetik az alábbi adatok: *Dascăl* > *Dászkel*; *Drăgan* > *Deregán*; *Gheorghîță* >

Györgyice; *Mărlan* > *Merlán*; *Mărădea* > *Meregya*; *Țăran* > *Czerán*. A *Dászkél* és a *Györgyice* nevek esetében a hangrendi illeszkedés is szerepet játszhatott. Az *ă* → *o* illeszkedésre mindössze két adatunk van: *Bărbat* > *Borbát*; *Petrică* > *Petrikó*. A *Petrikó* névalak egy morfológiai jelenség érvényesülésével magyarázható, hiszen tulajdonképpen képzőcsere történik: a román *-că* kicsinyítő képző egy magyar kicsinyítő képzővel (*-kó*) helyettesítődik. Ezért ebben az esetben nem a hangtani, hanem a morfológiai integráció egyik szabálya érvényesült.

Az *ă* > *a* fonémacsere hangtanilag természetesnek minősíthető, hiszen a két érintkező nyelv hangrendszerében a tulajdonságjegyek szempontjából a román *ă* fonémához a magyar veláris *a* magánhangzó áll a legközelebb. A magyarból a románba átkerült családnevek hangalaki adaptációjában az ezzel párhuzamos *a* > *ă* fonémacserét figyelhetjük meg: *Găboreanu*, *Găborici* < *Gábor*; *Fărcașu* < *Farkas*; *Lăcătuș*, *Lăcătușescu* < *Lakatos*; *Mădăraș* < *Madaras*; *Rădău* < *Radó*; *Săbăduș* < *Szabados*; *Tămas* < *Tamás*.

A veláris *i* (*â*) hang rendszerint a magyar *i* magánhangzóval helyettesítődik a román eredetű családnevekben: *Bîrsan* > *Berszán*; *Brînduș* > *Brindus*; *Cîmpean* > *Kimpán*, *Kimpián*; *Vîjcu* > *Zsizsku*. ZSEMLYEI JÁNOS vizsgálatában a köznevek körében is az *i* adaptációjában ez a leggyakoribb fonémacsere (ZSEMLYEI 1979: 173). Két adatunk van az *i* – *e* (*Cârlan* > *Kellán*; *Mârza* > *Merza*); és egy adatunk az *i* – *u* megfeleletésre (*Fînar* > *Funár*).

A román családnevi etimonok fonémaszerkezetében az egyik leggyakoribb diftongus az *ea*. (Gyakoriságában minden bizonnyal szerepet játszik az *-ean*, *-eanu* [származásra utaló] képzővel alkotott családnevek gyakorisága.) Ez a diftongus különböző fonetikai helyzetekben eltérő módon integrálódik. Szóvégi zárt szótagként rendszerint az *â* magánhangzóval helyettesítődik, akárcsak a köznevek esetében (ZSEMLYEI 1977: 184): *Bistrean* > *Bisztrán*; *Dorolțean* > *Dorolczán*; *Dobrovean* > *Dobrován*; *Fricean* > *Fricsán*; *Clujean* > *Kluzsán*; *Curtean* > *Kurtyán*; *Modean* > *Maggyán*; *Moldovean* > *Moldován*; *Muntean* > *Muntyán*; *Oltean* > *Oltyán*; *Secărean* > *Szekerán*; *Torcean* > *Torcsán*; *Tordean* > *Turgyán*, *Torgyán*; *Ungurean* > *Ungurán*; *Vrancean* > *Vrencsán*. Szóvégi helyzetben, a nyílt szótag záró hangjaként az *ea* diftongus rendszerint a magyar *a* magánhangzóval cserélődik fel, amint az alábbi adatok ezt jelzik: *Buștea* > *Bustya*; *Fenea* > *Fénya*; *Coldea* > *Kolgya*; *Colea* > *Kólya*; *Cornea* > *Kórnya*; *Mustea* > *Muszta*; *Pantea* > *Pántya*; *Romocea* > *Romocsa*; *Vanea* > *Ványa*; *Vancea* > *Váncsa*; *Florea* > *Flóra*. Ritkábban, de előfordul az *ea* → *e* fonémacsere, sőt *a*-ban és *e*-ben végződő névvariánsokat is találunk a román eredetű családnevek sorában, és ez jelzi ezt a kétirányú fonémacserét: *Mircea* > *Mircse*; *Negrea* > *Nyegre*; *Țiplea* > *Ciple*; *Oprea* > *Opra*, *Opre*; *Pintea* > *Pintya*, *Pintye*.

2.2. Az idegen hangsorok mássalhangzó-torlódásainak feloldása a magyar nyelvi rendszer ismert integrációs eljárása mind a köznevek, mind a tulajdonnevek esetében. A szó eleji mássalhangzó-torlódás megszün-

tetésének egyik módja a szó eleji (ejtéskönnyítő) magánhangzó betoldása. A kontaktustörténeti adatok köréből erre nagyon sok példát lehetne idézni a köznevek köréből (é.ol. *štála* > m. *istáló*; ném. *Sturm* [nyj. *Storm*] > m. *ostrom*; szl. *dvor* > m. *uduor* → *udvar*). A következő román eredetű családnevek hangalakai módosulásai jelzik ennek az adaptációs eljárásnak az érvényesülését: *Štefan* > *Estefán*; *Scutar* > *Eszkotár* (ZSEMLYEI 1995: 111); *Stan* > *Esztán*. Szintén az idegen eredetű lexéma szó eleji mássalhangzó-torlódásának feloldását segíti a bontóhang betoldása. A következő nyelvtörténeti adatok jelzik ennek az integrációs eszköznek korábbi megjelenését a nyelvünkben: szl. *brat* > m. *barát*; szl. *brazda* > m. *barázda*; hrv. szrb *kralj* > m. *király*; szl. *plast* > m. *palást*. A román eredetű családnevek közül a következő névváltozatok szemléltetik ennek a hangalakai integrációnak a megjelenését: *Drăguș* > *Daragus*, *Dereguș*; *Drăgan* > *Deregán*; *Gruzda* > *Guruzda*; *Crișan* > *Kirizsán* (*Krizsán*, *Krisán*); *Plugor* > *Pulugor* (*Plugor*); *Șorban* > *Serebán* (*Sorbán*).

2.3. A családnevek adaptációs hangalakai módosulásában megfigyelhető a hangrendi kiegyenlítődés, a vegyes hangrendű etimonok kizárólag magas vagy mély hangrendű alakban való elterjedése: *Gheorghiță* > *Györgyice*; *Colțea* > *Kölcze*, *Kolcza*; *Ciurulea* > *Csurulya*; *Florea* > *Flóra*; *Gărăui* > *Garaguly*; *Hășfelean* > *Hesfelán*; *Secărean* > *Szekerán*. Ez a jelenség, akárcsak a mássalhangzó-torlódás feloldása, a magyar nyelv hangrendszeréhez való formai illeszkedésnek az eszköze, a meghonosodáshoz kapcsolódó fonológiai eljárás.

2.4. A román eredetű családnevek meghonosodásában morfológiai jelenségek érvényesülését is láthatjuk. Ilyennek tekinthető a képzőcse-re, amelynek eredményeként az átadó nyelvi képző egy magyar képzővel helyettesítődik: *Petrică* > *Petrikó*; *Curcil* > *Kurcsi*. Ugyancsak a magyar *-i* képzős családnevek mintáját követve integrálódtak a következő családnevek: *Bancsi* (< *Bancea*), *Kosztí* (< *Costea*), *Jordáki* (< *Iordache*), *Tanászi* (< *Tănase*), jóllehet az etimonok hangalakjában szereplő szóvégi magánhangzó más fajta adaptációt igényelne, hogyha kizárólag a hangtani integrálódás érvényesülne.¹

A román eredetű családnévi kölcsönelemek integrálódását az analóg képzők is segítik. Így például, a románban is van *-ș* (*-aș*, *-eș*, *-uș*) melléknévképző, amely hangalakilag és funkcionálisan a magyar *-s* melléknévképzővel rokonítható. Ennek köszönhetően bizonyos családnévi kölcsönelemek szinte módosulás nélkül kerültek át a magyar névhasználatba:

Ordás < r. *Urdaș* ← *urdaș* ← *urdă* 'orda'

Hurubás < r. *Hurubaș* ← *hurubaș* 'putriban, viskóban lakó' ← *hurubă* 'putri, viskó'

Csimpolyás < r. *Cimpoiaș* ← *cimpoiaș* 'dudakészítő' ← *cimpoi* 'duda'

¹ A képzőcse-re, azaz a belehallás révén képzőnek vélt szóvégződés lecserélődését láthatjuk a románba átkerült magyar családneveknél is: r. *Moga* ← *Mogoș* < m. *Mogos*, *Magos*; r. *Micluția* ← *Miclea* < m. *Miklós* (BENŐ 2015).

Cseterás < r. *Ceteraş* ← *ceteraş* 'hegedűs' ← *ceteră* 'hegedű'.

A román eredetű köznévi kölcsönszavakból -s melléknévképzővel is keletkeztek magyar családnevek, és ezek a fenti morfológiai mintázattal mutatnak rokonságot:

Hodályos ← *hodáj*, *hodály* 'juhakol'; 'pajtaszerű épület' < r. *hodaie/odaie* 'ua.'

Gusás ← *gusa* 'golyva' < r. *guşă* 'ua.' (vö. ZSEMLYEI 1995, MÁRTON–PÉNTEK–VÖÖ 1977).

A románban magyar eredetű családnevek körében is megfigyelhető a tulajdonnévi kölcsönelem átvevő nyelvi képzővel való meghonosodása:

Fodorică, *Fodoreanu*, *Fodoruţ* ← *Fodor* < m. *Fodor*

Fărcaşu, *Farcaşanu*, *Farcaşiu*, *Fărcăşescu* ← *Farcaş* < m. *Farkas*

Găboreanu ← *Gabor* < m. *Gábor*.

A románból visszakölcsönzött családnevek olykor a képzős alakban való meghonosodás nyomait jelzik, jóllehet a magyarba való visszakerülését a név morfológiai összetettsége némileg elhalványodik

m. *Baloga* < r. *Bologa* < m. *Balog*

m. *Hodisán* < r. *Hodişan* ' ← *Hodiş* < m. *Hodos*

m. *Ormenisán* < r. *Ormenişan* ← r. *Ormeniş* < Örményes.

Az adatbázisunkban 35 -uj/-uly végződésű román eredetű családnevet találunk. Íme ezek közül a leggyakoribbak: *Dancsuj* < *Danciu*, *Danciul*; *Mitruly* < *Mitru(I)*, *Ráduly* < *Radu(I)*; *Sztáncsuj* < *Stanciu*; *Urszu*, *Urszuj* < *Ursu*. Az -uj végződés a román eredetű kölcsönszavakban az -(u)l végartikulusból eredeztethető (ZSEMLYEI 1969, BAKOS 1970). Valószínűnek mondható, hogy az -uj szóvégződésnek a román átvételek szempontjából honosító képzőszerű funkciója alakult ki mind a köznevek, mind a tulajdonnevek szempontjából (BENŐ 2004: 125–126). Mindezek a jelenségek ugyanakkor arra is utalnak, hogy korábban meghonosodott -uj/-uly végződésű lexikai elemek olyan analógiás csoportot alkotnak, amelyek hatással vannak a későbbi átvételek hangalaki integrálódására.² Ezt jelzi, hogy olyan, románból átkerült családnevek is -uly végződéssel honosodtak meg, amelyeknek etimonjában nem találunk végartikulust, mivel az adott név a románba is kölcsönzéssel került:

m. *Szávuly* < r. *Savu* < blg. *Savo*

m. *Sztáncsuj* < r. *Stanciu* < blg. *Stančo*

m. *Zsunkuly* < r. *Juncu* < blg. *Žunko*.

Az ilyen jellegű morfológiai jelöltség érvényesülése segítségünkre lehet a magyar történeti névanyag eredetvizsgálatában. Ezt a szempontot alkalmazva, VÖRÖS FERENC a *Kárpát-medencei történeti családnévátlasz-*

² Az -uj/-uly végződésű román eredetű közszók és családnevek ezen morfológiai és etimológiai sajátosságait figyelembe véve jeleztem, hogy a *Ráduly* név Erdélyben minden bizonnyal román és nem szláv eredetűnek tekinthető (BENŐ 2011). Később a nyelv földrajzi vizsgálatok megerősítették ezt a feltételezést (MMCsA 2009, BENŐ 2012).

ban kimutatja az 1720-as összeírás alapján a valószínűsíthetően román eredetű *-ul*, *-uj*, *-uly* morfémás családnéveket, amelyeknek a száma 60 körüli (annak függvényében, hogy mit tekintünk önálló névnek vagy névvariánsnak) (VÖRÖS 2017: 540–541).

3. Összegezőként megállapítható, hogy a román eredetű családnévek ugyanolyan fonológiai és morfológiai módosulásokon mehetnek át a meghonosodás folyamatában, mint a köznevek. A hangtani adaptációs eljárások közül a fonémacsere, a torlódó mássalhangzók feloldása és a hangrendi kiegyenlítődés jelensége dominál. Az alaktani integráció folyamatát a képzős alakok kialakulásában, a képzőcserében és az analógiás képzők érvényesülésében láthatjuk. A vizsgálat tovább bővíthető és bővítenő a szláv és a német eredetű családnévek adaptációs eljárásainak feltárásával és a párhuzamos jelenségek számbavételével.

Hivatkozott szakirodalom

- BAKOS FERENC 1970. A végartikulus alakulása román jövevényszavainkban. *Magyar Nyelv* 66: 178–182.
- BENŐ ATTILA 2004. *A kölcsönszó jelentésvilága. A román–magyar nyelvi érintkezés lexikai-szemantikai kérdései*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár.
- BENŐ ATTILA 2011. Román eredetű családnévek a nyelvterület keleti régiójában. Eredetréteg, tipológia. In: VÖRÖS FERENC szerk., *A nyelvfeldrajztól a névföldrajzig. Családnév – helynév – kisebbségek*. 2011. Savaria University Press, Szombathely. 109–117.
- BENŐ ATTILA 2012. Gyakoribb román eredetű családnéveink földrajza. In: VÖRÖS FERENC szerk., *Nyelvjárás – néprajz – művelődéstörténet*. 2012. Savaria University Press, Szombathely. 123–132.
- BENŐ ATTILA 2015. Román–magyar nyelvi kapcsolatok a családnévek tükrében. In: VÖRÖS FERENC – MISAD KATALIN szerk., *A nyelvfeldrajztól a névföldrajzig V*. 2015. Szenczi Molnár Albert Egyesület, Pozsony. 172–183.
- CONSTANTINESCU, NICOLAE. A. 1952. *Dicționar onomastic românesc*. Editura Academiei Republicii Populare Române, București.
- FAZEKAS TIBORC 1995. Családnévek a bukovinai székelyek körében. In: B. GERGELY PIROSKA – HAJDÚ MIHÁLY szerk., *Az V. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai*. Magyar Nyelvtudományi Társaság – Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Intézet, Budapest–Miskolc. 97–100.
- GRAUR, ALEXANDRU 1965. *Nume de persoane*. Editura Științifică, București.
- IORDAN, IORGU 1983. *Dicționar al numelor de familie românești*. Editura Științifică și Enciclopedică, București.

- MÁRTON GYULA – PÉNTEK JÁNOS – VÖÖ ISTVÁN 1977 *A magyar nyelvjá-
rások román kölcsönszavai*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
- MMCSA/DHS 2009. *A mai magyar családnevek adatbázisa/Database of
Hungarian Surnames*. Elektronikusan tárolt adatbázis. Kutatásvezető:
VÖRÖS FERENC.
- MURÁDIN LÁSZLÓ 2005. *Erdélyi magyar családnevek*. Europrint,
Nagyvárad.
- RÓNAI BÉLA 1995. Az interetnikus kapcsolatok tükröződése a bukovinai
székelyek személyneveiben. In: B. GERGELY PIROSKA – HAJDÚ MI-
HÁLY szerk., *Az V. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai*.
Magyar Nyelvtudományi Társaság – Miskolci Egyetem Bölcsészettu-
dományi Intézete, Budapest–Miskolc. 88–96.
- VÖRÖS FERENC 2017. *Kárpát-medencei történeti családnévatalasz*.
Kalligram, Dunaszerdahely–Budapest.
- ZSEMLYEI JÁNOS 1969. Román kölcsönszavaink -uj szóvégének kérdésé-
hez. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* XII., 117–21.
- ZSEMLYEI JÁNOS 1979. *A Kis-Szamos vidéki magyar tájszólás román köl-
csönszavai*, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
- ZSEMLYEI JÁNOS 1995. Román köznevek magyar családnévvé válása az
erdélyi régiségben. In: B. GERGELY PIROSKA – HAJDÚ MIHÁLY szerk.,
Az V. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai. Magyar Nyelvtu-
dományi Társaság – Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Intézete,
Budapest–Miskolc. 108–112.

A kárpátaljai magyar személynévhasználat két sajátosságáról

Beregszászi Anikó és Csernicskó István

1. A személynevek az ukrainai jogszabályokban

A soknemzetiségű szovjet birodalomban a személy nemzeti önazonossága megvallásának egyik sokat vitatott kérdése a személynevek hivatalos megjelenítése volt. A szovjet unifikációs gyakorlat szerint ugyanis – függetlenül az adott nemzet hagyományaitól, történelmileg kialakult gyakorlatától, nyelvének sajátosságaitól – a személyneveket a hivatalos okmányokban kizárólag cirill betűs írásmódban, az orosz személynévhasználat szabályai szerint (családnév, keresztnév, apai név) tüntették fel (CSERNICSKÓ 1997). E kereteken belül Szovjet-Ukrajnában az utóneveknek kizárólag az ukrán (illetve orosz) megfelelőjét alkalmazva lehetett bejegyezni. Ezzel a nemzeti-ségi önazonosságot sértő gyakorlattal szakítva már az 1989-ben – tehát az ukrán függetlenné válás előtt – elfogadott ukrán nyelvtörvény¹ a 39. cikkelyében kinyilatkozta, hogy „Az Ukrajna SZSZK polgárai jogosultak nemzeti-ségi hagyományaik szerinti neveik viselésére. Neveiket nemzeti-ségi nyelvről ukrán nyelvre transzkripció által kell átadni”.

Ukrajna nemzeti kisebbségekről szóló, 1992-ben elfogadott törvényének² 12. cikkelye meghatározza, hogy „Ukrajna minden állampolgárának joga van nemzeti család-, utó-, és apanevére. A polgárok, meghatározott rend szerint, jogosultak helyreállítani saját nemzeti-ségi család-, utó-, és apai nevüket”. Azok a polgárok, melyeknek nemzeti hagyományaikban nincs szokásban az apai név feltüntetése, jogosultak személyi igazolványaikban (paszport) csak a család- és utó, valamint a születési anyakönyvi kivonatban az apjuk és az anyjuk nevének a beírására”.

A nemzeti kisebbségek védelméről szóló keretegyezmény ratifikálásával³ – a nemzetközi dokumentum 11. cikk 1. részének rendelkezéseinek megfelelően – Ukrajna kötelezettséget vállalt arra, hogy minden nemzeti kisebbséghez tartozó személy számára lehetővé teszi, hogy a saját család-, és utónevét kisebbségi nyelven használhassa; valamint vállalta e nevek hivatalos elismerését, és e jogok érvényesítéséhez szükséges jogszabályi feltételek megteremtését.

¹ Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки „Про мови в Українській РСР” № 8312-XI, 28.10.1989. // Відомості Верховної Ради УРСР. Додаток № 45. Київ, 1989. С. 58–66.

² Закон України про національні меншини в Україні. Відомості Верховної Ради України. 1992. № 36. Ст. 529.

³ Закон України „Про ратифікацію Рамкової конвенції Ради Європи про захист національних меншин. // №703/97-ВР. // Відомості Верховної Ради України, - 1998, № 14., – Ст. 56.

A Regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kartájának ratifikálása során Ukrajna nem vállalta magára a névhasználatra vonatkozó 10. cikkely 5. részének (melyben a Felek vállalják, hogy megengedik a családneveknek az érdekeltek kérésére a regionális vagy kisebbségi nyelveken való használatát és felvételét) alkalmazását (BEREGSZÁSZI–CSERNICSKÓ 2004).⁴

A 2012-ben elfogadott ukrainai nyelvtörvény – hivatalos címe: Ukrajna törvénye az állami nyelvpolitika alapjairól⁵ – 28. cikkelye szabályozza az állampolgárok névhasználatát. A jogszabály szerint az Ukrajna hatalmi szervei által kiállított minden hivatalos okmányban (dokumentumban) a polgárok nevét kötelezően államnyelven (vagyis ukránul), az ukrán nyelv helyesírási szabályai szerint tüntetik fel. A valamely regionális nyelvi csoporthoz (nemzeti kisebbséghez) tartozó személyek nevét ukrán nyelven, az eredetinek megfelelő hangalakban, a hangzásnak megfelelő ukrán nyelvű átírásban rögzítik. A nevek kisebbségi nyelven az adott személy anyanyelve helyesírási szabályainak megfelelően, az adott nyelv írásrendszerének (ábécéjének) a felhasználásával kerülnek feltüntetésre. A törvény idézett cikkelye alapján minden ukrán állampolgárnak joga van saját család- és utónevét (apai nevét) anyanyelvén, az adott nyelv hagyományainak megfelelően használni, valamint jogosult ezeknek a névformáknak a hivatalos elismerésére. E jog alkalmazása során, az állampolgár család- és utónevének (apai nevének) megjelenítése az ukrán személyazonossági igazolványában, ukrán útlevelében és egyéb hivatalos igazolványában, a polgár választása szerint, az ukrán, az orosz vagy más nyelvből való átírással történik. Ennek a jognak az alkalmazása azonban kizárólag a személy írásos kérelmének, beadványának alapján kerül alkalmazásra. Azoknak az állampolgároknak, akik szeretnének élni azzal a jogukkal, hogy vezeték-, és utónevüket (apai nevüket) a saját anyanyelvükön, annak a hagyományai szerint használhassák, erről írásban értesíteniük kell a hivatalos bejegyzések elvégzésében illetékes szerveket és/vagy tisztviselőket. Az állampolgárok ilyen jellegű bejelentése kötelező jelleggel bír a tisztviselők számára, illetve a bejegyzéseket a megfelelő okmányokba az adott nyelv hagyományainak és helyesírásának megfelelően kell elvégezniük az erre felhatalmazott szerveknek, tisztviselőknek.

Azokban a dokumentumokban, melyekben latin betűs formában kerülnek beírásra a nevek, az állampolgárok kérése alapján, az ő választásuk szerint az államnyelvi alakból (transzliterációval) vagy a saját anyanyelvi változatból kell feltüntetni a polgárok neveit. Az Ukrajna Miniszteri Tanácsa 2010. január 27-én kelt Az ukrán ábécé latinra történő transzliterációjának szabályozásáról szóló 55. sz. határozata módosításokat vitt végbe a Miniszteri Tanács 1995. március 31-én jóváhagyott, Az ukrainai állampolgárok útlevelének és a gyermekek úti okmányainak a kivitele-

⁴ Закон України „Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин” №802-IV. Відомості Верховної Ради України 2003/30. Ст. 259.

⁵ Закон України „Про засади державної мовної політики.” <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5029-17> (2015.6.25.).

zéséről és kiadásáról, valamint azok ideiglenes visszavonásáról és megszüntetéséről szóló határozatban. Az állami nyelvpolitika alapjairól szóló törvény hatályba lépésének a pillanatától az ukrainai állampolgárok útlevelében, illetve a gyermekek úti okmányaiban az ukrán írásrendszerről latin írásra történő transliteráció a nyelvtörvény rendelkezései alapján történik. Ukrajna minden állampolgárának joga van ahhoz, hogy kijavítsák család- és utónevét (apai nevét) a személyazonossági igazolványban, útlevelében és egyéb hivatalos igazolványában, ha azt hibásan írták be (TÓTH–CSERNICKSKÓ 2014: 93–96).

A személynevek használatára vonatkozó szabályozással Ukrajna eleget tesz a nemzeti kisebbségek védelméről szóló keretegyezmény 11. cikkely 1. bekezdésében, valamint az Európa Tanács 1201-es ajánlásának 7. cikkely 2. bekezdésben foglalt kötelezettségeinek a család és utónevek anyanyelven való használata és ennek hivatalos elismerését illetően. Ugyanakkor azonban e jog teljes értékű gyakorlásának biztosítása további jogalkotási munkát igényelne.

A kijevi parlamentbe 2016. december 12. és 2017. június 9. között öt új nyelvtörvény tervezetét nyújtották be, ezeket mind nyilvántartásba vette az országgyűlés hivatala, és elkezdődött a megvitatásuk az illetékes bizottságokban. A benyújtott tervezetek: Проект Закону «Про мови в Україні» №5556 (2017.1.19.)⁶; Проект Закону «Про функціонування української мови як державної та порядок застосування інших мов в Україні» № 5669 (2017.1.19.)⁷; Проект Закону «Про державну мову» № 5670 (2017.1.19.)⁸; Проект Закону «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення розвитку та використання мов національних меншин в Україні» № 6348 (2017.4.17.)⁹; Проект Закону «Про забезпечення функціонування української мови як державної» № 5670-д (2017.6.9.)¹⁰. A tervezetek kivétel nélkül a fent idézett pozitív jogi környezet megváltoztatására irányuló szándékot mutatnak. Bármelyiket fogadják is el, a jelenlegi ukrainai névhasználati szabályozás negatív irányba változik.

2. A magyar nevek átírásának problémái

A fent ismertetett jogi szabályozás gyakorlati alkalmazása számos problémába ütközik (BALLA 2008, 2011; KOVÁCS 2003, 2011). A magyar személynevek kapcsán állandósult problémaként jelentkezik például a cirill betűs átírás (transzliteráció), mely nem, illetve csak részben adja vissza a név eredeti hangzását, valamint az útlevélben a latinbetűs beírásnál az ékezetes magánhangzók alkalmazhatósága. Ennek illusztrálására az Ungváron

⁶ http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=60750

⁷ http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=60952

⁸ http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=60953

⁹ http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61590

¹⁰ http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61994

megjelenő *Kárpáti Igaz Szó* című lap egyik újságírójának esetét idézzük fel. A zsrnaliszta egykori szovjet útlevelében nevének latin betűs változata *Kevsegi Elemir*-ként, ukrán útiokmányában pedig *Kevsehi Elemyr* formában szerepelt. Ezt ellensúlyozandó az újságíró sajátkezű aláírásának helyére magyarul írta ki nevét: „Legszebb kézírásomat elővéve és nagy-nagy igyekezettel oda véstem be fekete tussal, hogy csakazértis: *Kőszeghy Elemér*”.¹¹

A cirill betűs hivatalos nevek és az önazonosításra használt kárpátaljai magyar nevek nem ritkán eltérnek. S nemcsak abban, hogy a magyar névhasználati hagyományoknak nem része az apai név, hanem a tekintetben is, hogy: a) az ukrainai személyi okmányokban gyakran keleti szláv alakban vannak feltüntetve az utónevek (pl. *Erzsébet* és *László* helyett *Єлизавета* és *Василь*); b) az ukrán (korábban orosz) nyelv hang- és írásrendszeréből hiányzó hangokat, illetve betűket transliterálva gyakran nehezen kikövetkeztethető az eredeti családnév (a *Szűcs* átírása *Севч*, ill. a *Vörös*, *Veres* és *Veress* egyaránt *Бевей*); c) a hagyományos írásmódú családneveket a cirill ábécé nem tükrözi (a *Soós* és a *Sós*, illetve a *Kovács* és a *Kováts* egyaránt *Шови*, *Ковач*).

A kárpátaljai magyaroknak így több formában is használatos a neve (BEREGSZÁSZI–CSERNICKSKÓ 2011). Az ukrán személyi igazolványok első oldalán ukrán, a második oldalán orosz nyelven van feltüntetve az állampolgárok neve. Mindkettő cirill betűkkel. Az ukrán útlevélben a tulajdonos neve szerepel cirill betűkkel (ez a hivatalos névváltozat), és annak latin betűs transliterációja is. És természetesen minden kárpátaljai magyarnak van egy magyar neve: az a névváltozat, amellyel magát azonosítja, és amelyet első osztályos korától (amióta tud írni) a füzetek címezésére írt az iskolában, illetve amelyet akkor használ, ha magyarul írja le a teljes nevét. Az 1. táblázat egy kárpátaljai magyar férfi és nő névváltozatait foglalja össze.

¹¹ Kőszeghy Elemér: Csakazértis! *Kárpáti Igaz Szó* 1996. június 27., 3. lap.

1. táblázat. A kárpátaljai magyar férfiak és nők névváltozatai

N		férfi			nő		
		családnév	utónév	apai név	családnév	utónév	apai név
1.	ukrán személyi igazolvány, 1. oldal (ukrán nyelvű)	<i>Боркач</i>	<i>Євген</i>	<i>Ілліч</i>	<i>Дярмотій</i>	<i>Єлизавета</i>	<i>Василівна</i>
2.	ukrán személyi igazolvány, 2. oldal (orosz nyelvű)	<i>Боркач</i>	<i>Евгений</i>	<i>Ильич</i>	<i>Дярмотий</i>	<i>Елизавета</i>	<i>Васильевна</i>
3.	ukrán útlevél, a cirill betűs ukrán névforma transliterált változata	<i>Borkach</i>	<i>Yevhen</i>	–	<i>Diarmotiy</i>	<i>Yelisaveta</i>	–
4.	magyar név (nem hivatalos)	<i>Barkáts</i>	<i>Jenő</i>	–	<i>Gyarmathy</i>	<i>Erzsébet</i>	–

3. Az asszonynevek

A házasságkötés utáni névviseelés szabályai nem teljesen azonosak Magyarországon és Ukrajnában. Ennek következtében a házasságban élő magyarországi, illetve kárpátaljai magyarok névhasználata sem teljesen azonos. A különbség az asszonynevek terén mutatkozik.

A feleség házasságkötés után felvehető névformáit Magyarországon a 2013. évi V. törvény a Polgári Törvénykönyvről¹² 4:27. §-a szabályozza. Ukrajnában ugyanezt a 2002. évi Családjogi Törvénykönyv 35. cikkelye.¹³ A két országban élő szabályozás különbségét a 2. táblázatban foglaltuk össze.

¹² 2013. évi V. törvény a Polgári Törvénykönyvről.

https://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A1300005.TV

¹³ Сімейний Кодекс України (2002). <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>

**2. táblázat. A házasságkötés után a feleség által választható névformák
Magyarországon és Ukrajnában
(Kovács Éva, akinek édesapja Pál, feleségül megy Kis Péter-hez)**

	Magyarország (2013. évi V. törvény a Polgári Törvénykönyvről 4:27. §)	Ukrajna (Családjogi Törvénykönyv, 35. cikkely)
1. A feleség megtartja eredeti nevét	<i>Kovács Éva</i>	Hivatalos okmányban: <i>Ковач Єва Павлівна</i> . Magyar (nem hivatalos) név: <i>Kovács Éva</i>
2. A feleség felveszi a férj nevét a házasságra utaló toldással (a <i>-né</i> képzővel)	<i>Kis Péterné</i>	Nem anyakönyvezhető Ukrajnában.
3. A feleség felveszi a férj teljes nevét a házasságra utaló toldással (a <i>-né</i> képzővel), amelyhez hozzákapcsolja az eredeti nevét	<i>Kis Péterné Kovács Éva</i>	Nem anyakönyvezhető Ukrajnában.
4. A feleség felveszi a férj családnévét, amelyhez hozzákapcsolja saját utónevét	<i>Kis Éva</i>	Hivatalos okmányban: <i>Киш Єва Павлівна</i> . Nem hivatalos magyar névváltozat: <i>Kis Éva</i>
5. A férj és a feleség összekapcsolja kettőjük családi nevét, hozzáfűzve a saját utónevét.	<i>Kis-Kovács Éva</i> vagy <i>Kovács-Kis Éva</i>	Hivatalos okmányban: <i>Киш-Ковач Єва Павлівна</i> vagy <i>Ковач-Киш Єва Павлівна</i> . Magyar névváltozat: <i>Kis-Kovács Éva</i> vagy <i>Kovács-Kis Éva</i>

Magyarországon a 2. változat (a férj család- és utónevéhez kapcsolt *-né* képzős alak) a leggyakoribb (pl. NyKk. I: 247; DEBRECENI–BALOGH 1995: 341; ZAHUCZKY 1997: 116). A nyelvtörténeti adatok szerint ez a névtípus nagy múltra tekinthet vissza (vö. BENKŐ szerk. 1987: 382). Ukrajnában azonban ez a névtípus (és a szintén *-né* képzős 3.) nem anyakönyvezhető. Ez így volt már a Szovjetunó fennállása idején is. A Kárpátalján élő magyar

asszonyok tehát már 1945 óta nem választhatják a házasságban a Magyarországon leggyakoribb asszonynévformát.

DEBRECENI és BALOGH (1995: 342) szerint „igen jelentős disztribúciós eltérés mutatkozik az egyes névtípusok között a magyarországi és a kárpátaljai gyakorlatot illetően. (...) Magyarországon messzemenően a *-né* képzős nevek vannak többségben, tehát a Kis Péterné típusú nevek megterhelése a legnagyobb”. Megállapításuk szerint Kárpátalján olyan nagy a *férj családneve + a feleség utóneve* típusnak a megterheltsége, mint Magyarországon a *Kis Péterné* típusé.

Az egynyelvű és egynormájú szemléletű magyarországi nyelvvelés elítéli a Magyarországon kívül élő magyaroknak a magyarországitól eltérő, kétnyelvű környezetben kialakult névhasználati szokásait (lásd például KÁLMÁN 1989: 73–74; FERENCZY 1972: 171). A Nyelvvelő kézikönyv a következőket írja a kárpátaljai magyar asszonyok körében leggyakoribb *a férj családneve + a feleség utóneve* névtípusról: „Ez a forma főként a szomszédos országok magyarságának körében lett szokásos – részben idegen hatásra –, de nálunk is egyre jobban terjed. (...) Ez más nyelvekben helyes, természetes, a magyarban azonban mindenképpen zavaró, félreértéseket okozó forma” (NyKk. I: 248). A továbbiakban a *magyartalan, nemkívánatos* jelzők is előfordulnak e névtípus kapcsán az idézett helyen. A *Magyar Nyelvőr* című folyóirat lapjain az asszonynevekről folyt hosszas polémia részvevőinek többsége is hasonlóan vélekedett erről a névformáról (vö. BENKŐ 1962; HEXENDORF 1963; SOLTÉSZ 1963; LŐRINCZE 1963).

Ezek után nem meglepő, hogy a magyarországi politika sem vesz tudomást arról, hogy nem minden magyar anyanyelvű nyelv- és névhasználati egyforma.

2017. június 1-én megjelent egy tudósítás a magyarországi sajtóban¹⁴, mely szerint Magyarországon miniszteri biztost neveztek ki a külföldön élő magyar állampolgárok választási részvételének fokozása céljából. A miniszteri biztosnak az is feladata lesz, hogy elérje: kevesebb legyen az érvénytelen szavazat. 2016. október 2-án ugyanis, amikor a nem Magyarországon, hanem a szomszédos államokban élő magyar állampolgárok is részt vehettek egy magyarországi népszavazáson, a levélben szavazó külföldi szavazók szavazatainak 18%-a érvénytelen volt.

Az érvénytelen szavazatok legnagyobb részével az volt a probléma, hogy a nem Magyarországon élő szavazóknak a szavazatok leadása előtt ki kellett tölteniük egy adatlapot, melyen válaszolniuk kellett az *Anyja neve?* kérdésre. Ennek a kérdésnek a helyes kitöltéséhez az ukrainai magyaroknak tudniuk kellett volna, hogy Magyarországon az azonos család- és utónevűek megkülönböztetésére nem az apai nevet használják, mint Ukrajnában, hanem az anya leánykori nevét. Az ukrainai (és hasonló okokból a romániai,

¹⁴ Miniszteri biztos dolgozik a határon túli magyarok választási mozgósításán.
<https://444.hu/2017/06/01/miniszteri-biztos-dolgozik-a-hataron-tuli-magyarok-valasztasi-mozgositan>

szerbiai és szlovákiai) szavazók egy része azonban ezt nem tudta, és ezért az adatlapnak ebbe a rovatába nem anyjuk leánykori nevét írták be, hanem azt a nevet, ahogyan édesanyjukat ismerték. Ez a név pedig a legtöbb esetben a 2. táblázat 4. sorában szereplő házassági név (a férj családneve + a feleség utóneve). Éspedig azért, mert Ukrajnában (és Romániában, Szlovákiában, Szerbiában) egyetlen nyomtatványon, űrlapon sem egyetlen állampolgártól sem az anyja leánykori nevét. A Magyarországon kívül élő magyarok tehát – azért, mert más nyelvi, nyelvpolitikai környezetben élnek csaknem 100 éve, mint a magyarországiak – korábban soha nem használták az anyjuk nevét egy nyomtatvány kitöltése során, mert ezt soha senki sem kérte tőlük. Láthattuk korábban, hogy – mivel Ukrajnában a Magyarországon leggyakrabban asszonynévforma (a *Kis Pálné* típus) nem anyakönyvezhető – a magyar feleségek Kárpátalján tipikusan felveszik férjük családnevét. Egy egyszerű ukrainai, romániai stb. magyarnak elképzelése se volt arról, hogy miért érdeklő a magyarországi választási irodát az, hogyan hívták az ő anyját akkor, amikor ő még meg sem született.

A magyarországi választást szervező hivatal munkatársai figyelmen kívül hagyták azt a könnyen hozzáférhető (lásd pl. DEBRECENI–BALOGH 1995; BEREKSZÁSI–CSERNICKÓ–HIRES 2003: 156–158; BEREKSZÁSI–CSERNICKÓ 2010a: 104, 2010b) információt, hogy a Magyarországon kívül élő magyarok nyelv- és névhasználata bizonyos fokig eltér egymástól, majd meglepődtek a sok érvénytelen szavazaton.

Azonban a hírek szerint a hivatalban – okulva a hibából – olyan törvénymódosítást készítenek elő, amely lehetővé teszi, hogy a Magyarországon kívül élő magyaroktól ne kérdezzék az anyja nevét a szavazások során.¹⁵

Irodalom

- BALLA ANDREA (БАЛЛА АНДРЕЯ) 2008. Перепис угорських імен на російське/українське у селі Велика Добронь. *Acta Beregsasiensis* 1: 127–131.
- BALLA ANDREA 2011. A rendszerváltások következményei a kárpátaljai magyar személynévhasználatban. In: HIRES-LÁSZLÓ KORNÉLIA – KARMACSI ZOLTÁN – MÁRKU ANITA szerk., *Nyelvi mítoszok, ideológiák, nyelvpolitika és nyelvi emberi jogok Közép-Európában elméletben és gyakorlatban: a 16. Élőnyelvi Konferencia előadásai*. Tinta Könyvkiadó – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Hodinka Antal Intézete, Budapest–Beregszász. 394–397.
- BENKŐ LORÁND 1962. Hogy nevezzük a nőket? *Magyar Nyelvőr* 86: 169–171.
- BENKŐ LORÁND szerk., 1987. *A magyar nyelv története*. Tankönyvkiadó, Budapest (5. kiadás).

¹⁵ Anyja neve? – Na, ezt nem kérdezik többé a határon túli szavazóktól.
http://hvg.hu/itthon/20170621_Semjen_Zsolt_hataron_tuli_magyarok_szavazasa

- BEREGSZÁSZI ANIKÓ – CSERNICKSKÓ ISTVÁN – HIRES KORNÉLIA 2003. A kétnyelvűség hatásai a kárpátaljai magyar nyelvhasználatban. In: CSERNICKSKÓ ISTVÁN szerk., *A mi szavunk járása: Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*. Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola, Beregszász. 120–169.
- BEREGSZÁSZI ANIKÓ – CSERNICKSKÓ ISTVÁN 2010. A névhasználati és megszólítási szokások. In: CSERNICKSKÓ ISTVÁN szerk., *Megtart a szó: Hasznosítható ismeretek a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról*. MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság – Hodinka Antal Intézet, Budapest–Beregszász. 103–106.
- BEREGSZÁSZI ANIKÓ – CSERNICKSKÓ ISTVÁN 2011a. A kárpátaljai magyar személynevek átírásának és használatának kérdésköréről. *Magyar Nyelvőr* 135/4: 414–422.
- BEREGSZÁSZI ANIKÓ – CSERNICKSKÓ ISTVÁN 2011b. Угорсько-українські міжмовні контакти в антропонімії. *Вісник Прикарпатського університету. Філологія* XXIX–XXXI: 237–241.
- BEREGSZÁSZI ANIKÓ – CSERNICKSKÓ ISTVÁN 2004. ...itt mennyit ér a szó? Írások a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatáról. PoliPrint, Ungvár.
- CSERNICKSKÓ ISTVÁN 1997. „Imja otcseztvo” (Az apai név használatáról a kárpátaljai magyarok körében). In: B. GERGELY PIROSKA – HAJDÚ MIHÁLY szerk., *Az V. Magyar Névtudományi Konferencia Előadásai (Miskolc, 1995. augusztus 28–30.)*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 209. szám. Magyar Nyelvtudományi Társaság – Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Intézete, Budapest–Miskolc. I. kötet, 162–167.
- DEBRECENI ANIKÓ – BALOGH LAJOS 1995. Magyar asszonynevek a Kárpátalján. *Magyar Nyelv* 91: 340–345.
- FERENCZY GÉZA 1972. Asszonyneveinkről. In: LÖRINCZE LAJOS szerk., *Édes anyanyelvünk*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 161–162.
- HEXENDORF EDIT 1963. Hogy nevezzük a nőket? *Magyar Nyelvőr* 87: 422–435.
- KÁLMÁN BÉLA 1989. *A nevek világa*. Csokonai Kiadó, Debrecen.
- KOVÁCS ANDRÁS 2003. A magyar keresztnévek orosz/ukrán átírása Som községben. *Acta Hungarica* X–XI: 75–83.
- KOVÁCS ANDRÁS 2011. Hogy hívnak? Adalékok a kárpátaljai magyar személynévhasználatához. In: HIRES-LÁSZLÓ KORNÉLIA – KARMACSI ZOLTÁN – MÁRKU ANITA szerk., *Nyelvi mítoszok, ideológiák, nyelvpolitika és nyelvi emberi jogok Közép-Európában elméletben és gyakorlatban: a 16. Előnyelvi Konferencia előadásai*. Tinta Könyvkiadó – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Hodinka Antal Intézete, Budapest–Beregszász. 386–393.
- LÖRINCZE LAJOS 1963. Néhány adat és megjegyzés a nők megnevezéséről való vitához. *Magyar Nyelvőr* 87: 169–173.

- NyKk. I. GRÉTSY LÁSZLÓ és KOVALOVSKY MIKLÓS szerk. 1983. *Nyelvművelő kézikönyv I.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- SOLTÉSZ J. KATALIN 1963. Hogy nevezzük a nőket? *Magyar Nyelvőr* 87: 291–292.
- TÓTH MIHÁLY – CSERNICKÓ ISTVÁN 2014. *Tudományos-gyakorlati kommentár Ukrajnának az állami nyelvpolitika alapjairól szóló törvényéhez.* Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest.
- ZAHUCZKY MÓNICA 1997. Az asszonynévformák változásai városon és vidéken a 70-es és 90-es években. In: B. GERGELY PIROSKA – HAJDÚ MIHÁLY szerk., *Az V. Magyar Névtudományi Konferencia Előadásai (Miskolc, 1995. augusztus 28–30.).* A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 209. szám. Magyar Nyelvtudományi Társaság – Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Intézete, Budapest–Miskolc. I. kötet, 113–122.

Az alakzatok és a poétika

Czetter Ibolya

Az alakzatok tudományági helyének és tudománytörténeti hátterének a felderítése csakis több tudományág nézőpontjából, igen összetett módon, körületekintően képzelhető el. Az egyes társtudományok közötti kapcsolat jellegéből részint a modulszerű, részint a holisztikus megközelítés adódik. Nehéz kijelölni ugyanis azt a határt, ahol az egyes diszciplínák illetékessége érvényét veszíti, illetőleg olyan szoros az illeszkedés, az átfedés közöttük, hogy a határok elmosódnak, bizonytalanná válnak. A modularitás és a holisztikus megközelítés elvét érvényre juttató kutató eleve nehézségekkel szembesül: el kellene választania olyan területeket, amelyek csak együttesen szemlélhetők, s amelyek az elhatárolással megoldatlan elméleti és módszertani problémákat vetnek fel. Gondolok itt például a poétikának a retorikával való szoros kapcsolatára, de a retorika–stilisztika érintkezésére vagy épp egymásba fordulására, hogy egyéb fontos viszonylatokról most ne is szóljak; kérdés persze, hogy a modulok egymáshoz való viszonya miképpen értelmezhető: egymással mellé-, fölé-, alárendelő viszonyban lévő vagy autonóm területekként. Tény, hogy a más-más aspektusú megközelítésekkel pontosabban meghatározhatók az egyes funkciók, könnyebben leírható az alakzatok szövegbeli hatóköre, megragadható a hatásszándék, a szövegértelem.

A szó- és gondolatalakzatok vizsgálata a poétika, retorika, stilisztika keretében több évezredes múltra tekint vissza, hatalmas ismeretanyag halmozódott fel az idők folyamán ezekre az elemekre, kiterjedtté vált épp ezért vizsgálatuk szempontjainak a panorámája is.

Terminológiai szempontból a *poétika* tudományrendszertani helye problematikus. Angol és francia területen az irodalomelmélet szinonimájaként használják eltérő értelemben. Német nyelvterületen a Literaturtheorie gyűjtőfogalom, az általános irodalomelméleti és meta-irodalomtudományi kutatásokat foglalja magában. Nem sorolják ide a műfajelméletet vagy az irodalmi stilisztikát. A hazai felfogásban az irodalomelméletet hol általános irodalomelmélettel azonosítják, hol pedig a meta-irodalomtudománnyal rokon fogalomként használják.

A poétika szó sokértelműsége sem segíti a tisztázást. Eltekintve a fogalom történelmi jelentésváltozataitól, sokféle meghatározása létezik: a) műfajelmélet; b) irodalomelmélet; c) költészetelmélet; d) költészetkritika.

A *Világirodalmi lexikon* meghatározása szerint: a szó a görög poétiké tekhné 'költői mesterség, művészet' kifejezéssel hozható összefüggésbe. Arisztotelész *Poiétiké* című műve óta az irodalmi alkotásokkal foglalkozó, az idők során számos, többé-kevésbé egymástól eltérő ágazatra bomlott tudomány neve. 1. Eredetileg az egyedi irodalmi művek bizonyos közös tulajdonságok alapján való csoportosításával, rendszerezésével foglalkozó tudomány. 2. Arisztotelészig vezethető vissza az irodalmi alkotásoknak

mint művészi produktumoknak a vizsgálatával foglalkozó diszciplína. 3. Az irodalmi művekkel kapcsolatos elméleti kérdéseket tárgyaló tudomány. 4. Szűkebb értelemben a költői – tehát nem prózai – alkotások létrehozásával és jellegzetességeivel összefüggő elképzelések, nézetek tudománya. 5. Újabb elméletek szerint a sajátos céllal és módon alkalmazott nyelvi jelekkel foglalkozó tudomány.

SZERDAHELYI meghatározása szerint: „...az irodalmi műfajelmélet azon változata, amely nemcsak az irodalmi műfajok rendszerének és az egyes műnemek–műfajok sajátosságainak leírására vállalkozik, hanem valamennyi úgynevezett műfajteremtő tényező tüzetesebb vizsgálatára is” (SZERDAHELYI 1999: 73).

Ha a poétikát e meghatározás szerint a műfajelmülethez kötjük, nem hagyhatjuk figyelmen kívül a retorikának a létét, hiszen az ókorban e diszciplínát egyetemes tudományként fogták föl, így a stilisztikai kutatások is a retorika keretein belül fejlődtek, a líra, verses epika, a dráma területeit is átfogták, s a műfajelméleti rendszerezés kérdéseire is kitértek. Az irodalomelmélet és a retorika viszonyának a tisztázása szükségesnek mutatkozik, hiszen érzékelhető, hogy a XX. század közepétől a retorika fejlődése a szép-irodalom felé közelített, a klasszikus (ókori) retorika kategóriarendszerét irodalomelméleti hasznosítás célzatával tárgyalták (l. LAUSBERG 1973 s még sokan mások, pl. SZABÓ G. – SZÖRÉNYI L. 1988), az 1960-as években fellépő neoretorika kutatási tárgya pedig valójában egybeesik az irodalmi stilisztika elméleti ágával, majd a dekonstruktivizmus erősíti fel a retorika szerepét. GÁSPÁRI LÁSZLÓ szerint a szépirodalom irányába való eltolódás „a retorikai funkció történeti változásának eredménye, nevezetesen, hogy a kimondottan meggyőző szándékú, az úgynevezett inventió-központú retorikához (*ars persuadendi*) a nyelvi ékítményekre (*colores rhetorici*) irányuló figyelem a tanító vagy gyönyörködtető funkciójú, az úgynevezett elocutio központú (*ars bene dicendi*) retorikát társítja” (GÁSPÁRI 1996: 34–35 – A kiemelések GÁSPÁRI LÁSZLÓTÓL!).

Szükséges megjegyezni, hogy míg a poétika csak a szövegek egy részének vizsgálatakor merülhet föl megközelítési módszerként, addig a retorika és a stilisztika általános érvényű, hiszen minden szövegtípusnak van stílusa, minden szövegre kiterjeszthető a kutatási módszer.

GÁSPÁRI LÁSZLÓ teóriája alapján mondhatjuk, hogy az előbbiekben említett inventio és elocutio a műfajteremtés meghatározó elveivé váltak. Az egyes műfajok a történetiségben paradigmasort, dinamikus rendszert alkotnak, elrendeződésük és átrendeződésük folyamata a klasszikus retorika négy átalakító eljárásával írható le és értelmezhető. Ha pedig „az inventiót és az elocutiót módszernek (szabálynak, műveletnek) tekintjük, a retorikában testet öltő formális lehetőségrendszer működése során funkcionálissá válik, és a retorika szükségképpen átfordul stilisztikába. Retorika és stilisztika a műalkotást illetően a kompetencia és a performancia olyan kölcsönviszonya, amely egymástól elválaszthatatlan két aspektus (GÁSPÁRI i.

m. 38 – A kiemelések tőle!). A stilisztika tehát nemcsak, sőt, nem feltétlenül nyelvi–nyelvhasználati kérdés.

Itt jegyezzük meg, hogy a műfajban egy mélyebb szerkezeti elv érvényesül – erre mutatott rá THOMKA BEÁTA is –, amely a műalkotás szerkezeti egységeinek kapcsolódását irányítja. Az alakzatok tehát kiléphetnek a szövegtérbe, alakító funkciót tölthetnek be a narratív szerkezetben, az előbbiekben említett retorikai műveletek négy alapformájának egyikével fejtik ki műalkotáson belüli hatásukat. Az elhagyás például a rövidtörténet fabuláris-tematikus összevontságára és jelentésszerkezetbeli tágasságára vonatkozhat, vagyis a redukció a hozzáadással egyidejűleg érvényesül. A retorikai kategóriák nem csak az elbeszélés szövegfelületét érintik, hanem mint a narratív formálást meghatározó princípiumok és műveletek összességét jelent(het)ik (lásd THOMKA 1986: 21–32; illetőleg GÁSPÁRI 1996: 44–59).

Ha a poétikát más értelemben, mint a költészettan szinonimáját tekintjük, akkor megállapítható, hogy a retorizált beszéd a kezdetektől szorosan kapcsolódott a költészet kérdéseihöz. A poétikai nyelvhasználat, a költői nyelv számos lehetőséget kínál az alakzatok változatos alkalmazására, az így értelmezett poétikában tehát erőre kap a funkciók vizsgálata, az alakzatok és a szövegértelelem bonyolult viszonyának a feltárása. Ugyanakkor fel kell hívni a figyelmet arra, hogy maga a költői nyelv kifejezés önmagában is metaforikus, több értelmezési lehetőséget sugalmaz: jelentheti a 'fennkölt' nyelvi kifejezőeszközök rendszerét, olyan nyelvet, amely az esztétikai aktualizáció jegyeit hordozza, jelenthet sajátos belső törvényekkel rendelkező külön költői nyelvet, továbbá jelentheti a műalkotás nyelvi formáját, a szépirodalom nyelvét, a költői idiolektust és a nyelv poétikai funkcióját stb. Talán azért is kaphatott privilegizált szerepet a költői nyelv az alakzatok kutatásában, mert a gondolkodásban hosszú ideig gyökeret vert az a nézet, hogy a költői nyelv az összes nyelvi lehetőség megtestesülése, s ezért a művészi szövegeket kell alapmodellnek tekinteni, erre kell redukálni a kutatás tárgyát.

A poétika-retorika szembeállításban a műszó tartalmát úgy is értelmezhetjük, mint a prózai beszéd művészetét, szemben a költői beszéd művészetével. A retorika olyan diszciplínaként is felfogható, amely a költői szemiotikát, az úgynevezett alakzatok retorikáját vizsgálja, illetve mint szövegpoétika, a poétikának azon részét képezi, amely a szöveg belső viszonyait tanulmányozza, azt, hogy a szövegek hogyan működnek, működtethetők. Mivel a retorikában a szövegalkotásnak tudatos jellege van (szemben az általános nyelvi szövegekkel, amelyeket a nyelvhasználó spontán módon hoz létre), a konstrukció az élmény, az intenció, a pragmatikai-kommunikatív tényezők következménye, amelyeknek funkcionálisan rendelődnek alá a létrejövő alakzatformák. Ezt a körülményt figyelembe véve a költői szöveg a nyelv általában vett konvencionális szerveződéséhez képest sajátos indítékokból jellegzetesen módosított szövegnek tekinthető.

A mai irodalomelméletben erőteljes érdeklődés figyelhető meg a retorikai alakzatok iránt, erre hívja fel a figyelmet KOCSÁNY PIROSKA és SZIKSZAINÉ NAGY IRMA tartalmas munkabeszámolója. Joggal figyelmeztetnek azonban a szerzők a posztmodern, dekonstrukciós modellek merőben más elméleti, felfogásbeli hátterére. „A retorizáltság a dekonstrukcióban átfogó, filozófiai alapelv... A retorikusság kérdésének a hátterében több... nyelvfilozófiai elv áll. (...) 1. A nyelv (mint írás) alapvetően figurális (azaz retorikai) természetű, az egyértelmű referencia csak derivátum, későbbi fejlemény; 2. A nyelv használati folyamatában ugyanakkor mindig arra a volta-képpen hamis, de kikerülhetetlennek érzett célra törekszünk, hogy határozott értelemhez, jelentéshez jussunk. Ez a törekvés retorikai tevékenységgel jár, neve olvasás, olvasat, félreolvasat; 3. Magát a nyelvet jelölők elkülönítésre épülő rendszere hozza létre, a jelölttel való kötött, pozitív kapcsolat nélkül. A jelölők rendszere csak mint jelölők használata, azaz mint retorikai természetű tevékenység fogható fel. A retorika, ha nagyon sematikus akarjuk definiálni, a dekonstrukciós elméletben ugyanazt a pozíciót foglalja el, mint a grammatika, a nyelv elemeinek formális elmélete a modern nyelvészetben és nyelvfilozófiában. A lényeges különbség az, hogy a retorika nem egy satabilnak elképzelt, objektív rendszert feltételez, hanem *a nyelvi kinézés, a nyelvhasználat formáinak* a megragadására törekszik. Ez a retorikadefiníció természetesen eltér a szokásos retorikafelfogástól, mely a figurális nyelv leírását végezte” (BÓKAY 1997: 349). Sok szempontból tanulságos lenne napjaink alakzatkutatását a modern nyelvelméletek és irodalomfelfogás felől is átgondolni.

Hivatkozott irodalom

- BÓKAY ANTAL 1997. *Irodalomtudomány a modern és a posztmodern korban*. Osiris, Budapest.
- GÁSPÁRI LÁSZLÓ 1996. Egy új retorika- és stíluselmélet vázlata. In: SZATHMÁRI ISTVÁN szerk., *Hol tart ma a stilisztika?* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- KOCSÁNY PIROSKA. *Alakzatok. Előtanulmányok egy tervezett alakzatlexikon számára*. Kézirat.
- LAUSBERG, HEINRICH 1973. *Handbuch der literarischen Rhetorik*. I-II. 2. Aufl., München.
- SZABÓ G. – SZÖRÉNYI L. 1988. *Kis magyar retorika*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- SZERDAHELYI ISTVÁN 1999. A szövegtan irodalomelméleti társtudományai. In: BÉKÉSI IMRE – PETŐFI S. JÁNOS – VASS LÁSZLÓ szerk., *Szemiotikai szövegtan*. 12. JGYF Kiadó, Szeged.
- SZIKSZAINÉ NAGY IRMA lásd mint KOCSÁNY PIROSKA.
- THOMKA BEÁTA 1986. *A pillanat formái*. Forum, Újvidék.
- TSUR, REUVEN 2013. Kognitív poétika. *Helikon Irodalomtudományi Szemle* 59: 234–246.

Nyelvek, nyelvváltozatok – kárpátaljai magyar pedagógusok

DUDICS LAKATOS KATALIN

1. Számos tanulmány leszögezi, felmérés bizonyítja, hogy az iskola nyelvhasználatot, nyelvi tudatot befolyásoló szerepe, a tantervben rögzített hivatalos állásfoglalás az anyanyelv-oktatási kérdésekkel kapcsolatban fontos. A kárpátaljai magyar iskolákban 2005-től kezdve a magyart mint anyanyelvet hozzáadó szemléletben oktatják a hivatalos tantervek¹ alapján (KÓTYUK 2005). A pozitív, racionális nyelvszemlélet kialakulásához, megvalósításához, a kiegyenlítő-funkcióelkülönítő attitűd (KISS 1998: 315–317, 2001: 222) terjedéséhez, ezáltal az eredményes tanításhoz az iskola által közvetített szemlélet, a pedagógus személyisége, megnyilatkozása is lényeges (KISS 1996: 144; KOŽÍK 2004: 94; LAKATOS 2007: 156; LAKATOS 2010; MATTHEIER 1980: 130; PARAPATICS 2011; SÁNDOR 1998: 351–352). Nem mindegy, hogy a nyelvekkel, nyelvváltozatokkal kapcsolatban milyen nézeteket, milyen sztereotípiákat közvetít, s melyeket igyekszik eloszlatni a fiatalok körében. 2006 és 2008 között kárpátaljai magyar 15-17 éveseket kérdeztem nyelvi tudatukra vonatkozóan. Az 1490 tanulótól kapott választ egészítettem ki azokkal az eredményekkel, melyeket 150 őket oktató kollégától nyertem. Közülük tizenötter interjút is készítettem. A Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola bázisán minden évben megrendezi a Nyári Kölcsey Pedagógusakadémiát, melynek keretében helyi magyar pedagógusok vehetnek részt egy héten keresztül különböző szakmai előadásokon, kulturális rendezvényeken. Itt értesülhetnek a legújabb tudományos kutatások eredményeiről, kaphatnak tanácsot ezek közoktatásban való alkalmazásáról. Ezt a lehetőséget használtam ki 2007 nyarán, amikor a továbbképzés résztvevőjeként, magyartanárként, kértem a kollégák (nem csak magyar szakosok) segítségét. Mivel a pedagógusok körében végzett felmérések a kárpátaljai magyar iskoláskorú fiatalok nyelvi tudatának vizsgálatát kívánták kiegészíteni, gazdagítani, ennek a kérdőívnek a szerkesztésénél az összehasonlíthatóságot is szem előtt tartottam. A pedagógusoknak főleg olyan kérdéseket tettem fel, amelyre tanítványaik már válaszoltak, s amelyek eredményeiből az esetleges összefüggések kiderülhetnek, valamint figyelembe vettem olyan korábbi vizsgálatok eredményeit, amelyek e témát érintették (KISS 1996: 138–151; KOŽÍK 2004: 93–124).

A kérdőívben az adatok összehasonlíthatósága végett sok a zárt kérdés (válaszlehetőségeket megadó, skála), de az adatközlők nyitott kérdésekben is kifejthették véleményüket.

¹ <http://mon.gov.ua> – A kárpátaljai magyar iskolákban érvényben lévő magyar nyelv tanterv ezen a linken érhető el.

Az első részben olyan szociológiai változókra kérdeztem rá, amelyek összefüggést mutathatnak a kapott adatokkal.

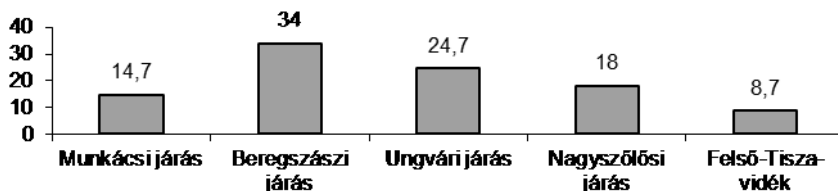
A továbbiakban érintettem az államnyelv, illetve a magyar nyelv különböző változatainak ismeretét, használatát, valamint saját nyelvváltozatához, a nyelvjárásokhoz és beszélőikhez való viszonyulás kérdését. Arra is választ kerestem, hogy az adatközlő pedagógiai gyakorlata során hogyan reagál a nyelvjárási megnyilatkozásokra, s milyen mértékben hatnak rá a köztudatban elterjedt nyelvi sztereotípiák (DUDICS 2014: 69–75).

A kérdőívek eredményeit az SPSS 13.0 statisztikai programmal elemeztem, s kódolásukat magam végeztem.

Dolgozatomban az így nyert eredmények egy része alapján kívánom bemutatni a kárpátaljai magyar pedagógusok magyar nyelvről, anyanyelv-változatukról való vélekedését.

2. A 150 megkérdezett pedagógus járásonkénti megoszlása arányaiban az 1490 tanuló adataihoz közelít:

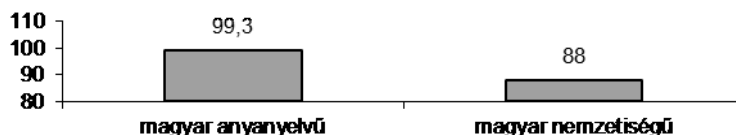
1. ábra. Az adatközlők megoszlása járásonként (%)
N=150

Lakóhelyük típusát tekintve pedig a kárpátaljai magyarság településtípus szerinti megoszlására vonatkozó 2001-es népszámlálási adatokkal (MOLNÁR–MOLNÁR D. 2005: 24) mutat egyezést: 78%-uk falusi, 22%-uk városi.

A tanulók körében végzett vizsgálatok során bebizonyosodott, hogy a megkérdezett fiatalok közül többen bizonytalanok nemzetiségüket illetően (LAKATOS 2010: 29–30). Ennek oka lehet, hogy nincsenek tisztában a fogalom jelentésével, s az állampolgársággal azonosítják, vagy pedig bizonytalanok nemzeti identitásukat illetően. Az alábbi diagramon látható, hogy a 150 valamely kárpátaljai magyar iskolában oktató pedagógus hány százaléka vallja magát magyar anyanyelvűnek, illetve magyar nemzetiségűnek.

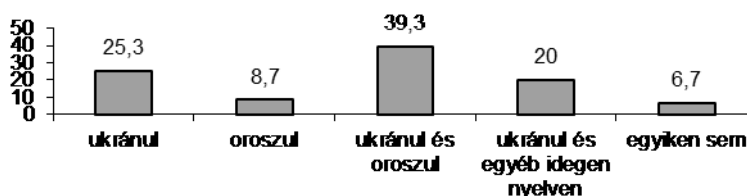
2. ábra. A magukat magyar anyanyelvűnek, illetve magyar nemzetiségűnek vallók aránya (%) N=150

Míg magyar anyanyelvűnek száznegyvenkilencen (99,3%) vallották magukat, magyar nemzetiségűnek már csak százharmincketten (88%). Egy pedagógus nem is válaszolt erre a kérdésre. A válaszok alakulása egyik független változóval sem mutat összefüggést: sem az adott személy iskoláinak tanyelvével, sem lakóhelyével, sem a szülei anyanyelvével.

3. Kisebbségi helyzetben élő felsőfokú végzettségű emberekről lévén szó nem meglepő, hogy a megkérdezettek többsége a magyaron kívül beszél valamilyen más nyelvet.

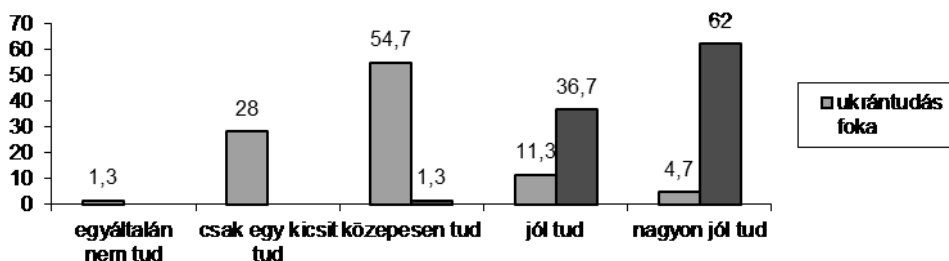
3. ábra. A magyaron kívül milyen nyelven beszél? (%) N=150

Csupán 6,7%-uk vallotta azt, hogy csak magyarul tud. Ez az önbevalláson alapuló adat feltételezésem és megfigyeléseim szerint nem valós, hiszen kisebbségi környezetben élő és dolgozó emberek a kétnyelvűségnek valamilyen szintjén helyezkednek el, s FÜLEI-SZÁNTÓ ENDRE megnevezésével legalábbis „fertőzött egynyelvűek” (FÜLEI-SZÁNTÓ 1992: 39).

Amikor az államnyelv ismeretének fokára kérdeztem rá, bebizonyosodott, hogy a pedagógusok legtöbbje egy ötfokú skálán (1-egyáltalán nem tudok ukránul, 5-nagyon jól tudok ukránul) csak hármásra értékelné ukrán-tudását. Magyar nyelvtudásukat illetően jóval magabiztosabbak még azok is, akik felsőfokú iskoláikat nem magyarul végezték. Az alábbi ábrán az ukrán, illetve a magyar nyelvtudás fokára vonatkozó kérdések eredményeit mutatom be.

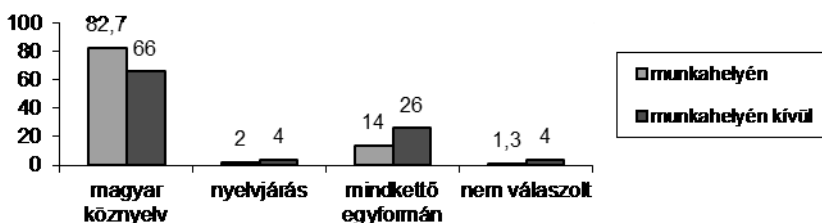
4. ábra. Ukrán, illetve magyar nyelvtudását hányasra értékelné egy ötfokú skálán? (%) N=150

Csupán az adatközlők 1,3%-a mondja azt, hogy egyáltalán nem ismeri az államnyelvet. Ha ezt az adatot összehasonlítjuk az előző kérdésnél kapott számokkal, kiderül, hogy azok is ismerik valamilyen szinten az államnyelvet, akik korábban azt vallották, hogy csak magyarul beszélnek.

A következő kérdéssel arra kerestem a választ, hogy a kárpátaljai magyar pedagógusok milyen nyelvváltozatot használnak munkahelyükön (az iskolában), illetve munkahelyükön kívül. Azaz: befolyásolja-e nyelvhasználatukat a beszédhelyzet?

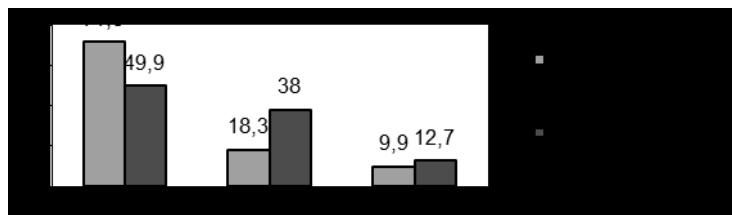
5. ábra. Melyik nyelvváltozatot használja gyakrabban munkahelyén/munkahelyén kívül? (%) N=150

Az ábrán látható számokból kiderül, hogy a legtöbb adatközlő (66%), saját bevallása szerint, munkahelyén kívül is köznyelven beszél. Az iskolában pedig 82,7%-uk kerül a nyelvjárást.

Az Ismer olyan szavakat, fordulatokat, amiket nálunk, Kárpátalján másképp mondanak, mint Magyarországon? kérdés eredményeiből kiderül, hogy az adatközlők érzékelik-e a kárpátaljai és a magyarországi magyar nyelvhasználat közötti különbséget, s ha igen, miben látják ezt. A válaszadók 60%-a válaszolt igennel erre a kérdésre. Ennél a kérdésnél lényeges különbség figyelhető meg az alsós tanítók, illetve a magyartanárok és az egyéb tárgyakat oktató pedagógusok válaszai között.

6. ábra. Az Ismer olyan szavakat, fordulatokat, amiket nálunk, Kárpátalján másképp mondanak, mint Magyarországon? kérdésre kapott válaszok megoszlása a tanított tárgyak jellegét tekintve (%) N=150

$$\chi^2=8,448, df=2, p<0,05$$

Az anyanyelvet oktató pedagógusok közül jóval többen (71,8%) észlelik a különbséget a nyelvváltozatok között, mint kollégáik, akik felsőfokú tanulmányaik során nem részesültek anyanyelvi képzésben, s munkájuk során nem tartoznak elsődleges feladataik közé a nyelvhasználattal kapcsolatos kérdések.

Legtöbben az államnyelvből átvett kifejezéseket, illetve a nyelvi különfejlődés hatására létrejött kifejezéseket említették: „*Sok ukrán, orosz szó van, amit itt egymás között megértünk, de Magyarországon már nem értenék: atléta – májka, felkacsálni*”, „*Beállok a sztolovába az ocseregybe, veszek egy bulocskát meg egy bánki szokot; becsengetek neked (telefonon)*”, „*megvetem az ágyat, felhuzakodom. Magyarországon: ágyazni, felvenni a cipőmet*”, „*druga – villanyoszlop*”, „*zsemle – bulocska, éjjeliszekrény – tumbocska, gázolaj – szolyárka, telefonál – becsenget*”, „*pricept – pótkocsi, szosziszki – virsli, paszport – személyigazolvány, bulocska – zsömle, bánki – üveg*”.

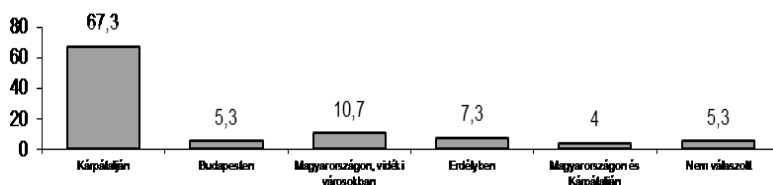
E mellett a kárpátaljai magyar nyelvváltozat nyelvjárásiasságát említették többen példaként: „*Megyek Józsinál, a Józsihoz helyett. Megyek hazafele, vagy jön befelé a házba. A fele, felé nem kell. A ragok nálunk zártabbak: ból – bul*”, „*Megyek Móniék – Megyek Móniékhoz*”, „*krumpli – burgonya, lelni – találni*”, „*pulya – gyerek, pad – padlás, lóca – pad, findzsa – csésze – bögre, domó – kenyérhég, csinár – csalán, kik, nigy, hetfü, szereda, aztán – oszt, mindjárt – mingyán, pezsgő – szódabikarbóna, ablakpárkány – ablaktőc*”.

Néhány olyan véleményt is olvashatunk a kérdőívekben, melyek a magyarországi beszédben elterjedt szlengre, illetve angol nyelvi hatásra utalnak: „*Magyarország nyelvezete olyannyira "fejlődik", hogy egyre több idegen, angol szót használnak, holott van annak nagyon szép magyar megfelelője, pl. project, sinonim, team, group*”, „*ne parázz – ne idegeskedj, add oda – add ide*”.

Ezek után érdemes megnéznünk, hogy a szerintük sok orosz/ukrán hatásra létrejött kifejezéssel és nyelvjárási jelenséggel tarkított kárpátaljai magyar nyelvváltozatról hogyan nyilatkoznak, ha össze kell hasonlítaniuk más területek magyar beszédével. A Véleménye szerint hol beszélnek a

legszebben magyarul? kérdés válaszlehetőségei között valamennyi határon túli magyar területet felsoroltam, hiszen adatközlőim magyarországi továbbképzéseken kapcsolatba kerülhetnek más kisebbségi környezetben tanító kollégákkal, illetve rájuk is hathatnak a köztudatban elterjedt nyelvhasználattal kapcsolatos sztereotípiák (pl. *Erdélyben beszélnek a legszebben magyarul*). Az alábbi adatokból kiderül, hogy a kárpátaljai magyar pedagógusok saját környezetük magyar beszédét mondják a legszebbnek.

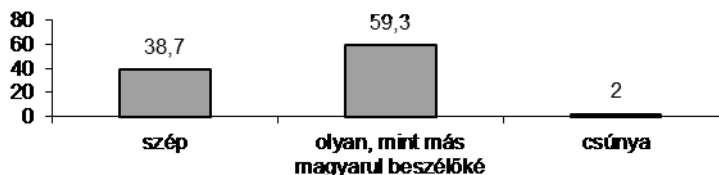
7. ábra. Véleménye szerint hol beszélnek a legszebben magyarul? (%)
N=150

A határon túli magyar területek közül csak Erdélyt említették (7,3%), s többen mondják szebbnek, mint a budapestiek beszédét (5,3%). Az itt kapott eredmények arra utalnak, hogy a vizsgált csoport jóval pozitívabban viszonyul saját régiója nyelvváltozatához, mint tanítványaik, s más hasonló kérdést érintő felmérések határon túli adatközlői (CSERNICSKÓ 1998: 215; KOŽÍK 2004: 113; LAKATOS 2008: 53–61; LANSTYÁK 2000: 148; SÁNDOR 2001: 91). Ez mindenképp kedvező a felnövekvő nemzedék nyelvi öntudatának kialakítása szempontjából. Bár ez az érték jóval elmarad a mögött, amit erdélyi fiatalok nyelvi attitűdjét vizsgálva kaptak a kutatók (l. LUKÁCS 2007: 80–90; VERESS 2000: 239–245).

Annak ellenére, hogy az adatközlők 67,3%-a a kárpátaljai magyar beszédet tartja a legszebbnek, szűkebb közösségük, lakóhelyük beszédéről nem vallanak egyértelműen elismerően.

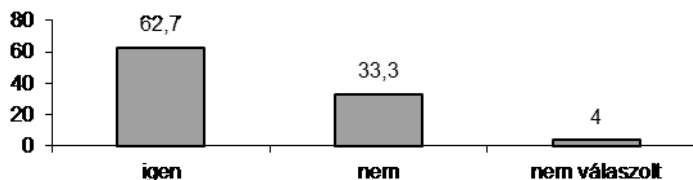
8. ábra. Saját települése magyar beszéde szép, csúnya vagy olyan, mint más magyarul beszélőké? (%) N=150

A válaszadók 38,7%-a tartja szépnek saját települése magyar beszédét. Legtöbbjük (59,3%) olyannak látja, mint más magyarul beszélőké. Csúnyának csak hárman (2%-uk) nevezik. Ennek a közömbös attitűdre utaló eredménynek valószínűleg az az oka, hogy a hivatásuk megkövetelte nyitottság miatt nem kívánják saját nyelvváltozatukat szebbnek minősíteni másokénál. Ezt támasztja alá a következő eredmény is.

Anyanyelvváltozatuk jövőjét illetően bizakodóak a megkérdezett pedagógusok: 62,7%-uk úgy gondolja, hogy 30–40 év múlva is így fognak beszélni náluk.

9. ábra. Véleménye szerint 30–40 év múlva is így fognak beszélni önöknél? (%) N=150

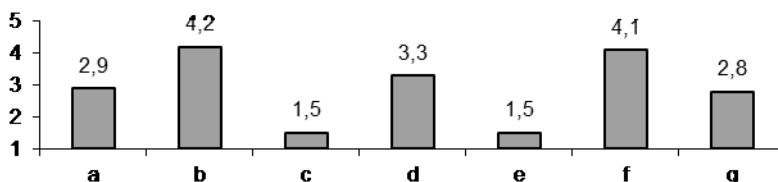
Ezeknek az arányoknak feltételezhetően nem az a magyarázata, hogy a kárpátaljai pedagógusok nem érzékelik a nyelvhasználatban végbemenő változásokat, csupán pozitív érzelmi kötődésüket fejezik ki így (l. KISS 1996: 145).

E két kérdés adatait szemlélve megfigyelhető egyfajta kettősség: nyíltan nem mondják szépnek, másokénál különlegesebbnek lakóhelyük beszédét, de amikor rejtve, a jövőjét tudakolva kérdezzük a nyelvváltozattal szembeni attitűdjükre, kiderül, hogy igencsak kötődnek hozzá. A két kérdésre kapott válaszok alakulása között nincs szignifikáns összefüggés: azok közül is sokan gondolják úgy, hogy fennmarad az adott nyelvváltozat, akik csúnyának tartják, s azok is feltételezik eltűnését, akik határozottan szépnek mondják.

Az adatközlők 51%-a mondja azt, hogy lakóhelyükön beszélnek nyelvjárásban, viszont csupán 40%-uk nyilatkozott úgy, hogy ő maga beszél ezt a nyelvváltozatot. A nyelvjárásokra inkább csak mint megőrzendő hagyó-

mányra gondolnak, nem élő, kommunikációs eszköznek tekintik (LAKATOS 2009: 423–430; LAKATOS 2010: 154–155). A következő ábrán az látható, hogy egy 1-től 5-ig terjedő skálán (1-egyáltalán nem ért egyet vele, nem tartja igaznak; 5-teljesen egyet ért vele, igaznak tartja) mennyire tart igaznak, mennyire ért egyet néhány nyelvjárásokkal kapcsolatos sztereotípiával.

10. ábra. Mennyire ért egyet a következő állításokkal, mennyire tartja igaznak? (%) N=150

a) Ma már kevesen beszélnek nyelvjárásban; b) Napjainkban elengedhetetlen a köznyelv elsajátítása; c) A nyelvjárás a köznyelv romlott változata; d) Az iskolában csak köznyelven kell beszélni; e) A nyelvjárásban beszélő ember műveletlen; f) A nyelvjárás érték, fontos a megőrzése; g) A nyelvjárás az eredeti, romlatlan nyelvváltozat

A tanárok nem értenek egyet azokkal az állításokkal, amelyek a nyelvjárásokat és beszélőiket egyértelműen negatív színben tüntetik fel: *A nyelvjárás a köznyelv romlott változata, A nyelvjárásban beszélő ember műveletlen.* Inkább hajlanak arra, hogy az érzelmek felől közelítsék meg ennek a nyelvváltozatnak a szerepét egy közösség életében: *A nyelvjárás az eredeti, romlatlan nyelvváltozat, A nyelvjárás érték, fontos a megőrzése.* Ám az iskolában való használatát már nem helyeslik, nagyon fontosnak tartják a köznyelv elsajátítását.

A kettősnyelvűség kialakítása szempontjából biztatóbbak azok az értékek, amelyeket akkor kapunk, ha megnézzük, hogyan vallanak saját szerepükről az anyanyelv tanítási folyamatában. Erre vonatkozóan három sokat hangoztatott vélemény szerepelt a kérdőívben.

11. ábra. Mennyire ért egyet a következő állításokkal, mennyire tartja igaznak? (%) N=150

A megkérdezett pedagógusok fontos feladatuknak tekintik a köznyelv normáinak elsajátíttatását, de azt is tudják, hogy ők tehetik a legtöbbet a nyelvjáráások pozitív megítélése szempontjából. Ahogy egyik adatközlőm fogalmazta meg: „(A nyelvjárás) a szín a mindennapokban. Az irodalmi nyelv (köznyelv) pedig összekötő kapocs”.

4. A fentebb bemutatott eredményekből kiderül, hogy a vizsgált időszakban a megkérdezett kárpátaljai pedagógusok többsége a magyar-domináns kétnyelvűség valamilyen szintjén áll.

Saját bevallásuk szerint leginkább a magyar köznyelvet használják mind munkahelyükön, mind munkahelyükön kívül.

Bebizonyosodott, hogy érzékelik a kárpátaljai és a magyarországi magyar nyelvváltozat közötti különbségeket: elsősorban a kontaktusjelenségek és a nyelvjárási nyelvhasználatban látják az eltérést. Ennek ellenére határozottan szebbnek mondják saját területük beszédét, s érzelmileg kötődnek hozzá. A kevésbé magas presztízsű nyelvjárással kapcsolatban bizonytalanabbak, nem vallják magukénak. Ennek ellenére negatívan sem nyilatkoznak a nem köznyelvi változatról. Az azóta eltelt időszak társadalmi változásainak, az anyanyelv-oktatási reform gyakorlatban való hatásának eredményeképpen a kárpátaljai pedagógusok nyelvi attitűdje változhatott. Feltételezhetően pozitív irányba. Ennek a feltételezésnek az alátámasztására azonban megismételt vizsgálatokra lesz szükség. Hiszen a 10 évvel ezelőtti eredmények is pozitív irányú elmozdulásra utalnak a nyelvi tudat terén, s tudjuk, hogy határozottabb változásokhoz több idő kell. S kiemelten fontos szerep jut a pedagógusképzésnek is (BEREGSZÁSZI 2015: 27–33). Korábbi, a beregszászi főiskolások körében végzett vizsgálatok során kiderült, hogy jóval pozitívabban viszonyulnak a nyelvjárással azok, akik már részesültek dialektológiai, szociolingvisztikai képzésben (T. KÁROLYI 2002: 135–144; T. KÁROLYI–SZABÓ 2000: 105–112; DUDICS LAKATOS 2017). Ezért is

lenne fontos, hogy a magyar szakosok, illetve az alsós tanítók mellett minél több diák ismerkedjen meg a helyi nyelvváltozatokkal, funkciójukkal. S nem csak kisebbségi körülmények között.

Felhasznált irodalom

- BEREGSZÁSZI ANIKÓ 2015. A magyar mint anyanyelv oktatásának tárgyköre a magyartanárok képzésében Beregszászon. In: MÁRKU ANITA és HIRES-LÁSZLÓ KORNÉLIA szerk., *Nyelvoktatás, kétnyelvűség, nyelvi tájkép. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból*. Autdor-Shark, Ungvár. 27–33.
- CSEERNICKSKÓ ISTVÁN 1998. *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Osiris Kiadó, Budapest.
- DUDICS KATALIN 2014. „A tanár belátására, lelkiismeretére van bízva”: Pedagógusok a nyelvjárásokról. In: BEREGSZÁSZI ANIKÓ – HIRES-LÁSZLÓ KORNÉLIA szerk., *Meszelt falakon túl: Születésnap kiadvány Kótyuk István tiszteletére*. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Beregszász. 69–75.
- DUDICS LAKATOS KATALIN 2017. A nyelvjárások megítélése a kárpátaljai magyar oktatásban (Néhány felmérés tanulsága alapján). Megjelenés alatt.
- FÜLEI-SZÁNTÓ ENDRE 1992. Bomló kétnyelvűség. In: KONTRA MIKLÓS szerk., *Társadalmi és területi változatok a magyar nyelvben*. MTA nyelvtudományi Intézete, Budapest. 35–45.
- KISS JENŐ 1996. A nyelvi attitűd és a másodlagos nyelvi szocializáció: vizsgálatok nyelvjárási környezetben. *Magyar Nyelv* 92: 138–151.
- KISS JENŐ 1998. A nyelvjárásokhoz és a köznyelvhez való viszonyulás: attitűdváltozások a magyar nyelvű közösségekben. In: ZOLTÁN ANDRÁS szerk., *Nyelv, stílus, irodalom. Köszöntő könyv Péter Mihály 70. születésnapjára*. ELTE BTK Keleti Szlav és Balti Filológiai Tanszéke, Budapest. 315–317.
- KISS JENŐ szerk. 2001. *Magyar dialektológia*. Osiris, Budapest.
- KÓTYUK ISTVÁN 2005. *Magyar nyelv 5–12. osztály. Tanterv a magyar tantervi nyelvű iskolák számára*. Bukrek, Csernyivci.
- KOŽÍK DIANA 2004. A nyelvjárásokkal kapcsolatos attitűdvizsgálatok a szlovákiai magyar pedagógusok néhány csoportjában. In: LANSTYÁK ISTVÁN – MENYHÁRT JÓZSEF szerk., *Tanulmányok a kétnyelvűségről II*. Kalligram, Pozsony. 93–124.
- LAKATOS KATALIN 2007. Kárpátaljai magyar iskolások és pedagógusok nyelvjárási attitűdjéről. In: GUTTMANN MIKLÓS – MOLNÁR ZOLTÁN szerk., *V. Dialektológiai Szimpózium*. Berzsényi Dániel Főiskola BTK Magyar Nyelvészeti Tanszék, Szombathely. 156–163.
- LAKATOS KATALIN 2008. Kárpátaljai iskolások a magyar nyelv változatairól. In: *Félúton 2*. ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola, Budapest. 53–61. (<http://linguistics.elte.hu/studies/fuk/fuk06/>)

- LAKATOS KATALIN 2009. Kárpátaljai pedagógusok és a nyelvjárások (Egy fölémérés tanulságaiból). In: BORBÉLY ANNA – VANČONÉ KREMMER ILDIKÓ – HATTYÁR HELGA szerk., *Nyelvideológiák, attitűdök és sztereotípiák*. MTA Nyelvtudományi Intézet – Gramma Nyelvi Iroda – Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kar, Budapest–Dunaszerdahely–Nyitra. 423–430.
- LAKATOS KATALIN 2010. *Kárpátaljai magyar iskolások nyelvi tudata és attitűdje*. Doktori értekezés. ELTE BTK. Kézirat
- LANSTYÁK ISTVÁN 2000. *A magyar nyelv Szlovákiában*. Osiris Kiadó – Kalligram Könyvkiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely, Budapest–Pozsony.
- LUKÁCS CSILLA 2007. A székelyföldi középiskolások nyelvi/nyelvjárási identitástudata. In: VÁRADI TAMÁS szerk., *I. Alkalmazott Nyelvészeti Doktorandusz Konferencia*. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest. 80–90.
- MATTHEIER, KLAUS J. 1980. *Pragmatik und Soziologie der Dialekte: Einführung in die kommunikative Dialektologie des Deutschen*. Quelle und Meyer, Heidelberg.
- MOLNÁR JÓZSEF – MOLNÁR D. ISTVÁN 2005. *Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében*. PoliPrint, Beregszász.
- PARAPATICS ANDREA 2011. Pozitívan a nyelvjárásokról – az iskolában is. *Anyanyelv-pedagógia* 4.
<http://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=347> (2017. november 10.)
- SÁNDOR ANNA 1998. Alsótagozatosok anyanyelvhasználata kisebbségi helyzetben. *Magyar Nyelv* 94: 351–355.
- SÁNDOR ANNA 2001. A nyelvi attitűd kisebbségben. *Magyar Nyelv* 97: 87–95.
- T. KÁROLYI MARGIT – SZABÓ GÉZA 2000. Identitás és nyelvhasználat a beregszászi magyar főiskola hallgatói körében. In: BORBÉLY ANNA szerk., *Nyelvek és kultúrák érintkezése a Kárpát-medencében. A 10. Élőnyelvi Konferencia előadásai*. MTA Élőnyelvi Osztálya, Budapest. 105–112.
- T. KÁROLYI MARGIT 2002. A nyelvi tudatosság és attitűd vizsgálata a beregszászi főiskola hallgatóinak különböző csoportjaiban. In: P. LAKATOS ILONA szerk., *Mutatványok a hármasszár határ menti nyelvhasználat kutatásából*. Bessenyei Kiadó, Nyíregyháza. 135–144.
- VERESS MÁRTA 2000. Attitűdvizsgálat és nyelvhasználat a kolozsvári magyar fiatalok körében. In: BORBÉLY ANNA szerk., *Nyelvek és kultúrák érintkezése a Kárpát-medencében*. MTA Élőnyelvi Osztálya, Budapest. 239–245.

A nyelvújítás és a tulajdonnevek

FARKAS TAMÁS

1. A nyelvújítási mozgalmat, illetve a nyelvújításnak nevezett tevékenységet elsősorban – és olykor kizárólagosan – a magyar nyelv szókincsét érintő jelenséggként szokás számon tartani. Mozgatórugóit, számos jellemzőjét, módszereit és hatását, következményeit tekintve ugyanakkor ilyen jellegű folyamatok érintették a magyar nyelv tulajdonnévanyagát is. E szükség-szerűen rövid kis írásban erre a kérdéskörre, kutatásának néhány szempont-jára fordítom figyelmemet.

2. A nyelvújítás témakörének klasszikus szakirodalma leginkább a keresztnévanyag megújításának jelenségét tartja számon a tulajdonnevek típusai közül.

A magyar nyelvújítás szótára mindkét kötetében találunk Keresztnevek címszót (NyÚSz. 1: 172, 2: 499), egyes keresztnevekből önálló címszót is; mellettük a Nevek [helyes]írása (1: 235) kapott saját szócikket, a Helynevek szócikk viszont már csak közvetve tartozik ide (ti. köznévi jelentéseket tárgyal; 1: 126).

TOLNAI VILMOS nyelvújításról írott összefoglaló munkája (1929) szintén szüksézá, ugyanakkor – jellegéből adódóan is – tágabb látókörű. A nyelvújítás történetét áttekintő fejezeteiben az írói, költői keresztnévalkotások alkalmi megemlézése mellett kitér például arra, hogy Dugonics miként próbálta megmagyarítani az idegen helyneveket, Döbrenteinél utal a budai dülöskeresztelővel szerzett érdemeire; de említést tesz arról is, hogy „[n]émi tekintetben ide tartozik a névmagyarosítás [ti. a családnév-magyarosítás – F. T.] kérdése is”, melynek kapcsán LENGYEL ZOLTÁN Magyar Névkönyvéhez (1917) utalja az olvasót (TOLNAI 1929: 50, 159, 204). A kötetnek a nyelvújítás módjait bemutató fejezete ugyanakkor egysíkúbb képet nyújt: az idegen szavak fordítása kapcsán csupán keresztnévfordítási példákkal egészíti ki példaszóanyagát, a tulajdonnevek (főleg helynevek) közszóvá tétele pedig csak közvetve kapcsolható témánkhoz (TOLNAI 1929: 205, 206). A kötet végén, a nyelvújítás jellemző fogalomköreinek listáján a Nevek önálló pontot kapnak (11., utolsó tételként), ám itt ismét szinte csak keresztnévi példákat olvashatunk (a *Lipcse* helynevet és egy bővebb népnévi [!] példasort leszámítva; TOLNAI 1929: 217).

A keresztnévanyag megújításának előtérbe kerülése több szempontból is érthető. Az új keresztnevek a nyelvújítás folyamatának legjelesebb időszakában tűntek fel, létrehozásukban és elterjesztésükben pedig számos olyan személy játszott fontos szerepet, akik a nyelvújítási mozgalom, illetve a kor szellemi-kulturális életének egyébként is jellemző alakjai voltak. A keresztnévanyag mindemellett a szókincshez bizonyos értelemben hasonlóbb, ti. kevésbé kötődik egy-egy konkrét megnevezetthez (vagy névvisezőkhöz egy

csoportjához), mint a család- és a helynevek esetében, ilyen szempontból tehát használatuk is általánosabb érvennyel lehet értelmezhető, illetve vizsgálható.

3. A kifejezetten a tulajdonnévanyagot érintő nyelvújító jellegű törekvések átfogó feldolgozása több vonatkozásban várat még magára.

Különösen feltűnő, hogy bár a keresztnévanyag egykori megújításának példái számos áttekintő (többek közt nyelvtörténeti és névtani) munkában előkerülnek, s egyes nevekről külön cikkek is születtek, módszeres feldolgozásuk mindmáig nem jelent meg. (A témához kapcsolódóan, a „nemzeti nevek” fogalmának e témakört érintő elemzésére l. KECSKÉS 2007; a jelenségkör áttekintésére FARKAS megj. e.; a keresztnévanyag bővülésének hasonló, későbbi módjaira és példáira is KnE. 12–19, ill. RAÁTZ JUDIT több tanulmányát.) A jövőbeli kutatásokat azonban immár nagymértékben megkönnyítheti és realisabbá teheti, hogy napjainkban egyre több alkalmas történeti forrás (anyakönyvek, cím- és névtárak, a legkülönbözőbb műfajú szövegkorpuszok) válnak nagy mennyiségben, digitalizált formában elérhetővé.

A családnév-magyarosítások feldolgozottságában lényegesen jobb a helyzet.¹ Bár első módszeresebb nyelvészeti vizsgálatukra elég sokára került sor (BENKŐ 1948–1949), majd nemkívánatos kutatási területté vált, mostanra számos tanulmány, sőt monográfiák tárgyalták a jelenségkör és nyelvészeti-névtani vonatkozásait (l. kül. KARÁDY–KOZMA 2002; FARKAS–KOZMA szerk. 2009; FARKAS 2009). A vonatkozó kutatásokat nagyban támogathatja, hogy e folyamat forrásanyaga jól behatárolt, a jövőben pedig az is, hogy elektronikus történeti adatbázisa (az 1815 és 1932 közötti időszakból) elkészült, online hozzáférhető és kereshető (MCsvA.; ugyanez az adatbázis egyébként a szimbolikus magyarosodásban leginkább érintett személyek, illetve családtagjaik egyénnévanyagáról is jó forrásanyagot szolgáltat).

A helynevek különböző típusai közül a magyarországi helységnevek megváltoztatására, s ennek részeként a településnevek magyarosítására vonatkozóan rendelkezünk alapos, módszeres feldolgozással (MEZŐ 1982). A közterületnevek témakörében bizonyos értelemben inkább esettanulmányoknak tekinthető munkákhoz: egyes nagyobb városok utcaneveinek, utcánév-történetének monografikus feldolgozásaihoz fordulhatunk. A helynevek más típusai esetében a nyelvújítási jellegű jelenségek részben kevésbé voltak jellemzők, részben – különböző okokból kifolyólag – jóval nehezebben adatolhatók, vizsgálhatók. Hasonlókat mondhatunk az egyéb tulajdonnévtípusokra vonatkozólag is, hozzátevé, hogy ezek egyébként is jóval kevésbé kutatottak a hazai szakirodalomban.

¹ Itt érdemes megjegyeznünk, hogy a *nyelvújítás* terminus párhuzama, a *névújítás* is használatos volt egykor: a családnevek megváltoztatásának, magyarosításának megnevezésére használták még a 19. század derekán. A kifejezés azonban nem gyökeresedett meg, mert helyét a jelenség tömegessé válásával egyidejűleg a kifejezőbbnek érzett *névmagyarosítás* terminus foglalta el. (FARKAS 2008: 337.)

4. A nyelvújításnak a tulajdonnevek különböző típusait érintő megvalósulásait összességében hasonló mozgatórugók és kontextusok jellemezték. Ezek közé tartoznak az ismert eszme-, társadalom- és politikatörténeti tényezők, a felvilágosodást követően a romantika hatása, a nemzeti gondolat megerősödése általában, a reformkor szellemi légköre, a szimbolikus nemzetépítés eszköztárának kidolgozása, a nemzeti nyelvűség felértékelődése, a kapcsolódó nyelvideológiai irányzatok, a meglévő tulajdonnévanyag aktuális sajátosságai, az immár nyelvtervezési és nyelvpolitikai vonatkozású megfontolások stb. Ezekhez kapcsolódik – többféle értelemben is – a spontán és programszerű magyarosodás, egyúttal pedig – több névtípus esetében hangsúlyosabb módon is – a (nemzeti, rég)múlthoz kötődés szándéka. Az itt tárgyalható nyelvújító kezdeményezések és tevékenység társadalmi háttere, bázisa is – legalábbis a kezdeteket tekintve – sok szempontból hasonló volt: a társadalomnak összességében egy szűkebb, bizonyos műveltséggel, értékrenddel, eszmerendszerrel rendelkező rétegét, illetve csoportjait jelentette. Bár e folyamatok éles kontúrokkal nem behatárolhatók, a nyelvújító jellegű törekvések egyes névtípusokat illető megjelenése, s még inkább igazi kibontakozása időrendjét tekintve némi eltéréseket is mutatott. Ezek a különböző névtípusok eltérő jellegéből, használatából, szerepköreiből lehetnek magyarázhatók.

5. A nyelvújítás a személynevek körében, a keresztnéveket érintően a 18. század utolsó évtizedeiben tűnt fel, majd a 19. század folyamán bontakozott ki igazán, a két háború közötti időszakban újabb lendületet is véve. Ide kapcsolódott az új nevek létrehozása, adása, népszerűsítése, illetve – valójában csupán egy részük esetében – e nevek tényleges elterjedése, divattossá válása, s általában: megmaradása a névanyagban. Tágabb nézőpontból ide kapcsolhatjuk a nemzetiségi névanyag hivatalos magyar anyakönyvezésének bevezetését (19. sz. vége), illetve a (sokszor régi-)új magyar keresztnévek katolikus védőszenttel való ellátását (1930-as évek), valamint naptári elhelyezését – azaz az új keresztnéveknek a magyarországi névadásnévhasználati szokások keretei közé integrálását. A keresztnévanyag nemzeti jellegű nevekkel való gyarapításának legtöbb egykori módja napjainkban is ismert, létező eljárás.

A családnevek újabb kori, szándékos magyarosításait ugyancsak a 18. sz. utolsó évtizedeitől tudjuk megfelelően adatolni. Hivatalos aktussá a 19. sz. elejétől, mozgalmoszerűvé pedig először az 1848–49-es forradalom és szabadságharc idején vált; igazi fénykorát azonban a dualizmus időszakában, a két háború között, illetve az azt követő rövid koalíciós időszakban élte. A jelenség napjainkban is létezik, de már nem domináns komponense a családnév-változtatások folyamatának. A hivatalos családnév-változtatások párhuzamait (az egyes esetekben nem ritkán: időbeli előzményeit) a nem hivatalosan felvett és használt nevek (művésznevek, álnevek) körében is megfigyelhetjük.

E folyamatok történeti ívére vonatkozóan lásd a fentebb hivatkozott, illetve a továbbvezető irodalmat. Tanulságos lenne az idegen személyek neveinek magyar nyelvbéli használatát (részleges fordításának vagy változatlanul való megtartásának problematikáját: *Stefan Zweig* vagy *Zweig István*) is történeti változásaiban áttekinteni. Erre vonatkozóan egy sor adatot ismerünk, különösen a 19–20. századi gyakorlat alakulásáról, e folyamat módszeresebb áttekintésével azonban szintén adós még a kutatás.

6. A kisebb, bel- és külterületi helynevek köréből a reformkori Buda városának esetében – melyet a korabeli sajtó joggal említhetett e folyamat „vezér-példája”-ként (SOLYMÁR 1984) – viszonylag jól ismerjük e folyamat lépéseit. A város rendelkezéseként 1831–32-re magyar nyelven is kiírták a közterületek nevét, Döbrentei Gábor névadása alapján (SOLYMÁR 1984). Az első hivatalos átnevezésre, német helyett magyar utcanév adására tudomásunk szerint 1844-ben került sor (RÁDAY szerk. é. n. 9). Az utcanevék tömegesebb magyarosítása a fővárosban azután a kiegyezés, illetve a három város egyesítése után, az 1870-es évek derekán következett be (PÓTÓ 2012: 163–164). Ismert történetnek, s általában a nyelvújítás egyik igen sikeres példájának tekinthető a reformkori budai „dülőkeresztelő”, melynek keretében a budai hegyek és völgyek kaptak új, magyar nevet. Előzményét Döbrenteinek 1844-ben, a Honderüben megjelent, tudós kutatáson alapuló cikksorozata jelentette. Az eseményre – a budai városi tanács közgyűlési határozatának értelmében, Döbrentei aktív közreműködésével – 1847-ben került sor. Mint látható, a budai helynévújítások hátterében Döbrentei Gábor tekintélyét, szakmai érzékét és buzgalmát is láthatjuk – a német elnevezések, még a többnyelvű kocsmacégek ellen, azaz általában a „nyelvi tájkép” magyarsága érdekében is szót emelt (POGÁNY 1969: 205) –, mindez azonban csak a kor igényeit is jelző, az ehhez szükséges támogatás révén válhatott valósággá. (A dülőkeresztelőt és szempontjait, illetve módszerét számos írás tárgyalja; közülük itt néhányat említve még: TOLNAI 1913; PURUZCKI 1968, 1972; BALÁZS 2006.)

A helységnevek körében a 18. sz. legvégétől, illetve a 19. sz. folyamán szórványosan került sor – ekkoriban még tehát „rendszeretlen” módon – magyarosításokra. A teljes magyarországi településnév-állomány hivatalos rendezése a 19. sz. legvégén, illetve a 20. sz. elején ment végbe; ennek kapcsán, illetve keretében zajlott le egyúttal a helységnevényag jó részét érintő, átfogó magyarosítás is. (A témakör feldolgozására l. MEZŐ 1982.)

7. Az itt tárgyalt, a tulajdonnév-állomány különböző részlegeit érintő nyelvújítási tevékenységet és annak eredményeit egyrészt mint nyelvújítási jelenségeket (neologizmusokat), másrészt mint a tulajdonnevekre általában, azon belül pedig az adott névfajtára akár speciálisan is jellemző mozzanatok is érdemes számontartatunk. Erre vonatkozóan csupán néhány szempontot vetek fel röviden az alábbiakban.

A szóban forgó névfajtákat érintő nyelvújításban egyaránt jelen volt a teljesen új (avagy új névadó vonás alapján történő) elnevezés, valamint a nevek vélt vagy valós jelentés alapján történő, teljes vagy részleges, illetve körülbelüli lefordítása (pl. *Konstantin* > *Szilárd*, *Kameniczky* > *Kövesi*; *Wolfwiese* > *Farkasrét*, *Paradeplatz* > *Díszpiac*, *Zillingthal* > *Völgyfalu*). Több névfajtnál jól adatható a meglévő névalak magyarosabbnak számító formára alakítása (pl. *Ernest* > *Ernő*, *Egresits* > *Egresi*; *Grebenác* > *Gerebenc*). Egy régi név felelevenítésére úgyszintén számos névfajta esetében nyílt több vagy kevesebb lehetőség, de meglehetősen mást jelentett ez valójában egy korábbi helynév (az adott, konkrét hely valamely régi nevének) és egy egykori egyénnév (a régi személynévkincsben egykor létezett tulajdonnévi elem) felelevenítése, azaz az újszülöttek, tehát újabb névvisezők névadásába való bevonása esetében. Léteztek olyan nyelvújítási módok is, amelyek csak egy-egy névfajta lehettek jellemzőek, mint a meglévő férfi keresztnévek újonnan megalkotott női párjainak megalkotása (pl. *Jenő* : *Jenőke*, *Árpád* : *Árpádia*, *Árpádina*).

Tanulságos megvizsgálni közelebbről, hogy mit tartottak magyarnak, magyarosnak (illetve: mit nem tartottak eléggé annak) a nyelvújítók a nevek körében. (Ez több névfajta esetében jól ismert kérdéskör.) Figyelemre méltók lehetnek, névfajtatól függetlenül is, azok a fogalomkörök, illetve a felhasznált nyelvi elemek, amelyek az új névanyagokban megjelentek. Ilyen volt például jellegzetesen az „ősmagyar” tematika megjelenése az új nevekben (pl. *Attila*, *Zoltán*, *Gyula* keresztnévek; *Etelvári*, *Árpádi*, *Böngérfi* családnévek; *Attila utca*, *Árpádorom* helynevek).

További elemzést érdemelne az a kérdés, hogy a nyelvújítás folyamata mikor, hogyan és miképpen érintette a névhasználat különböző – hivatalos, illetve nem hivatalos – síkjait; itt is tanulságos további eredményekre juthatnánk.

8. A történeti magyarországi „hivatalosság” akár kezdeményezőleg, illetve előíró módon (mint a helynév-változtatások esetében vagy az egyének anyakönyvezési gyakorlatában), akár pedig a lehetőségek adott keretek között tartásában (a családnév-változtatások engedélyezése során) segíthette a tulajdonnévanyag magyarosítását. Bár egységes, jól kidolgozott névpolitikáról nem beszélhetünk, adott korszakok folyamatai, eseményei alapvető párhuzamosságokat mutathattak. (Ezt látjuk különösen a 19. sz. végének – egyrészt szükségszerűen is modernizáló, másrészt erőteljesen magyarosító – légkörében: az állami anyakönyvezés bevezetése és a helységnévrendezés lebonyolítása egyaránt jó alkalmat kínált a tulajdonnévanyag magyarítására, az állami-nagypolitikai szintről is propagált családnév-magyarosítási mozgalom pedig más módon segíthette ugyanezt a folyamatot.) Ennek az – itt igen tágra értelmezett – nyelvújítási mozgalomnak nyelvvideológiai, s több vonatkozásban nyelvpolitikai összetevői is voltak, a folyamat értelmezését azonban messze nem szűkíthetjük le ezekre. A jelenségkört mindenkor történeti, illetve szociokulturális háttere nélkül nem vizsgálhatjuk megfelelően.

A tulajdonnevek körében végbement nyelvújítás természetesen messze nem érintette, illetve nem formálta át a teljes magyarországi névállományt. A meglévő tulajdonnevek megváltoztatása leginkább az idegen eredetű és jellegű neveket érintette, de a nevek ettől függetlenül is cserélődtek, változhattak. A korábban meglévő, különböző eredetű tulajdonnevek nem feltétlenül kerültek ki a használatból, s a nyelvújító tendenciák mellett létezhetett és hathatott az idegen nevek divatja is (az itt tárgyalt névfajták közül a keresztnévdivatban, -használatban mindenképpen).

Az új nevek sem lettek egyformán maradandóak, sikeresek. Sokuk azonban ma is meglévő, ismert és rendszeresen használt eleme nyelvünknek, s az általuk létrehozott minták szintén hathatnak napjainkban is.

A tulajdonnévanyagot érintő nyelvújító törekvések és módszerek története, illetve eredményei mindenesetre az általános értelemben vett nyelvújítás részének tekintendők, ilyen szempontból is számon tartandók, és vizsgálatra érdemesek.

Hivatkozott irodalom

- BALÁZS GÉZA 2006. A budai dűlőkeresztelő. *Napút* 7/3. http://www.napkut.hu/naput_2006/2006_03/073.htm
- BENKŐ LORÁND 1948–1949. A családnév-változtatás kérdései. *Magyarosan* 17: 40–45, 65–72; 18: 1–6.
- FARKAS TAMÁS 2008. Szemlélet és terminológia a névkutatásban: a hivatalos magyar családnév-változtatások kérdései. In: BÖLCSKEI ANDREA – N. CSÁSZI ILDIKÓ szerk., *Név és valóság. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai. Balatonszárszó, 2007. június 22–24.* Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke, Budapest. 332–341.
- FARKAS TAMÁS 2009. *Családnév-változtatás Magyarországon. A névváltoztatások tényezői és története a 20. század második felében.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- FARKAS TAMÁS megj. e. *Creating a National Given Name Stock. A Chapter from the Modern-Day History of Hungarian Personal Names.* Megjelenés előtt.
- FARKAS TAMÁS – KOZMA ISTVÁN szerk. 2009. *A családnév-változtatások történetei időben, térben, társadalomban.* Gondolat Kiadó – Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.
- KARÁDY VIKTOR – KOZMA ISTVÁN 2002. *Név és nemzet. Családnév-változtatás, névpolitika és nemzetiségi erőviszonyok Magyarországon a feudalizmustól a kommunizmusig.* Osiris Kiadó, Budapest.
- KECSKÉS JUDIT 2007. „Nemzeti nevek” és a nemzeti öntudatra ébredés nevei. In: HOFFMANN ISTVÁN – JUHÁSZ DEZSŐ szerk., *Nyelvi identitás és a nyelv dimenziói.* Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság, Debrecen–Budapest.

- KnE. = FERCSIK ERZSÉBET – RAÁTZ JUDIT, *Keresztnevek enciklopédiája. A leggyakoribb női és férfinevek*. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2009.
- LENGYEL ZOLTÁN 1917. *Magyar Névkönyv*. K. n., Budapest.
- MCsvA. = *A magyarországi hivatalos családnév-változtatások történeti adatbázisa (1815–1932)*. Kutatásvezető: FARKAS TAMÁS – KÖVESDI ISTVÁN. <http://www.macse.hu/society/nevvaltoztatasok.php>
- MEZŐ ANDRÁS 1982. *A magyar hivatalos helységnévadás*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- NyÚSz. = SZILY KÁLMÁN, *A magyar nyelvújítás szótára* 1–2. Hornyánszky Viktor, Budapest, 1902–1908.
- POGÁNY IRÉN 1968. Hozzászólás Buda magyar dűlőneveinek kérdéséhez. *Magyar Nyelv* 65: 204–207.
- PÓTÓ JÁNOS 2012. Terek és nevek. Köztérnevezések a szimbolikus politika tévútjain. *Történelmi Szemle* 54: 161–173.
- PURUCZKI BÉLA 1968. Buda magyar dűlőneveiről. *Magyar Nyelvőr* 92: 398–416.
- PURUCZKI BÉLA 1972. A budai dűlőnevek. *Magyar Nyelv* 68: 315–322.
- RÁDAY MIHÁLY szerk. é. n. *Budapest teljes utcanévlexikona*. Sprinter Kiadó, Budapest.
- SOLYMÁR IMRE 1984. Az utcanévadás „vezér-példája” 1831–32-ben: Buda városa. *Névtani Értesítő* 9: 137.
- TOLNAI VILMOS 1913. Nyék, és Buda dűlőnevei. *Magyar Nyelv* 9: 455–457.
- TOLNAI VILMOS 1929. *A nyelvújítás*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.

Miért szép?

FÚZFA BALÁZS

Vörös Ferenc 60. születésnapjára

Tolnai Ottó: Naponta újra és újra

Hála istennek az idősb
szabadkai szítás
arcáról már nyomtalanul eltűnt
az a csúnya nagy seb
viszont a fiatalabb
szabadkai szítás
pírban égő arcán
mind gyakrabban folyik szét
valami nem tudom pontosan
mire is vonatkoztatható
lágyszöld mosoly
az ószeres rózsája jut róla eszembe
ki a vértó mellett
főtt kukoricával eszi a szőlőt
de azt persze mindenekelőtt
le kell szögezünk
a fiatalabb szabadkai szítás
kis rézsztitái egyedülállóak
az istállóból levágott alkóvóm
fehérre meszelt fala tele velük
minden bizonnyal cukrásznak néz

nem sokat téved
a fiatalabb szabadkai szítás
kis rézsztitáinak 80%-át
hosszú évek óta én vásárolok fel
és mily mohón
és mily mohón még ma is
ugyanis velük szítalom át
valójában ebben merül ki
földgolyón való ténykedésem
munka után gyakran
féláljultan találunk rám
háncsdobjukat tenyeremmel
ritmikusan ütögetve
velük szítalom át
honnán a pacsirta felrúgja magát
a kamilla alól összesöpört széksót
velük szítalom át
a semmit akárha először
naponta mindig kitartóan
már-már mániákusan újra és újra.

(A *Nem könnyű* című kötetben,
Bp., Jelenkor, 2017, 20.)

Szépség és posztmodern? Mintha kizárná egymást a két fogalom. A posztmodernnel mintha a profanitást rokonítanánk előszeretettel. A valóság durvára színezett változatát. Mintha szívesen tűnődnénk azon, milyen kegyetlen is tud lenni a világ – s ennek a kegyetlenségnek a kimondására éppen a költészet lenne mindenekelőtt hivatott (lásd például Petri György, Parti Nagy Lajos opuszait e tárgykörben, de bizonnyal említhetném Oravecz Imrét vagy Tandori Dezsőt is!).

Holott a posztmodernnek van egy kedvesebb, humorosabb, (ön)ironikusabb ága is. Az a fajta szemléletmód, amely az idegenséggel való örök küzdelem helyett a lélek otthonosság-igényének keres fészket. Hogy aztán amikor megtalálja, görcsbe ránduló gyomrok és megfeszült

arcok helyett mosolyra derítsen minden emberfiát. Hogy jó kedvvel szemlélhetővé és élhetővé váljon a világ – mondja az a lírai én, amelyik az effajta versekben mutatja meg magát.

Tolnai Ottó szabadkai szítá(so)król mesélő verse is ilyen alkotás. 41 sornyi bolondozás. De vajon a szöveg megalkotottsága nem lesz-e akadálya a megértésnek? Hogy ne így történjen, ezért retorikailag az örök és megbízható eszközöket használja az alkotó: az ismétlődést és a késleltetést mint stilisztikai mozzanatot. Ám ha ezek éppenséggel szemben állnak a múló idővel, akkor hogyan képezhetnek mondandót az örökkévalóságról? Vagy ha prózába tördeljük át ezt a szöveget, akkor is megmarad tartalmi versszerűsége?

A Tolnai-világrendben talán az a leglényegesebb: a mindennapok kulisszái mögött úgy szöszölünk mindannyian az örökkévalósággal, s mégis úgy illan ki kezünk közül az idő, mint ahogyan a szabadkai szítások minden szítáján áttűz a nap, ha akar, de csak derengőn és erőtlenül. A szíták a falra kerülnek, mert mindig kiderül, mégiscsak túl nagyok rajtuk a rések, ezért örökké újat kell venni belőlük, hogy ne fogyjon a remény, talán egyszer apróbb lesz a rácsozat, s az majd képes lesz megállítani az időt.

A befejezés József Attila-reminiscenciája ébreszti rá az olvasót: ars poeticát tart a kezében. Talán minden szítakészítő egyben költő is...? Ha igenekből és nemekből áll munkája tárgya, eredménye, akkor igen. Ám minden és semmi között mérhetetlen a távolság – mint Karinthytól tudjuk –, éppen annyi, mint a nulla és egy között. A szita arra való, hogy mérhetővé tegye az időt. Hogy érzékelhetővé, érthetővé és mérhetővé tegye a különbséget semmi és minden között. A vele végzett munkának nem az eredménye, hanem a folyamata a fontos. Hogy sosem szabad abbahagyni, legfeljebb az ájulás közelében.

A cukrász-önkép és a záró, befejezhetetlen, mert újra és újra elágazó retorikai alakzat kedves öniróniája akkor is megtartaná a verset jó kedvében, ha nem lenne a végén az a szomorúságra utaló sor a semmiről.

És ne feledjük ezt sem, hogy az egész szöveg egyetlen mondat. Azaz zárttá formált alakzat. Túl sok szó ez persze egyetlen mondatban, grammatikailag-stilisztikailag aligha helyeselhető, de poétikailag nagyon is megállja a helyét: sok-sok újrakezdést formáz, hogy mind jobban előkészítse a váratlan lezárást. Amely hangnemet is vált és tartalmilag is meglepő. De nem bántja a befogadót mégsem, hanem sokkal inkább mosolyra készíti: ilyenek a költők – véli az olvasó –, majd belehalnak, annyira szeretnének valamit kimondani, valamiről beszélni, sokszor aztán mégsem marad semmi a kezükben. Kénytelen hát új szítáért megint a szításhoz rohanni. Háttha azon majd fennakad néhány szó, néhány betű, néhány kezdet és vég, néhány mondat, amelyekért élni mégiscsak érdemes.

Amikor arról tűnődünk, megfogható-e az idő, vagy miképpen rajzolható körül szavakkal bármilyen hely, a „vértó”, „egy istállóból levágott alkóv” vagy éppenséggel a térnek az a szabad szemmel alig látható szöglete, ahonnan „a pacsirta felrúgja magát”, akkor nem mást teszünk, mint egy (poszt-

modern) vers segítségével tűnődünk elmúlás és megmaradás romjai fölött. Megakasztott mondatrenddel, a kimondás örök késleltetésével, szóismétlések halmazával, önironikusra hangolt íveléssel tiltakozunk az idő múlása ellen.

Ugyanúgy, mint mindig, amikor örökérvényű szöveget olvasunk.

Online-szótár-használat a szombathelyi ELTE Bolyai János Gyakorló Általános Iskola és Gimnáziumban Négy interjú tapasztalatai

GAÁL PÉTER

1. Bevezetés. A szótárhasználat vizsgálata a lexikográfia fontos, ám egészen az elmúlt egy-két évtizedig viszonylag kevésbé kutatott területének számított. Ez a megállapítás különösen igaz az elektronikus és azon belül az online szótárakra, már csak azért is, mert ez utóbbiak a szótárak legújabb típusának számítanak. A témához kötődő legtöbb kutatási előzmény ennek megfelelően a kétezres évektől datálható. A szótárhasználati szokások kutatására többféle módszer is rendelkezésre áll, LAUFER és HILL (2000, 2003), valamint DE SCHRYVER és JOFFE (2004) pl. az ún. log fájlok elemzését alkalmazták annak érdekében, hogy minél több valós információt kapjanak a felhasználók szótárhasználatáról. Egy másik gyakori módszer a kérdőíves felmérés, erre láthatunk példát BOONMOH és NESI (2008), BOONMOH (2011), BANK (2010), valamint LAW és LI (2011) kutatásában. HULT (2012) a log fájl analízist és a kérdőíves adatgyűjtés módszerét vegyítette kutatásában. Az eddigi legkomplexebb szótárhasználati felmérésnek a mannheimi Institut für Deutsche Sprache munkatársai által 2009 és 2011 között megvalósított BZVexiko elnevezésű projekt számít (vö. MÜLLER-SPITZER–KOPLÉNIG–TÖPEL 2012, MÜLLER-SPITZER 2014), melyben egy online kérdőíves felmérésből, log fájl elemzésből és az ún. szemkövetéses vizsgálatból származó adatokat összesítették és elemezték.

A magyar (online-)szótár-használati kutatások száma ezidáig elenyésző. A kevés kivétel között lehet említeni KONTRA (1997), SZÖLLÖSY (2004), MÁRKUS és SZÖLLÖSY (2006), FARKAS és NAGY (2007), valamint FÖLDES (2005) munkáit. Az első magyarországi, nagyobb szabású, kifejezetten az online szótárak használatát vizsgáló kutatást (OHM kutatás) 2016-ban végeztem el, a BZVexiko kutatás nyomán, fordítók, idegennyelv-tanárok és idegennyelv szakos hallgatók körében (GAÁL 2016, GAÁL 2017a, GAÁL 2017b), amely számos új eredményt hozott a magyarországi online-szótár-használat vonatkozásában. Kutatási eredményeim összegzése során megfogalmazódott bennem a gondolat, hogy az említett célcsoportokon túl megvizsgáljam más populációk online-szótár-használati szokásait is.

A szótárhasználók egy jelentős részét alkotják a közoktatásban tanuló középiskolás diákok, akik potenciális szótárhasználónak számítanak, így kézenfekvőnek tűnt, hogy korábbi kutatásom folytatásaként ők alkossák a következő vizsgálandó célcsoportot, annál is inkább, mivel a már említett néhány publikáción túl (SZÖLLÖSY 2004, MÁRKUS–SZÖLLÖSY 2006, FARKAS–NAGY 2007) a magyar nyelvű szakirodalomban egyáltalán nem találhatunk középiskolások szótárhasználatát vizsgáló kutatást. Tanulmányomban a szombathelyi ELTE Bolyai János Gyakorló Általános Iskola és Gimnázium-

um (a továbbiakban Bolyai) idegennyelv-tanáraival készített, az iskolai tanulóinak online-szótár-használatáról szóló interjúk tapasztalatait összegzem¹.

2. Kutatási célok és módszerek, az interjúk lebonyolításának körülményei. Kutatásom során négy mélyinterjút készítettem, az elsőt a Bolyai idegen nyelvi munkaközösségének vezetőjével, a további hármat pedig az iskola három nyelvtanárával. Az elkészített interjúk egyedülálló, félig strukturált interjúk (vö. DÖRNYEI 2007: 134–136) voltak, az előre elkészített fő kérdéseken túl az interjúalanyok szabadon megoszthatták a témához kapcsolódó gondolataikat, tapasztalataikat. Az interjúk lebonyolításának algoritmizálásához KVALE (2005:95) hétlépcsős modelljét vettem alapul (témamegjelölés, tervezés, interjúvolás, adatrögzítés, elemzés, vizsgálat, beszámoló). Az interjúk elkészítése személyesen, a Bolyai épületében történt, 2017 októberében, azok időtartama egyenként átlagosan 20–25 percre terjedt ki. Az interjúkról hangfelvételt készítettem, szövegüket utólag jegyeztem le.

Az interjúk célja kettős volt: egyrészt – közvetett módon – kvalitatív adatok gyűjtése az intézményben tanuló középiskolások (illetve kisebb részben a megkérdezett tanárok) online-szótár-használati szokásairól, másrészt egy, a Bolyais diákok körében a közeljövőben elvégzendő online kérdőíves felmérés megalapozása.

Az interjúk során a következő fő kérdéseket tettem fel az interjúalanyoknak. (1) Online vagy nyomtatott szótárakat használ gyakrabban? (2) Konkrétan melyik szótárakat használja? (3) Használ-e fizetős szótárakat? (4) Milyen eszközökön használ online szótárakat? Azok közül melyiken a leggyakrabban? (5) Ön számára melyek a legfontosabb jellemzők egy online szótárnál? (6) Használ-nak-e diákjai online szótárakat otthon/tanórán? (7) Tapasztalatai szerint diákjai milyen arányban használnak hagyományos, ill. online szótárakat? (8) Tanórán esik szó szótárhasználati kérdésekről? Fordít időt szótárhasználat oktatására? (9) Szokott-e online szótárakat ajánlani diákjainak? Ha igen, akkor melyeket? (10) Szoktak-e diákjai online szótárakat ajánlani Önnek? (11) Diákjai inkább egy- vagy kétnyelvű szótárakat használnak? (12) Mely online szótárakat használják a diákjai előszere-ttel? (13) Milyen eszközökön használják diákjai az online szótárakat? (14) Diákjai főként milyen céllal/feladattípusokhoz használnak online szótárakat?

3. Az adatközlők. Ahogy azt az előző fejezetben említettem, összesen négy pedagógussal készítettem interjút, kifejezetten nyelvtanárokat válasz-

¹ Ezúton szeretném kifejezni köszönetemet Papp Tibornak, a szombathelyi ELTE Bolyai János Gyakorló Általános Iskola és Gimnázium igazgatójának, hogy hozzájárult ahhoz, hogy kutatásaimat az általa vezetett intézményben folytathassam. Köszönettel tartozom továbbá Mézesné Szabó Katalinnak, Janák Veronikának, Sárközy Istvánnak és Roznárné Dr. Kun Csillának, hogy vállalták, hogy interjúm alanyaiként megosztják velem gondolataikat, iskolai tapasztalataikat.

tottam alanyként, mivel feltételeztem, hogy a diákok online-szótárhasználatára leginkább az ő tantárgyukhoz kapcsolódó tevékenységeket érinti. Törekedtem arra, hogy a Bolyaiban tanított mindhárom fő nyelv (angol, német, olasz) képviselői közül legyenek az adatközlők között. Tanulmányomban őket a keresztnévükön fogom jelölni. Első interjúalanyom Katalin volt, aki 1994 óta dolgozik tanárként, a kezdetektől a Bolyaiban. Német és történelem szakos, elsőtől tizedik osztályig tanít, emellett munkaközösség vezetői feladatokat is ellát. Második interjúmat Veronikával készítettem, ő 2006 óta tanít középiskolában, 2010 óta dolgozik a Bolyaiban. Angol és német szakos tanár, ötödiktől tizenkettedik évfolyamos csoportjai vannak. István több mint 15 éve van a tanári pályán, magyar és német szakos, de az utóbbi 8 évben már csak németet tanít. Csilla húsz évig a felsőoktatásban dolgozott, négy és fél éve került a Bolyaiba. Kilencedik osztálytól tizenkettedik osztályig tanít olasz és német nyelvet.

4. Az interjúalanyok szótárhasználati szokásai. Noha kutatási célom elsősorban a középiskolás diákok szótárhasználati szokásainak felderítése volt, mindenképpen fontosnak tartottam, hogy az őket tanító pedagógusok szótárhasználatáról is minél több mindent megtudjak, hiszen annak (kisebb vagy nagyobb mértékben) nagy valószínűséggel hatása van az általuk tanított diákokra is.

Az interjúalanyok mindegyike használ hagyományos szótárakat, azonban Katalin és Csilla úgy nyilatkozott, hogy a két szótártípus egymáshoz viszonyított használati aránya körülbelül 50-50%, míg Veronika és István nagyobbra már csak online szótárakat használnak. A konkrétan megnevezett szótárak nagy változatosságot mutattak, ami persze erősen függ a tanított idegen nyelvtől is. Katalin és Veronika egyaránt említette a SZTAKI szótárt, István, Csilla és Veronika pedig a német egynyelvű Dudent. Ezen kívül a német nyelv vonatkozásában Katalin a dictzone.com-ot, István pedig a szotar.magyarnemet.hu-t használja. Az egynyelvű szótárak közül Veronika a Merriam Webster angol, Csilla a Zingarelli olasz online szótárhoz szokott fordulni. Nem a leggyakrabban használt lehetőségként, de hárman is említették a Google-t vagy a Google fordítót mint szótározáshoz használt eszközt. Az interjúk alapján az a kép rajzolódott ki, hogy a megkérdezettek mindannyian ragaszkodnak egy-két jól bevált, „kitapasztalt” online szótárhoz, és nem kimondottan keresnek újabbakat, hogy azokat a régiek helyett vagy mellett használják.

Abban mind a négy interjúalany megegyezett, hogy mindegyikük kizárólag ingyenes szótárakat használ, illetve az intézménynek sincs előfizetése online szótárakra, így munkahelyi környezetben is csak ingyenes szótárhoz férhetnek hozzá. A szótárhasználat eszközeként az adatközlők mindegyike említette a laptopot, illetve egy kivétellel az okostelefont. Az online szótárakat kivétel nélkül használják privát és szakmai célokra is. A válaszadók az online szótárak legfontosabb előnyeként a gyorsaságot emelték ki,

emellett kiemelt szótárválasztási szempont még náluk a megbízhatóság, illetve Veronika kiemelte, fontos neki, hogy minél több szót meg lehessen benne találni lehetőleg minél több jelentéssel és példamondatokkal. Az innovatív szótári jellemvonásokat nem kimondottan tartották fontosnak, egyedül a kiejtést illusztráló hangfájlok meglétét értékelte pozitívumként Katalin és Veronika, István és Csilla ez utóbbit sem tartotta túlságosan lényegesnek.

5. Az interjúalanyok tapasztalatai diákjaik szótárhasználati szokásairól. Kérdésemre mindegyik válaszadó úgy nyilatkozott, hogy diákjainak engedélyezi a tanórákon az online szótárak okostelefonokon történő használatát. Problémaként emelték ki azonban, hogy az iskola épületének nem minden tantermében van vezeték nélküli internet, így csak azok tudják használni az online szótárakat, akiknek mobilinternet előfizetésük is van. Az eszközhasználatra vonatkozó kérdésnél egyébként egyértelműen az okostelefont nevezték meg mint azt a platformot, amelyen a diákok – a jelen technológiai és társadalmi trendekhez igazodóan – szinte kizárólagosan futtatják az online szótárakat vagy a különféle szótáralkalmazásokat. A megkérdezett tanárok elmondása szerint az is kétséget kizáróan megállapítható, hogy diákjaik már egyáltalán nem használnak hagyományos szótárakat. Egyetlen kivétel, amikor nyelvvizsgára, vagy kimondottan az érettségi azon részére készülnek, amelyeken engedélyezett a papírszótár használata.

Elsősorban a papírszótár használat kapcsán került elő a szótárhasználat oktatásának kérdése. A válaszokból az derült ki, hogy Katalin egy évben körülbelül egy tanórát szán erre a célra, Veronika a kezdő nyelvtanulóknál tartja fontosnak a szótárhasználat tanítását, István főként az érettségi előtt állókkal szokta gyakorolni a szótárhasználatot, de túl sok időt külön nem tölt ezzel, míg Csilla teljesen a diákokra bízta a szótárhasználat elsajátítását. Az online szótárak helyes használatának tanítása egyelőre még egyiküknél sem képezi a tanórák részét.

Mind a négy interjúalany azokat az online szótárakat szokta ajánlani a diákoknak, amelyeket ő maga is használ, ennek fordítottjára azonban, tehát amikor a diák ajánlott szótárt a tanárnak egyiküknél sem akadt példa, csupán Veronika említette, hogy egy általa nem ismert fordítóprogram használatát javasolta neki egyik tanítványa. Az interjúalanyoktól kaptam információt arról is, hogy sokszor ők maguk beszélnek le a diákokat egy-egy, szerintük nem megfelelő minőségű szótárról. Elmondásuk szerint erre általában akkor kerül sor, amikor egy-egy rosszul sikerült feladatmegoldás során kiderül, hogy az információk forrása valamilyen kevésbé megbízható szótár volt. István tapasztalta az, hogy a diákok körében népszerű szótáralkalmazások közül sok roppant megbízhatatlan, illetve Katalin és Veronika arról számolt be, hogy nem egy esetben a Google fordító használata viszi félre a diákokat. Abban is egybeesnek a vélemények, hogy a diákok elsősorban a kétnyelvű szótárakat preferálják, az egynyelvű szótárakat azok kezdik el használni, akik már magasabb nyelvi szinten állnak (leginkább a

fakultációs csoportok) az adott idegen nyelvből. Arra a kérdésre, hogy mely konkrét szótárakat használják előszeretettel a tanulók, nem kaptam információt, a Google fordító mint kedvelt szótárazási eszköz több interjúban is felbukkant.

Ahogy az a fentiekből is kitűnik, a Bolyai diákjai gyakran használnak különféle online szótárakat az idegennyelvi tanórákon, de ez tanáraik elmondása szerint mindig engedélyhez kötött, tehát a tanító tanár felhívja rá a figyelmet, hogy az óra adott pontján elővehetik telefonjaikat és szótárazhatnak annak segítségével, illetve arra is akad példa, hogy a diákok maguk kérdezik meg a tanártól, hogy lehetséges-e az okostelefon használata. Katalin elmondta, hogy – mivel a fordítás már nem az iskolai tananyag része – elsősorban bizonyos szövegértési feladatoknál (ahol pontosan meg kell érteni az adott szöveget) lehet hasznos az online szótárak igénybevétele. Veronika az angol nyelv kapcsán szintén a szövegértés feladatokat hozta példaként, valamint a brit és az amerikai nyelvváltozatok közti különbségek szemléltetését és a szinonimák gyűjtését emelte ki mint a tanórai szótárhasználat tipikus eseteit. István leginkább produktívabb feladattípusokat sorolt fel, úgy mint pl. párbeszédek megalkotása, programok megszervezése, szállásfoglalás. Elmondása szerint, mivel érettségien sem megengedett a szövegértésnél a szótárhasználat, ezért ennél a feladattípusnál tanórán is ritkábban engedélyezi, hogy a tanulók szótárban nézzenek utána egy-egy szónak. Egészen speciális feladatként említette, hogy néha-néha szokott rövidebb, német nyelvű verseket kiadni a diákoknak és azokat kell szótár segítségével magyarra lefordítaniuk, majd a végén összehasonlítják a végeredményt a már létező professzionális műfordításokkal. Csilla a német nyelvénél ugyancsak a szövegértést jelölte meg, továbbá bizonyos nyelvtani információk (pl. névelő) megkeresését, olaszból pedig a szövegek fordítását, illetve mindkét nyelv esetében a szövegalkotást.

6. Összegzés. Tanulmányomban a szombathelyi ELTE Bolyai János Gyakorló Általános Iskola és Gimnázium diákjainak online-szótárhasználati szokásainak bizonyos jellemzőit ismertettem, az intézmény négy idegennyelv-tanárával készített interjúból nyert információk alapján. Az interjúk kutatás korlátai természetesen nem teszik lehetővé, hogy az így kapott adatokból általános következtetéseket vonjunk le, annál is inkább, mivel a megkérdezett pedagógusok különböző csoportokat, esetenként különböző nyelveket tanítanak, továbbá az egyéni pedagógiai módszereket, attitűdöt is figyelembe kell venni. A felsorolt tényezők ellenére vannak pontok, ahol hasonlóságok figyelhetők meg a meginterjúvált pedagógusok válaszaik között.

Mindegyik válaszadónál egyező volt, hogy egyaránt használnak hagyományos és online szótárakat, az arányok pedig egyre inkább eltolódnak az online típus felé. Szintén közös vonás, hogy fizetős szótárakat egyáltalán nem használnak. A bevezetésben idézett OHM kutatásban (GAÁL 2016)

egyébként szintén hasonló tendenciák rajzolódtak az említett két tényező tekintetében. Rátérve a diákok szótárhasználati szokásaira, annak tükrében, hogy a vizsgált tizenéves, középiskolás korosztály első számú (szinte már-már kizárólagos) információforrása az internet, nem meglepő, hogy minden adatközlő arról számolt be, hogy diákjaik – egy-két speciális esetet leszámítva – kizárólag online szótárakat, esetleg mobil applikációkat használnak és mindezt okostelefonon teszik. Arra is rámutattak, sokszor gondot okoz, hogy a tanulók nem kellő körültekintéssel választják meg ezeket az elektronikus referenciaműveket, illetve körükben is felbukkan az a probléma, amelyre korábban PRÓSZÉKY (2012) is felhívta a figyelmet, miszerint sok felhasználó nem tudja, hogy mi a különbség a (statikus) szótárak és a (dinamikus) fordítóprogramok között. Az azonban mindenképpen örömteli fejlemény, hogy – a modern kor adta lehetőségeket figyelembe véve – az interjúalanyok tanóráin nem tilos az okostelefon használat, sőt – kellő kontroll mellett – kifejezetten támogatott. Noha igaz, hogy a megkérdezett pedagógusok idegen nyelvet tanítanak, feltűnő volt, hogy mindannyian csak idegen nyelvű szótárakat említettek, akár a saját használat, akár diákjaik kapcsán. Úgy tűnik ebből, hogy amíg az idegen nyelvű online szótárak használata a napi rutin részét képezi, a magyar egynyelvű online szótárak (pl. helyesírási vagy értelmező) használata egyáltalán nem jellemző.

A nyelvtanárokkal készített interjúk tapasztalatai, noha önmagukban is érdekesek, a vizsgált témának csak egy szűk keresztmetszetét adják. A következő kutatási lépés a vizsgált célcsoporttól, tehát maguktól a diákoktól származó adatok gyűjtése lesz. A tanulmányban bemutatott interjúsorozat egyben a második fejezetben említett 9-12. osztályos középiskolások körében elvégzendő online kérdőíves felmérés előkészítését, bevezetését jelenti, amely felmérésből várhatóan további fontos adalékok származnak majd a közeljövőben, a magyarországi online-szótár-használatot illetően.

Hivatkozott irodalom

- BANK, CHRISTINA 2010. *Die Usability von Online-Wörterbüchern und elektronischen Sprachportalen*. Universität Hildesheim, Hildesheim.
- BOONMOH, ATIPAT – NESI, HILARY 2008. A survey of dictionary use by Thai university staff and students, with special reference to pocket electronic dictionaries. *Horizontes de Lingüística Aplicada*, 6 (2): 79–90.
- BOONMOH, ATIPAT 2011. Students' knowledge of pocket electronic dictionaries: recommendations for the students. In: AKASU, KAORU – SATORU, UCHIDA. Eds., *ASIALEX2011 Proceedings Lexicography: Theoretical and practical perspectives*. Asian Association for Lexicography, Kioto. 66–75.
- DE SCHRYVER, GILLES-MAURICE – JOFFE, DANIEL 2004. On How Electronic Dictionaries are Really Used. In: WILLIAMS, GEOFFREY –

- VESSIER, SANDRA Eds., *Proceedings of the Eleventh EURALEX International Congress, Lorient, France, July 6th–10th*. Université de Bretagne Sud, Lorient. 187–196.
- DÖRNYEI ZOLTÁN 2007. *Research methods in applied linguistics: Quantitative, qualitative, and mixed methodologies*. Oxford University, Press Oxford
- FARKAS JUDIT – NAGY ÁGNES 2007. Szótárak a közoktatásban. A pécsi középiskolák igazgatóinak és tanárainak számítógéphez való viszonya és szótárhasználatával kapcsolatos attitűdje. In: FÓRIS ÁGOTA – TÓTH SZERGEJ szerk., *Ezerarcú lexikon. Terminologia et Corpora – Supplementum*. Berzsenyi Dániel Főiskola Uralisztikai Tanszék – Berzsenyi Dániel Főiskola Terminológiai Innovációs Központ, Szombathely. 111–130.
- GAÁL PÉTER 2016. Online-szótár-használat Magyarországon (OHM) – egy kérdőíves szótárhasználati felmérés eredményei I. *Alkalmazott Nyelvtudomány*, 16 (2). <http://alkalmazottnyelvtudomany.hu/wordpress/wp-content/uploads/GaalP.pdf>. (2017.10.30.)
- GAÁL PÉTER 2017a. Online-szótár-használat Magyarországon (OHM) – egy kérdőíves szótárhasználati felmérés eredményei II. *Alkalmazott Nyelvtudomány*, 17 (1). http://alkalmazottnyelvtudomany.hu/wordpress/wp-content/uploads/Gaal_P.pdf. (2017.10.30.)
- GAÁL PÉTER 2017b. Online-szótár-használati szokások vizsgálata Magyarországon In: LUDÁNYI ZSÓFIA szerk., *Doktoranduszok tanulmányai az alkalmazott nyelvészet köréből 2017: XI. Alkalmazott Nyelvészeti Doktoranduszkonferencia. Konferencia helye, ideje: Budapest, Magyarország, 2017.02.03*. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest. 65–75.
- KVALE, STEINAR 2005. *Az interjú – Bevezetés a kvalitatív kutatás interjútechnikáiba*. József Műhely, Budapest.
- LAUFER, BATIA. – HILL, MONICA (2000) What lexical information do L2 learners select in a CALL dictionary and how does it affect word retention? *Language Learning & Technology*, 3 (2), 58–76.
- LAUFER, BATIA – HILL, MONICA. (2003) Type of task, time-on-task and electronic dictionaries in incidental vocabulary acquisition. *IRAL-International Review of Applied Linguistics in Language Teaching*, 41 (2), 87–106.
- FÖLDES ANDRÁS 2005. „tök jó, de nincsenek benne csúnya mondatok” – Egy WAP-alapú szótári rendszer üzemeltetésének tapasztalatai. In: ALEXIN ZOLTÁN – CSENDES DÓRA. szerk., *III. Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia*. Szegedi Tudományegyetem Informatikai Tanszékcsoport, Szeged. 155–166.
- HULT, ANN-KRISTIN 2012. Old and New User Study Methods Combined – Linking Web Questionnaires with Log Files from the Swedish Lexin Dictionary. In: TORJUSEN, JULIE MATILDE – FJELD, RUTH VATVEDT

Eds., *Proceedings of the 15th EURALEX International Congress 2012. Oslo*. 922–928.

http://www.euralex.org/elx_proceedings/Euralex2012/pp922-928%20Hult.pdf. (2017. 10. 25.)

- KONTRA MIKLÓS 1997. Szótárhasználók a magyar szótárírás aranykorában. In: KISS GÁBOR – ZAICZ GÁBOR szerk., *Szavak – Nevek – Szótárak. Írások Kiss Lajos 75. születésnapjára*. MTA Nyelvtudományi Intézete, Budapest. 228–232.
- MÁRKUS KATALIN – SZÖLLŐSY ÉVA 2006. Angolul tanuló középiskolásaink szótárhasználati szokásairól. In: MAGAY TAMÁS. szerk., *Szótárak és használók (Lexikográfiai füzetek 2.)* Akadémiai Kiadó, Budapest. 95–116.
- PRÓSZÉKY GÁBOR 2012. A nyelvtechnológia és a magyar nyelvtudomány. *Magyar Nyelv* 108 (1), 1–18.
- MÜLLER-SPITZER, CAROLINE Ed., 2014. *Using Online Dictionaries (Lexicographica Series Maior 145.)* Walter de Gruyter, Berlin–Boston.
- MÜLLER-SPITZER, CAROLINE – KOPLINIG ALEXANDER – TÖPEL ANTJE. 2012. Online dictionary use: Key findings from an empirical research project. In: GRAGNER, SYLVIANA, PAQUOT, MAGALI Eds., *Electronic Lexicography*. Oxford University Press, Oxford. 425–458.
- SZÖLLŐSY ÉVA 2004. Angolul tanulóink szótárválasztási szokásairól. *Modern Nyelvoktatás*, 10 (4) 28–46.

A regionális köznyelvi jelenségek társadalmi háttere Szombathelyen

HAJBA RENÁTA

1. Vörös Ferenc fő kutatási területe a névtan és a nyelvi kontaktológia mellett a szociolingvisztika. Hatvanadik születésnapja alkalmából ezért egy a nyelvhasználat társadalmi meghatározottságát bemutató tanulmánnyal köszöntöm.

2. A vizsgálatról. Szombathelyi kutatásaim során a teljes beszélt nyelvi tartományt elemezve általános szinkrón változásvizsgálatot hajtottam végre a nyelvjárás–regionális köznyelv–köznyelv közti nyelvhasználati különbségek felderítése céljából (lásd HAJBA 2012). Rétegzett és reprezentatív anyaggyűjtésem adatainak sokszempontú elemzése után megkíséreltem megragadni a szinkrón dinamizmust. A hagyományos értelemben vett nyelvjárasi leírástól eltérően nemcsak a köznyelvi kiejtéstől eltérő variánsokat jegyeztem le középfinom fonetikus módszerrel, hanem minden adatot. Összetett feldolgozási módszeremmel egyrészt megkaptam a teljes szövegbeli (1500 perc, 500 oldal) köznyelvi és regionális adatok arányát, másrészt konkretizáltam az adatközlők nyelvhasználatában előforduló összes regionális nyelvi jelenséget az egyes nyelvi szintek szerint. Ezek értékelésével a használati gyakoriság és a használók körének figyelembevételével meghatároztam az egyes jelenségekre vonatkozó változási irányokat, és megkíséreltem elkülöníteni a nyelvjárasi változóktól a regionális köznyelvieket.

3. Szombathely beszélt nyelve a nyelvváltozatok tükrében. A teljes korpusz 176 323 adatból áll, melyből 118 164 (67%) a beszélt köznyelvnek megfelelő, 57 974 pedig attól eltérő, regionális (33%). A statisztikai adatok alapján elmondható, hogy a szombathelyi nyelvhasználók beszélt nyelve a köznyelvhez áll közelebb, viszont jelentős számú regionalitás is kimutatható a beszédükből.

Összesen 79 különféle (főként hangtani és hangtani-alaktani) jelenséget adatoltam a regionális adatok között. A legmagasabb szintű beszélt nyelvtől eltérő jelenségek közül azokat tartom nyelvjárásinak, melyekre kevés adatot találtam, illetve amelyek kis számú adatközlő nyelvhasználatában fedezhetők fel. A 79 csoportból 61-et minősítettem ilyennek, ami az összes jelenség 77%-át teszi ki. A maradék 18 nyelvi jelenséget (az összes 23%-át) regionális köznyelvinek nevezem. Ezek alapján úgy tűnhet, hogy Szombathely nyelvhasználatát a köznyelven túl a nyelvjárás határozza meg inkább. Azonban ha az egyes jelenségekre jellemző adatszámot is megvizsgáljuk, azt a meglehetősen eltérő eredményt kapjuk, hogy az összes regionális adat 97%-át a 18 regionális köznyelvinek ítélt jelenség teszi ki, s csak 3%-át a nyelvjárasi változatok.

Megállapítható tehát, hogy statisztikai alapon a regionális adatokon belül a regionális köznyelvi variánsok vannak túlsúlyban, vagyis Szombathely nyelvhasználatára elsősorban köznyelvinek, másodsorban regionális köznyelvinek nevezhető. Ez azonban nem meglepő, hisz a legtöbb nyelvjárásunk esetében is a köznyelvvél való egyezés több, mint az attól való eltérés. A funkcionalitás oldaláról nézve viszont kis számú eltérés is elegendő ahhoz, hogy egyedíteni lehessen általuk az adott település nyelvhasználatát.

Elmondható, hogy sok nyelvjárási jelenséget lehet még találni a nyelvhasználok beszédében, de ezek csak elenyésző számban jelentkeznek. Vagyis a város mai nyelvhasználatában a változás egyelőre nem a nyelvi rendszer szintjén mutatható elsődlegesen ki, sokkal inkább az előfordulási gyakoriság alapján (vö. LÖFFLER 2002: 493). A statisztikai adatok viszont azt bizonyítják, hogy a város nyelvhasználati variabilitása a jövőben jelentősen csökkenni fog, azaz a kutatóhely nyelvi képét nagyban meg fogja változtatni a nyelvjárási alap eltűnése (vö. P. LAKATOS–T. KÁROLYI 2009: 61).

A regionális köznyelvi sajátosságok közül aktív használatúnak nevezem azokat, amelyekre a legtöbb variánst találtam és/vagy minden adatközlő beszélt nyelvének jellemzői. Összesen 11 nyelvi jelenség tartozik ebbe a kategóriába. Illetve ha összevonom a határozóragok magánhangzóinak rövidülését az *ó, ő* megrövidült ejtésével, akkor 10 jelenséggel számolhatunk itt. (A nagy mennyiségű adat miatt csak néhány példát tüntetek fel az adatszámot és a használók körét megelőzően.)

Aktív használatú hangtani és hangtani-alaktani jelenségek

1. **ë-zés:** *elmëntem, fëlkészüvö*; **39330, 50**
2. **ú, ű, í rövid megfelelői:** *háboru, husztam, termetüeket, tetü, állítottam, szivre*; **5850, 50**
3. **ó, ő rövidülése:** *állando, diszno, előtt, soför*; **2433, 50**
4. **határozóragok magánhangzóinak rövidülése:** *falubol, főböl, frontrol, méterről, parasztoktol, többektől*; **1140, 50**
5. **zártabb á:** *állást, bricskára, hozzá*; **2879, 45**
6. **intervokalikus geminálódás:** *csëndessen, mezzőn, javittása, belölle*; **1585, 50**
7. **/ kiesése pótlónyúlással:** *áttörütö, bevonútam, dógozni*; **1965, 47**
8. **/ kiesése pótlónyúlás nélkül:** *bujkátunk, efelejtettem*; **1487, 50**
9. **mássalhangzóhiány:** *acskós* [= zacskós], *ajis* [= az is], *akko, asztá, fërhö, iszë* [= hiszen], *mëgin, mindëggvi* [= mindegyik], *pitar* [= pitvar]; **3522, 50**
10. **zöngésülés:** *ádvákta, illedvë, évezs* (voltam), *hád* (nëm); **1378, 48**

Aktív használatú alaktani jelenség

1. **inesszívuszi -ban/-ben helyett -ba/-be:** *általába, ekközbe, abba a zidőbe, /tizënötéves/ koromba*; **2120, 50**

A hanganyagból kimutatható összes regionális változat 93%-a a fenti jelenségcsoportokba tartozik. A szombathelyi beszélők nyelvszokásuk alapján ezeket a regionális jelenségeket érzik a legkevésbé tájnyelvinek, azaz kerülendőnek, tehát a k t í v an használják őket.

Azon sajtárságokat pedig, amelyekre vagy kevesebb példát tudtam adni és/vagy kisebb számú adatközlőre jellemzőek, de még gyakori használatúnak tekinthetők, t e r j e d ő b e n l é v ő nek nevezem. Ebbe a kategóriába tartozik a legkevesebb jelenség: hat hangtani és egy mondattani.

Terjedőben lévő hangtani jelenségek

1. **zártabb α :** *gazdánqk, partyára*; **475, 34**
2. **zöngétlen media:** *aZ (mëg), uGY*; **409, 50**
3. **mássalhangzó-rövidülés:** *álando, makfejtésel*; **306, 48**
4. ***l, r, j* nyújtó hatása:** *vòlt, mikòr*; **511, 44**
5. ***l* kiesése határozórag végéről:** *szomszédbu, kënyérbü, szalonnáru, felirü, csaláttu, mindënkítü, avva, feleségëmmë, gazdámná, atomerömünë*; **501, 48**
6. **teljes hasonulás:** *alunni, ah (hozzá), ëcs (cserësznyefa)*; **444, 47**

Megemlítenő még a mondattani jelenségek közül a határozott névelő elhagyásának gyakorisága (327-szer fordult elő, 48 adatközlő beszédében).

Az, hogy az imént felsorolt jelenségek majdnem mindegyik adatközlő beszédében jelentkeznek, mutatja, hogy viszonylag kisebb mértékű előfordulásuk (az összes regionális változat 4%-a) ellenére ezek nem eltűnőben, hanem terjedőfélben vannak a város nyelvhasználatában.

Valószínűsíthető, hogy a fent kiemelt nyugat-dunántúli dialektális jelenségek őrződnek meg legtovább, biztosan átöröklődnek a regionális köznyelviségbe, sőt már regionális köznyelvnek lehet őket nevezni.

Az 1. számú táblázatban foglaltam össze a 18 leggyakoribb, regionális köznyelvnek ítélt jelenséget. Feltüntettem mellettük a rájuk jellemző variánsok számát, előfordulásuk százalékos arányát a teljes regionális korpusz viszonylatában, valamint hogy hány adatközlő beszélt nyelvében jelentkeznek.

1. számú táblázat. A leggyakoribb jelenségek

Jelenségek	Adatszám	Gyakoriság (a regionális adatokon belül)	Adatközlő- szám
<i>Aktív használatúak</i>			
1. ě -zés	39 330	57,07%	50
2. ú, ű, í rövidülése	5 850	8,48%	50
3. mássalhangzóhiány	3 522	5,11%	50
4. zártabb á	2 879	4,17%	45
5. ó, ő rövidülése	2 433	3,53%	50
6. -ban/-ben:-ba/-be	2 120	3,07%	50
7. l kiesése + pótlónyúlás	1 965	2,85%	47
8. intervokalikus geminálódás	1 585	2,30%	50
9. l kiesése	1 487	2,15%	50
10. zöngésülés	1 378	1,99%	48
11. hatrag. mgh. rövid.	1 140	1,65%	50
<i>Terjedőben lévők</i>			
12. l, r, j nyújtó hatása	511	0,74%	44
13. l kies. hatrag. végéről	501	0,72%	48
14. zártabb a	475	0,68%	34
15. teljes hasonulás	444	0,64%	47
16. zöngétlen media	409	0,59%	50
17. hat. névelő hiánya	327	0,47%	48
18. mássalhangzó-rövid.	306	0,44%	48
Összesen:	66 662	97%	

A táblázatból kiolvasható, hogy a sajátosságoknak pontosan a fele mindegyik adatközlő beszédében fellelhető. Ezek a zárt ě-zés, a felső és a középső nyelvállású hosszú magánhangzók (ez utóbbiaknak határozóragokban is) rövidült ejtése, a mássalhangzóhiány, a két magánhangzó közti

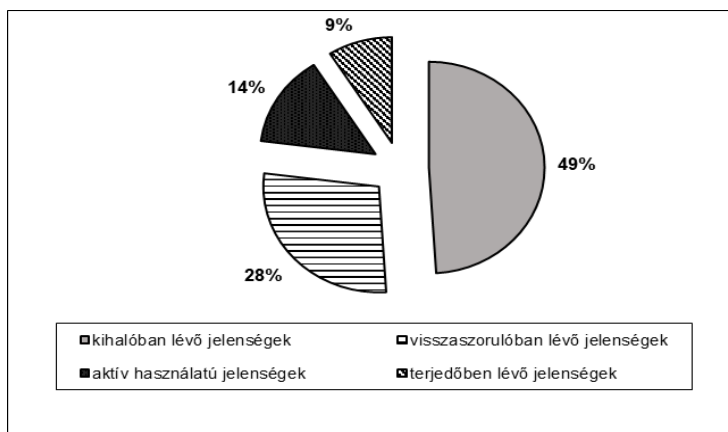
mássalhangzonyúlás, a szótagzáró *l* kiesése, a zöngétlen media és az inesszívuszi *-ban/-ben* helyett ejtett *-ba/-be*.

A szombathelyi és a Vas megyei nyelvhasználatot kutató nyelvészekkel összhangban a zárt *ĕ*-zést (vö. BALOGH 1979: 39; GUTTMANN 1995: 43), a felső nyelvállású hosszú magánhangzók röviden való kiejtését (vö. BALOGH 1979: 40; GUTTMANN 1980: 64–66; SZABÓ 1980: 117; GUTTMANN 1996: 217), a középső nyelvállású *ó, ő* rövid ejtését (határozóragokban és egyéb helyzetben), a köznyelvinél zártabb *ǻ*-t, a mássalhangzók hangzóközi nyúlását és a mássalhangzóhiányt, a szótagzáró *l* kiesését – pótlónyúlással és anélkül egyaránt (vö. H. GERENDÁS 2002: 140), a zöngésülést (vö. BALOGH 1988: 82), valamint az inesszívuszi szerepű *-ba/-be* használatát (vö. BALOGH 1979: 60–61) a szombathelyi regionális köznyelvi norma általános jellemzőinek tartom.

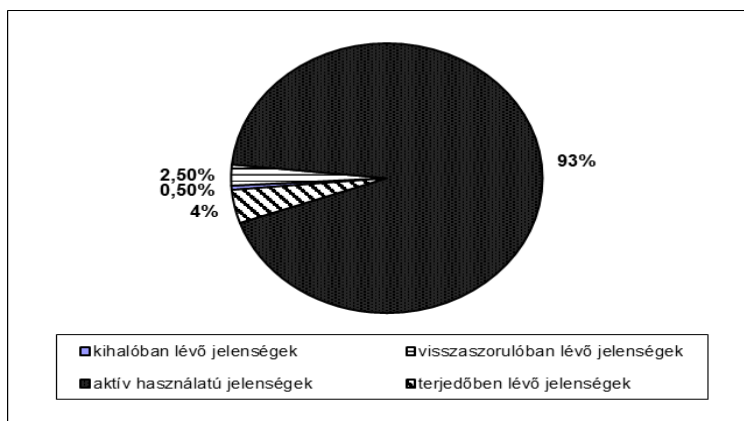
A 61 kismértékben előforduló nyelvjárásinak minősített jelenséget is két kategóriába soroltam. A *kihálóban lévő* csoportba azok (összesen 39 nyelvi jelenség) tartoznak, amelyekre elenyésző számú példa található a teljes korpuszban és/vagy csak néhány adatközlő beszédében fedezhetők fel. Az a 22 nyelvjárási jelenség került a visszaszorulóban lévő halmazba, amely a kihálókhoz képest valamelyest nagyobb mértékben jellemző a szombathelyi beszélt nyelvre, de az összes adathoz képest ezek száma sem jelentős.

Az 1. és a 2. számú ábra az egyes csoportokba tartozó regionális jelenségek és adatok százalékos megoszlását mutatja. Világosan kirajzolódik, hogy a regionális jelenségek nagy részét a kihálóban és a visszaszorulóban lévő nyelvjárási sajátosságok teszik ki. Illetve szinte minden regionális változat az aktív használatú és a terjedőben lévő kategóriába tartozik. (A kép sokkal egyöntetűbb az adatok esetében.) Vagyis két ellentétes tendencia figyelhető meg: a regionális sajátosságok és variánsok megoszlása fordítottan alakul a négy csoportban. A nyelvjárási változatok háttérbe szorulásának következménye tehát az átmeneti nyelvhasználati tartomány nagyarányú szélesedése.

1. számú ábra. A regionális jelenségek megoszlása

2. számú ábra. A regionális adatok megoszlása

Összegzésképp megállapítható, hogy a vizsgált korpuszban a regionális köznyelvi változatok vannak túlsúlyban, melyek viszont kevesebb jelenségcsoportba sorolhatók. A táji variánsok számos különféle változatszoportba tartoznak, de már csak elenyésző számban fedezhetők fel főként az idősebbek nyelvhasználatában. Következésképp sok nyelvjárási jelenség fog eltűnni a közeljövőben Szombathely beszélt nyelvéből, ami annak fokozatos szürkülését eredményezi.

4. Néhány szombathelyi regionális köznyelvi jelenség. Tanulmányom további részében olyan regionális köznyelvi jelenségeket mutatok be, amelyek esetében számottevő különbségek vannak a független változók viszonylatában.

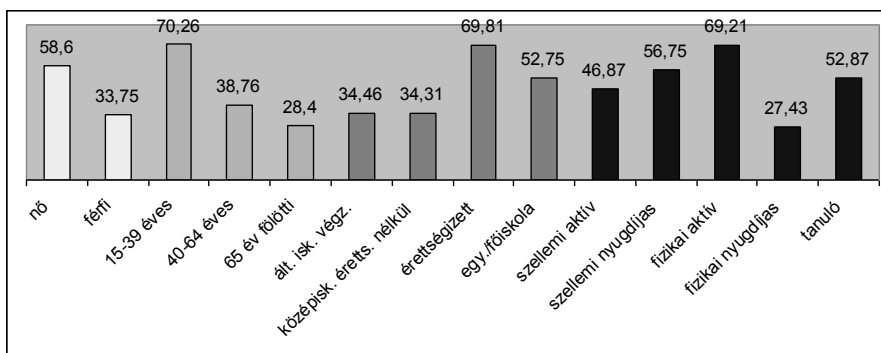
4.1. A köznyelvi ó, ő helyén o, ö. A középső nyelvállású *ó, ő* röviden való ejtése a hosszú felső nyelvállású magánhangzók rövidült variánsaihoz hasonló tendencia. Azért csak hasonló, s nem ugyanolyan, mert a vizsgálandó sajátosság nem jellemző a Szombathely környéki nyelvjárási nyelvhasználatra, a beszélt köznyelvi nyelvhasználatra viszont igen. A nyelvjárási oldal vonatkozásában azért annyit meg kell jegyeznünk, hogy az *ó, ő* szóvégi rövidülése tendenciaszerű jelenség, a szóvégi magánhangzó kopásával hozható kapcsolatba (lásd pl. *biru, csiku, turu, lepüdü*). Ahogy a példák mutatják, a zártabbá váláson kívül a szóvégi magánhangzó rövidül is. GUTTMANN MIKLÓS a nyugati régiót érintő, általános iskolások nyelvhasználatára vonatkozó kutatásai szerint a középső nyelvállású *ó, ő* rövid ejtése a zalai és a muravidéki részekre jellemző (GUTTMANN 1999: 423).

A rövid ejtésű *ó, ő* kisebb arányban ugyan, viszont kimutatható minden adatközlőm beszélt nyelvéből, ezért általános szombathelyi sajátásnak tekintem (pl. *állando, azota, szoval, belölle, elősször, gépészkébző* stb.). SZABÓ GÉZA is megjegyzi szombathelyi szókészleti gyűjtése értékelésében, hogy a helyi regionális köznyelv szintjén az *ó, ő* rövidebb, mint a köznyelv-

ben, de a kérdés tüzetesebb vizsgálatra szorul (SZABÓ 1980: 118). Illetőleg MOLNÁR ZOLTÁN is arra a következtetésre jutott szombathelyi főiskolások nyelvhasználatát vizsgálva, hogy a rövid időtartam megfigyelhető nemcsak a felső, hanem a középső nyelvállásúak körében is. „Gyakori az irodalmi nyelvi *ó*-hoz, *ő*-höz, sőt az *é*-hez is mért fél vagy egész foknyi rövidülés” (MOLNÁR 1982: 68–69).

Elkészítettem az adatok társadalmi csoportok szerinti kategorizálását. Az értékek egy főre leosztott százalékos adatokat mutatnak, illetve egyazon diagramon (3. számú ábra) ábrázoltam minden változót.

3. számú ábra. Az *ó*, *ő* rövidült ejtése a társadalmi rétegek szerint

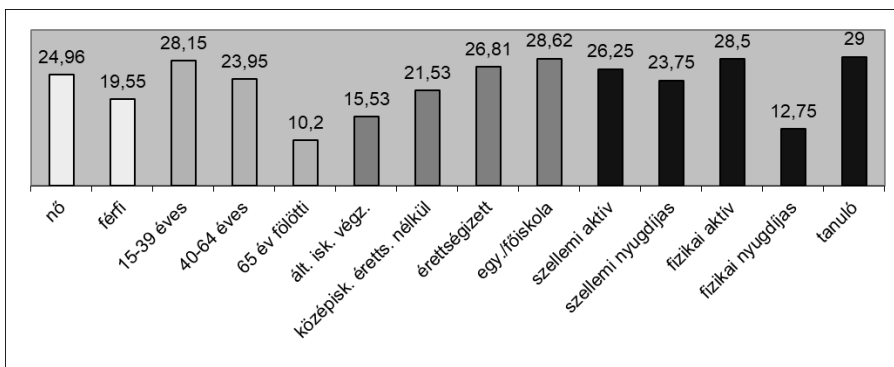

Megállapítható, hogy a középső nyelvállású *ó*, *ő* helyett ejtett *o*, *ö* a nőkre, a fiatal nemzedékre, az érettségizettekre, valamint az aktív, fizikai foglalkozásúakra jellemző leginkább. Legkevésbé pedig az alacsonyabb iskolai végzettségű, egykor fizikai foglalkozású, nyugdíjas férfiak nyelvhasználatára. Kiemelendő, hogy majdnem kétszer annyi nő ejti röviden az *ó*, *ő*-t, mint férfi. Ez azzal magyarázható, hogy a választékosabb nyelvhasználatra inkább törekvő női adatközlők nem érzik nyelvjárási s ezért kerülendő sajátosságnak ezt a jelenséget. Az ábráról leolvasható még, hogy az életkor növekedésével párhuzamosan csökken a rövidült variánsok használati gyakorisága, illetve hogy a középső nemzedék nyelvhasználatára inkább a 65 év fölöttiek beszélt nyelvéhez áll közelebb. A sajátosság elsősorban a 15–39 év közöttiek beszédében jelentkezik, amely a gyorsuló beszédtempó következménye lehet, s elterjedtségéhez hozzájárulhat az is, hogy nem tekintik a regionális beszélt nyelv jellemzőjének. Kiugró a különbség az iskolázottabbak és az alacsonyabb iskolai végzettségűek között a középső nyelvállású magánhangzókat vizsgálva, az utóbbiak nyelvhasználatára normakövetőbb ez esetben. Úgy vélem, hogy a jelenség kapcsán a köznyelv irányából a regionalitás felé történő elmozdulásról beszélhetünk. Részletesebb, a hangtani helyzet szerinti (műszeres) vizsgálódás, valamint a beszélt köznyelv ilyen irányú megfigyelése után bizonyára pontosabb megállapításokat lehetne tenni a jelenség alakulásáról.

4.2. A határozóragok magánhangzóinak rövid ejtése. Az alfejezet témájául szolgáló hangtani–alaktani jelenség szoros kapcsolatban van az előző sajátossággal. A választékos köznyelvhez viszonyítva szintén időtartambeli eltérésekről beszélhetünk a *-ból/-ből*, *-ról/-ről*, *-tól/-től* határozóragok magánhangzóinak röviden való ejtésekor (pl. *abbol*, *főből*, *frontol*, *métérről*, *parasztoktól*, *többektől* stb.). Nem új nyelvi fejleményről van szó, DEME LÁSZLÓ már 1953-ban írt a *-ból/-ből*, *-ról/-ről*, *-tól/-től* ragpárokból a rövid ejtés felé megindult ingadozásról, melyet akkoriban még helytelenítettek (idézi G. VARGA 1968: 118). A rövidítés nyilván összefüggésben van a hangsúlytalan helyzettel, valamint a gyors beszédtempóval, az elnagyolt hangképzéssel. Meg kell azonban azt is jegyeznünk, hogy a sajátosság tipikusan kontaktusjelenség. Átmenetet képez a nyelvjárási zártabbá vált *-bu/-bü* (*-bul/-bül*), *-ru/-rü* (*-rul/-rül*), *-tu/-tü* (*-tul/-tül*) alakok és az igényes köznyelvi kiejtés között. Az, hogy mennyiben tekinthető regionálisnak, további vizsgálatokat igényel. Passzív megfigyeléseim szerint széles körben jellemző a médian túl a közszereplők nyilvános megszólalásaira, sőt a Kazinczyról elnevezett szép magyar beszéd verseny országos döntőin is sokszor lehet hallani rá példát.

A rövidített variánsok 1140-szer fordulnak elő a regionális korpuszban, ezzel ez a 11. leggyakoribb sajátosság az összes jelenség közül. Minden adatközlő beszédéből adatolható, ezért ezt is általánosnak tekinthetjük a kutatóhelyen (vö. BALOGH 1979: 62).

4. számú ábra. A határozóragok rövidült ejtése a társadalmi rétegek szerint

A szokásos módon elkészítettem a független változók szerinti, egy főre leosztott értékeket tartalmazó diagramot (4. számú ábra). Ez alapján elmondható, hogy a határozóragok rövid magánhangzós változatai is inkább a nőkre, mint a férfiakra jellemzőek, bár itt jócskán kisebb a differencia a két nem között, mint az *ó*, *ő* egyéb helyzetű rövidítésekor. Az is változatlan eredmény, hogy legkevesbé az idős nemzedék érvényesíti a jelenséget a beszédében, és az adatok száma fordított arányban nő az életkor csökkené-

sével. Megállapítható, hogy a szóban forgó sajátosság esetében a középkorosztály a fiatalokhoz áll közelebb. A statisztikai adatok azt mutatják, hogy az iskolai végzettség növekedésével egyenes arányban nő a határozóragok magánhangzóinak rövidítése. Ha kisebb különbséggel is, de a legmagasabb iskolai végzettségű adatközlők beszélt nyelvére jellemző a sajátosság. Az *ó*, *ő* egyéb hangkörnyezetű rövidült ejtése viszont az érettségizett szombathelyiek nyelvhasználatában jelentkezett legtöbbször. Eltérés az is, hogy a rövid magánhangzós határozóragok leginkább a tanulók, legkevésbé pedig a nyugdíjasok nyelvén figyelhetők meg. Következtetésem épp ellentétesek G. VARGA GYÖRGYI budapesti vizsgálata tapasztalataival. Ő ugyanis az idősebbek és az alacsonyabb iskolázottságúak beszédéből mutatta ki a rövidítést nagyobb mértékben (G. VARGA 1968: 117–119). A kapott eredmények azt bizonyítják, hogy különbség van a társadalmi rétegek vonatkozásában a hangtani helyzetnek megfelelően az *ó*, *ő* hangok rövid ejtésében, ezért célszerű a jelenség kapcsán elkülönítve vizsgálni a határozóragokat a többi morfémától (vö. POSGAY 1986: 346).

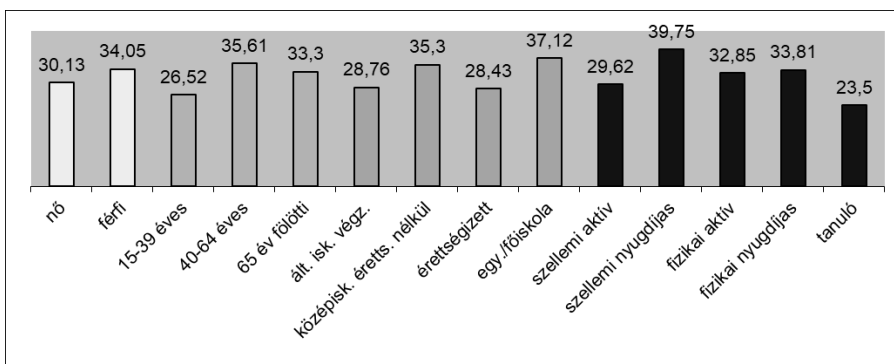
4.3. A mássalhangzók hangzóközi nyúlása, geminációja. Elsősorban a Dunától nyugatra és északra gyakori néhány mássalhangzó (főleg a *t*, *s*, *l*, *p*, *ty*, *j*) megnyúlása magánhangzóközi helyzetben. Néhány szóban az *l* nyúlása keleten is általános (pl. *rullam*). Illetőleg Erdélyben számos kéttagú, *s*-re végződő szóban hosszú az *s* (pl. *szorossan*, *erössen*) (vö. IMRE 1971: 267–268).

Semmi kétség, hogy a jelenség nyelvjárási kötődésű, de egyben túl is nő a tájnyelv határain, hiszen a beszélt köznyelvben is számos példát találhatunk rá. Sokszor még a média nyelvi közléseiben is találkozhatunk vele. A nyúlás sok esetben a mássalhangzót megelőző magánhangzó rövid ejtésének a következménye (pl. *hűtőszékrény*, *kerittésin*, *elősször*). G. VARGA GYÖRGYI megfigyelései szerint a nyúlás ezen típusa köznyelvi kiejtésünk budapesti változatának is egyik sajátossága. „A jelenség magyarázata a nyelvnek abban a törekvésében keresendő, amely épségben meg akarja őrizni a szótest időtartamát. Ha ebben valamelyik hang hosszúságának módosulásával változás következik be, akkor az eredeti időtartamot egy másik hang ellenkező irányú módosításával igyekszik megtartani” (G. VARGA 1967: 74–75). Többször az *-ít* igeképző magánhangzója rövidül, és mássalhangzója nyúlik (pl. *számítottgépzeni*, *takarítani*).

A jelenség 1585-ször adatolható a korpuszomból, ezzel a 8. leggyakoribb a regionális sajátságok sorában (pl. *bellüröl*, *bocsáttani*, *hamarossan*, *szakittani*, *ojjan*). Minden adatközlőm nyelvhasználatában jelentkezik, ezért ezt is általános használatúnak tekinthetjük Szombathelyen (vö. GUTTMANN 1999: 425).

Az adatok független változók szerinti átcsoportosítása (5. számú ábra) azt mutatja, hogy a sajátosság esetében nincsenek akkora különbségek az egy főre leosztott értékek között, mint a magánhangzó-rövidítések kapcsán.

5. számú ábra. A magánhangzóközi mássalhangzónyúlás a társadalmi rétegek szerint

Míg a középső nyelvállású hosszú magánhangzók röviden való ejtése a nőkre jellemzőbb inkább, az intervokális gemináció vonatkozásában valamelyest több variáns adathozható a férfiak beszédéből. Az életkor kapcsán a középső nemzedék nyelvhasználatában figyelhető meg legjobban a nyúlás (ugyanilyen eredményre jutott KRISTÓNÉ FÁBIÁN ILONA is kisszékelyi gyűjtésekor [KRISTÓNÉ 1996: 56]), majd az idősek következnek. Tapasztalatom szerint a fiatalok nyelvében megfigyelhető nyúlás általában a megelőző magánhangzó rövid ejtése miatt következik be. A középső és az idős korosztály beszélt nyelvében nyomatékosabb az *-s* melléknévképző hosszú ejtése, amely markánsabb nyelvjárási jelenség. Érdekesen alakultak az értékek az iskolai végzettség tekintetében. A legtöbb adatot az egyetemet és főiskolát végzettek szolgáltatták, őket kis különbséggel a szakmunkásképzőbe jártak követik. Az adatok tanúsága szerint az általános iskolai végzettségűek, illetve az érettségizettek beszédére jellemző legkevésbé a jelenség. A foglalkozási főcsoportok alapján kiszámolt értékek azt mutatják, hogy az egykor szellemi munkát végző nyugdíjasok, majd a volt fizikai foglalkozású nyugdíjasok nyelvhasználatában figyelhető meg leginkább a mássalhangzónyúlás, s a tanulók használnak legkevésbé két magánhangzóközi hosszan ejtett mássalhangzót.

Összességében azt lehet elmondani, hogy a magasabb életkor és iskolai végzettség kedvez az intervokális geminációnak. Összetett jelenségről van szó, mely egyfelől nyelvjárási gyökerű, ugyanakkor inkább a kevésbé igényes köznyelvhez köthető magánhangzó-rövidítés vonzata is, „a nyelvjárás és a köznyelvi ejtés közötti átmenetiségnek bizonyítéka” (GUTTMANN 1982: 64). Ezek a tények biztosítják a sajátosság számára a regionális köznyelviség szintjén való aktív jelenlétet (vö. HORVÁTHNÉ 1979: 117–118; POSGAY 1979: 65–78). Érdekes tanulságokkal szolgálhat az adatok részletesebb (gyakorisági) vizsgálata: a mássalhangzónyúlás típusai (*-s* melléknévképző, *-ít* igeképző, röviden ejtett megelőző magánhangzó) az egyes társadalmi rétegek összefüggésében.

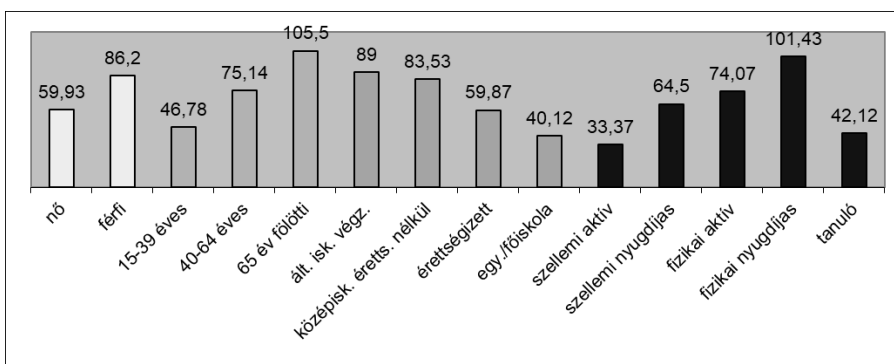
4.4. A mássalhangzóhiány. A hangelnyelés (pl. *kor* [= akkor], *sztán* [= aztán], *t* [= hát], *oan* [= olyan], *szal* [= szóval], *tát* [= tehát], *tom*, *tuom* [= tudom], *vaok* [= vagyok] stb.), illetőleg a mássalhangzó-kiesés hangtani törvényszerűsége (ha három mássalhangzó kerül egymás mellé, akkor a közbülső kieshet) eseteitől eltekintve a mássalhangzóhiányt – elsősorban szó végi helyzetben – összhangban a regionális köznyelvi gyakorlattal felvettem a regionális jelenségek sorába (vö. MOLNÁR 1982: 69; PESTI 1990: 107; GUTTMANN 1995: 45–47). Kérdéses ugyan, hogy a sajátosságnak mennyiben van területisége (ez további táji köznyelvi vizsgálatok alapját képezheti), azért döntöttem mégis így, mert a választékos köznyelvi kiejtésre ez nem jellemző.

Arányaiban sok ilyen példát találtam, ezért ez a harmadik leggyakoribb sajátosság a regionálisnak nevezett módosulások között. Továbbá mind az ötven adatközlő rögzített hanganyagában fellelhető, ezért ez is releváns jelensége Szombathelynek. Példát a következő mássalhangzók kiesésére adtam: *t* (pl. *azér*, *há*, *mëgin*, *mer*), *d* (pl. *elhejëszkëhetëk*, *majnëm*), *r* (pl. *akko*, *má*, *miko*), *n* (pl. *asztá*), *h* (pl. *iszë* [= hiszen]), *k* (pl. *mindëggyi* [= mindegyik]), *j* (pl. *gyáma* [= gyámja]), *g* (pl. *saroki* [= sarokig]), *m* (pl. *mondo* [= mondom]), *gy* (pl. *ho* [= hogy]), *z* (pl. *acsós* [= zacskós], *ajis* [= az is]), *v* (pl. *pitar* [= pitvar]). Ha mássalhangzó-torlódás van a szó végén (pl. *mëgint*, *mert*), természetesen csak akkor vettem fel a regionális listába az adatot, ha magánhangzóval kezdődő szó követte. Vagyis a kiesés nem a mondatfonetikai helyzet következménye volt. Ezekben az esetekben mindig fel is tüntettem a követő szót.

BALOGH LAJOS is foglalkozott a jelenséggel szombathelyi kutatása során. Véleménye szerint bizonyos konkrét jelentéstartalom nélküli szavak (pl. *általában*, *ebben*, *abban*, *ennél*, *annál*, *ezért* stb.) esetében gyakoribb a hang- vagy szótagkiesés, ugyanis ezek eleve hangsúlytalanok, és a beszélő nagyobb gondot fordít az információközvetés szempontjából fontos szavak artikulációjára (BALOGH 1979: 41). Gyűjtött anyagomban is az ilyen jellegű szavak (pl. *mert*, *már*, *hát* stb.) vannak túlsúlyban a mássalhangzóhiány kapcsán.

A társadalmi csoportok szerint egy főre leosztott adatok száma azt mutatja (6. számú ábra), hogy a férfiakra jobban jellemző a módosulás. Az életkor tekintetében az idősök felé haladva nő a jelenség gyakorisága, az iskolai végzettség emelkedésével egyetemben pedig csökken. A foglalkozási főcsoportok alapján elkészített felosztás is az iméntieket támasztja alá: az egykor fizikai foglalkozású nyugdíjasok beszédében a legelterjedtebb a sajátosság. Legkevésbé pedig a még aktív szellemi tevékenységűek, illetve a tanulók nyelvhasználatát jellemzi. A fiatalabb életkor és a magasabb iskolai végzettség tehát nem kedvez a jelenség terjedésének.

6. számú ábra. A mássalhangzóhiány a társadalmi rétegek szerint

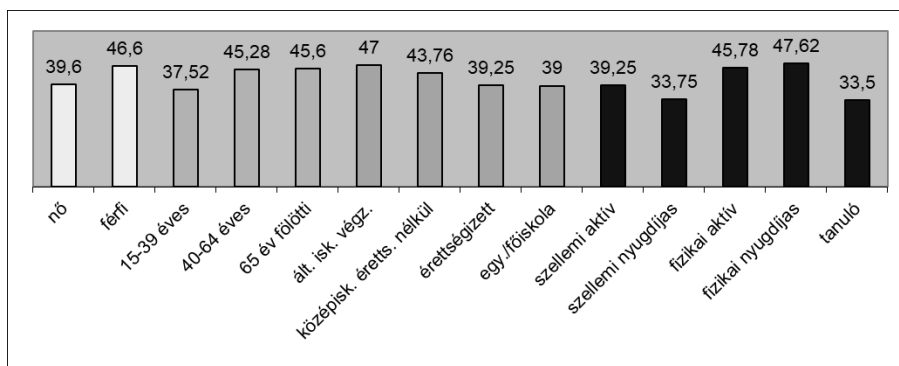
4.5. Az inesszívuszi -ban/-ben helyett -ba/-be. Az írott nyelvben meg-lévő alak- és jelentésbeli hármasság a -ban/-ben, -ba/-be, -ból/-ből ragsort illetően a nyelvjárásokban sehol nem található meg. „Nyelvjárásainkban igen ritka a -ban/-ben rag” (HEGEDŰS 2001: 358). A -ban/-ben határozórag hangalakja egybeesik a -ba/-be ragéval, vagyis a hol? és a hová? kérdésre felelő határozórag alaktanilag nem különül el. Az inesszívuszi és illatíviszi funkciók keveredése, ami már a kései ómagyar kortól kimutatható nyelvünkben, tehát nem a nyelvjárásokat, hanem a beszélt és az írott nyelvváltozatot különíti el egymástól – állapítja meg NÉMETH MIKLÓS (2002: 207). A keveredés okai közül kiemelendő egyrészt, hogy a határozóragok körében (lásd pl. -ból/-ből, -ról/-ről, -tól/-től, -nál/-nél, -val/-vel, -hoz/-hez/-höz, -szor/-szer/-ször) nem ritka a ragvégi mássalhangzó eltűnése, ami kiejtési egyszerűsítés (vö. POSGAY 1991: 532), nyelvi ökonómiára irányuló törekvés. Ráadásul az inesszívuszi rag esetében a záró hang (n) nazális, ami gyenge fonetikai pozíciót jelent. Másrészt a szöveggörnyezet miatt a közlésben komolyabb zavar nem keletkezik funkcionális szempontból.

Az inesszívuszi -ba/-be-ről tehát inkább mint beszélt nyelvi jelenségről beszélhetünk, mely főként a közvetlen stílusú élőbeszédben fordul elő, familiáris közegben a művelt emberek beszédében is gyakori. „A nyelvi közízlés nem ítéli ezt meg nagyon szigorúan, tehát pl. „A szobába van”-féle megoldást csak némi kétségekkel, fenntartásokkal minősíthetjük stigmatizálnak, inkább csak olyan formának látszik, amelynél van jobb is, kívánatosabb is” – fogalmazza meg G. VARGA GYÖRGYI (1990: 180). Kérdéses, hogy mennyiben van területisége. Az igényes köznyelvnek viszont nem jellemzője, az inesszívuszi szerepű -ban/-ben a presztízsváltozat, ezért soroltam – a regionális köznyelvi szakirodalom alapján (vö. pl. G. VARGA 1980: 8–12; RÓNAI 1996: 121; RÉVAY 2010: 93; 102) – a regionális sajátosságok közé. Jelentős számú (2120) adatot találtam rá a felvételek elemzése során (pl. *abba a zidőbe*, [tagadom] *a zéletembe*, *harckocsivagonogba [vótak]*, *januárba [elbocsáltottak]* stb.), ez a hatodik leggyakoribb regioná-

lis sajátosság, s minden adatközlő nyelvhasználatára jellemző, ezért általánosnak nevezhető a város beszélt nyelvében (vö. BALOGH 1979: 61).

Kérdéses, hogy van-e társadalmi determináltsága a jelenségnek. HORVÁTH VERONIKA következtetése szerint nincs jelentős különbség a „standard válaszolók” és a „nem standard válaszolók” csoportja között nem, kor, iskolázottság, szellemi vagy fizikai munkaköri beosztás tekintetében (HORVÁTH 1989). POSGAY ILDIKÓ szerint viszont az iskolai végzettség „befolyásolhatja a *-ban/-ben* rag használatát, de nem perdöntő” (POSGAY 1991: 533). Lássuk, mi a helyzet Szombathelyen.

7. számú ábra. Az inesszívuszi *-ba/-be* a társadalmi rétegek szerint

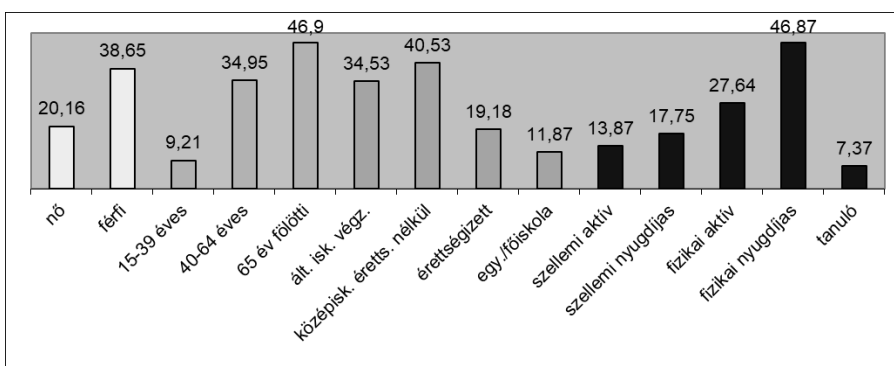
A diagram azt mutatja, hogy szignifikáns különbség nincs az egyes társadalmi csoportok között. A férfiakra valamivel jellemzőbb a jelenség. Az életkor tekintetében legkevésbé a fiatalok nyelvhasználatában jelentkezik a sajátosság. A középső és az idős nemzedék adatai között szinte nincs eltérés. Ugyanez mondható el az érettségizettekről és az egyetemest vagy főiskolát végzettekről. A jelenség gyakorisága az általános iskolába jártak között a legnagyobb, illetve magas a szakmunkásképzőt végzettek körében is. A fizikai foglalkozásúak használnak legtöbb *-ba/-be* alakot a *-ban/-ben* helyett, legkevésbé pedig a tanulók. A szombathelyi adatok tanúsága szerint tehát a jelenség nem különösebben köthető egyik társadalmi réteghez sem.

4.6. A zöngésülés. A nyugat-dunántúli nyelvjárási régió bizonyos részein (Vasban és Zala megye északi részén) jellemző a *v* hangnak a hátra ható, regresszív indukáló zöngésítő hatása (pl. *ködvö*, *nyidva*, *ragva*), ritkábban ugyanakkor maga is zöngétlenedik. Szórványosan előfordul az elől képzett nazálisok által indukált zöngésedés is (pl. *akig* [*mēntek*], *becsugni*) (FODOR 2001: 339).

Elemzett korpuszomban mindkét fajta zöngésülésre találtam adatot (pl. *ádvakta*, *bizonyidványomat*, *évezs* [*voltam*], *hád* [*mondom*], *éggvignek*), az előbbire jóval többet. A jelenség előkelő helyet foglal el a regionális adatok sorában, ez a tizedik leggyakoribb előfordulása sajátosság, ezért az aktív használatúak közé soroltam. 48 adatközlőm nyelvhasználatából mutatható

ki, következésképp a jelenség élénken él a mai szombathelyi beszélt nyelvben. „Meglepő volt számomra, hogy a *v* zöngésítő hatása is igen nagy százalékban érvényesül” – írja BALOGH LAJOS korábbi szombathelyi kutatása kapcsán (1979: 40). PESTI JÁNOS is általánosnak és erős fokúnak nevezi a jelenséget a szentlőrinci regionális köznyelviség szintjén is (PESTI 1990: 108).

8. számú ábra. A zöngésülés a társadalmi rétegek szerint

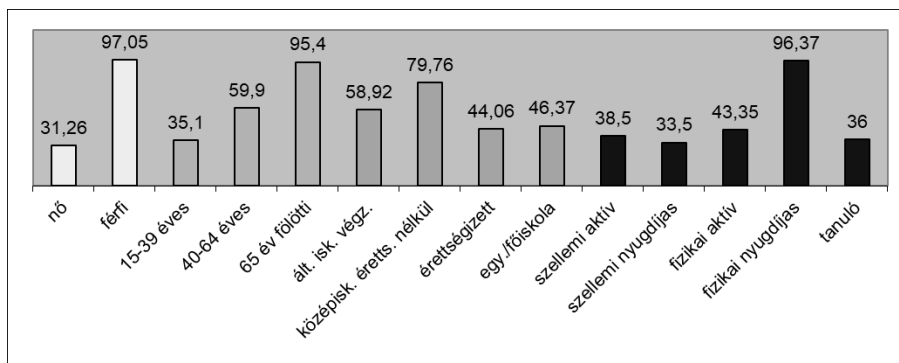
Az adatok független változók szerinti csoportosítása jól jelzi, mely társadalmi rétegek éltetik elsősorban a jelenséget. A nemek szempontjából elmondható, hogy a férfiak többször zöngésítettek, mint a nők. Nagy különbségeket mutatnak az életkori, az iskolázottsági és a foglalkozási sajátosságok oszlopai. A jelenség nagy arányban jelentkezik az idősek és a középkorúak nyelvhasználatában, s csak csekély mértékben a fiatalokéban. Legnagyobb mértékben a szakmunkásképzőbe jártak, majd az általános iskolát végzettek használtak zöngésült alakokat. Azért előzhették meg a szakiskolai végzettségűek a legalacsonyabban iskolázottakat, mert oda soroltam a még középiskolába járó fiatalokat is, akik beszédére az adatok tanúsága szerint esetlegesen jellemző a sajátság. Az egyetemen, főiskolán tanultak, illetve az érettségizettek pedig jóval kevesebb zöngésült adatot ejtettek, mint az előző két csoport. Kiugró a korábban fizikai munkakörű nyugdíjasok zöngésített variánsainak száma. Utánuk az aktív fizikai dolgozók következnek, majd a szellemi foglalkozásúak, végül a tanulók.

A szociológiai változók alapján tehát azt lehet elmondani, hogy a jelenség most még markánsan érvényesül, de a fiatalok nagyon alacsony számú adatait látva megjósolható, hogy a módosulás a későbbiekben jóval kisebb mértékben lesz jellemző a város nyelvi képére. A nyelvi változás tehát egyértelműen a köznyelv felé mutat.

4.7. A köznyelvinél zártabb *ă*. Az *ă* hang a nyugat-dunántúli nyelvjárási régióban gyakran zártabb hangszínből fordul elő. A jelenség az összesített regionális adatok sorában a negyedik helyet foglalja el (2879 különféle példát [pl. *ală*, *állást*, *aratás* stb.] találtam rá), következésképp általánosnak tekinthető a településen. Őt adatközlő nyelvhasználatában nem fordul elő.

Ők meglehetősen sokfélék szociológiai szempontból: a fiattól az idősig, az általános iskolai végzettségűtől az egyetemet végzettig. Ez is azt a hipotézist támasztja alá, hogy a sajátosság nem függ a társadalmi meghatározottságtól, inkább egyéni jellemző. Indukálhatja a zárt szájú beszéd is.

9. számú ábra. A köznyelvinél zártabb *q* a társadalmi rétegek szerint

A 9. számú ábráról az olvasható le, hogy az egy főre leosztott értékek feltevésemtől eltérően mégsem mutatnak egyöntetű képet. A zártabb realizációjú *q* hangokat kiugróan nagyobb számban ejtik a férfiak a nőknél. Az életkor növekedésével arányosan válik gyakoribbá a hang elterjedtsége. A kiejtési sajátosság leginkább a szakmunkás iskolát végzettekre jellemző, de a legalacsonyabban képzettektől is jelentős számú példa adathozható. Kis különbséggel ugyan, de az érettségizettek beszédében jelentkezik legkisebb arányban a jelenség. A felsőfokú végzettségűek nyelvhasználatát tehát regionálisabb e tekintetben. A foglalkozás terén is szignifikáns eltérés tapasztalható a fizikai munkakörű nyugdíjasok és a többi réteg között. Érdekes mód nem a tanulók, hanem a szellemi munkát végző nyugdíjasok ejtettek legkevesebb zártabb *q*-t. Összegzésképp megállapítható, hogy feltevésemmel ellentétben ezen jelenség esetében is meghatározó a társadalmi háttér.

5. Összegzés. Tanulmányomban a szombathelyi regionális nyelvhasználat néhány társadalmi vonatkozására világítottam rá. Elemzett adataimból is következtethető, hogy a regionalitás érvényesülését erősen befolyásolja a beszélők társadalmi helyzete. A regionális köznyelvnek minősített sajátosságok nyelvészociológiai vonatkozású értékelése azt mutatja, hogy a legtöbb regionális adatot – a nyelvjárási jelenségekhez és az összes regionális adathoz való viszonyításhoz hasonlóan – a kevésbé iskolázott, fizikai munkakörű, időskorú férfiak ejtették. A középfokú vagy annál magasabb végzettségű, szellemi foglalkozású, középkorú vagy fiatal nők beszélt nyelve pedig inkább köznyelvies, s csak kevésbé regionális. A regionalitás mértéke az életkor növekedésével egyenes arányban nő, az iskolai végzettség emelkedésével arányosan pedig csökken. Különböző beszédhelyzetekben egyelőre

még nem vizsgáltam, de tapasztalataim szerint a regionális variánsokkal tarkított köznyelvi beszéd általánosan, beszédhelyzettől függetlenül jellemző Szombathelyre.

Hivatkozott irodalom

- BALOGH LAJOS 1988. Hozzászólás Imre Samu előadásához. In: KISS JENŐ – SZÜTS LÁSZLÓ szerk., *A magyar nyelv rétegződése I.* Akadémiai Kiadó, Budapest. 79–85.
- BALOGH LAJOS 1979. A *fel* igekező és a határozóragok hangtani változatai Szombathely regionális köznyelvében. In: IMRE SAMU szerk., *Tanulmányok a regionális köznyelviség köréből.* Nyelvtudományi Értekezések 100. Akadémiai Kiadó, Budapest. 33–63.
- FODOR KATALIN 2001. A nyelvjárási hangtani jelenségek. In: KISS JENŐ szerk., *Magyar dialektológia.* Osiris Kiadó, Budapest. 325–350.
- H. GERENDÁS ÁGOTA 2002. Hangtani jelenségek változásvizsgálati elemzése. In: SZABÓ GÉZA – MOLNÁR ZOLTÁN – GUTTMANN MIKLÓS szerk., *IV. Dialektológiai Szimpozion.* A Berzsenyi Dániel Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszékének Kiadványai V. Szombathely. 133–141.
- GUTTMANN MIKLÓS 1980. Hangtani vizsgálatok az általános iskolások nyelvhasználatában Vas megyében. In: MOLNÁR KÁROLY szerk., *A Szombathelyi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei II.* Szombathely. 55–69.
- GUTTMANN MIKLÓS 1982. A nyelvi–nyelvjárási környezet és az általános iskolai tanulók nyelvhasználata Vas megyében. In: SZABÓ GÉZA – MOLNÁR ZOLTÁN szerk., *Dialektológiai Szimpozion.* VEAB Értesítő II. MTA. VEAB, Veszprém. 63–66.
- GUTTMANN MIKLÓS 1995. *A táji jelenségek vizsgálata tíz- és tizennégy évesek beszélt nyelvében Nyugat-Dunántúlon.* A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 202. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.
- GUTTMANN MIKLÓS 1996. Nyelvjárási, regionális jelenségek nyugat-dunántúli általános iskolások beszélt nyelvében. In: BALOGH LAJOS szerk., *A magyar nyelv táji változatai az 1980-as évek végén.* Linguistica Series A, Studia et Dissertationes 19. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete, Budapest. 211–226.
- GUTTMANN MIKLÓS 1999. Az iskola és a regionális nyelviség. In: V. RAISZ RÓZSA – H. VARGA GYULA szerk., *Nyelvi és kommunikációs kultúra az iskolában.* A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 212. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest. 421–427.
- HAJBA RENÁTA 2012. *Regionális nyelvhasználat Szombathelyen.* Doktori disszertáció. Kézirat.
- HEGEDŰS ATTILA 2001. A nyelvjárási alaktani jelenségek. In: KISS JENŐ szerk., *Magyar dialektológia.* Osiris Kiadó, Budapest. 351–361.

- HORVÁTH VERONIKA 1989. A *-ban/-ba* nyelvi változóról. *Hungarológiai Közlemények* 417–427.
- HORVÁTHNÉ BERNÁTH RÓZSA 1979. Regionális köznyelvi kutatások Győrben. In: IMRE SAMU szerk., *Tanulmányok a regionális köznyelviség köréből*. Nyelvtudományi Értekezések 100. Akadémiai Kiadó, Budapest. 105–124.
- IMRE SAMU 1971. *A mai magyar nyelvjárások rendszere*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- KRISTÓNÉ FÁBIÁN ILONA 1996. A nyelvjárási alaprétég három hangtani jelensége és változatai a Tolna megyei Kiszékelyben. In: BALOGH LAJOS szerk., *A magyar nyelv táji változatai az 1980-as évek végén*. Linguistica Series A, Studia et Dissertationes 19. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete, Budapest. 43–63.
- P. LAKATOS ILONA – T. KÁROLYI MARGIT 2009. Nyelvhasználati változás – attitűdváltozás. (Panelvizsgálat az északkeleti nyelvjárási régióban.) In: BORBÉLY ANNA – VANČONÉ KREMMER ILDIKÓ – HATTYÁR HELGA szerk., *Nyelvideológiák, attitűdök és sztereotípiák*. MTA Nyelvtudományi Intézet – Gramma Nyelvi Iroda – Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara. Tinta Könyvkiadó, Budapest–Dunaszerdahely–Nyitra. 53–62.
- LÖFFLER, HEINRICH 2002. Stadtssprachen-Projekte im Vergleich: Basel und Mannheim. In: ULRIKE HAB-ZUMKEHR – WERNER KALLMEYER – GISELA ZIFONUN (Hrsg.), *Ansichten der deutschen Sprache. Festschrift für Gerhard Stickel zum 65. Geburtstag. Studien zur Deutschen Sprache* 25. Günter Narr Verlag, Tübingen. 477–500.
- MOLNÁR ZOLTÁN MIKLÓS 1982. Nyelvjárási hangtani elemek a szombathelyi főiskolások nyelvhasználatában. In: SZABÓ GÉZA – MOLNÁR ZOLTÁN szerk., *Dialektológiai Szimpozion*. VEAB Értesítő II. Veszprém. 67–70.
- NÉMETH MIKLÓS 2002. Az inessivusi és illativusi rag vizsgálatának tapasztalatai a XVIII. századi szegedi nyelvváltozatokban. In: SZABÓ GÉZA – MOLNÁR ZOLTÁN – GUTTMANN MIKLÓS szerk., *IV. Dialektológiai Szimpozion*. A Berzsenyi Dániel Főiskola Magyar Nyelvészeti TanSzékének Kiadványai V. Szombathely. 207–213.
- PESTI JÁNOS 1990. Az élőnyelvi vizsgálatok kutatómódszertani kérdéseiről (Szentlőrinci beszédfelvételek alapján). In: BALOGH LAJOS – KONTRA MIKLÓS szerk., *Élőnyelvi tanulmányok. Az MTA Nyelvtudományi Intézetében 1988. október 5-6-án rendezett élőnyelvi tanácskozás előadásai*. Linguistica Series A, Studia et Dissertationes 3. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete, Budapest. 98–112.
- POSGAY ILDIKÓ 1979. A pápai regionális köznyelvi vizsgálatok első tapasztalatairól. In: IMRE SAMU szerk., *Tanulmányok a regionális köznyelviség köréből*. Nyelvtudományi Értekezések 100. Akadémiai Kiadó, Budapest. 65–77.

- POSGAY ILDIKÓ 1986. A nyelvi regionalitás mérése hangstatisztika alapján. *Magyar Nyelv* 82: 340–349.
- POSGAY ILDIKÓ 1991. Van-e a magyarban *-ban/-ben*? In: HAJDÚ MIHÁLY – KISS JENŐ szerk., *Emlékkönyv Benkő Loránd hetvenedik születésnapjára*. ELTE, Budapest. 531–533.
- RÉVAY VALÉRIA 2010. A Veszprém megyei nyelvjárások morfológiája. In: HÁRI GYULA – H. TÓTH TIBOR szerk., *Regionalitás és nyelvjárásiasság Veszprém megyében*. A Pannon Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Kiadványai III. Veszprém. 79–102.
- RÓNAI BÉLA 1996b. A székszárd-felsővárosi köznyelv hangrendszerének változásai. In: BALOGH LAJOS szerk., *A magyar nyelv táji változatai az 1980-as évek végén*. Linguistica Series A. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete, Budapest. 113–123.
- SZABÓ GÉZA 1980. Regionális szókészleti kutatás Szombathelyen. *Vasi Szemle* 34: 104–139.
- G. VARGA GYÖRGYI 1967. A budapesti köznyelv és a kiejtési norma. In: GRÉTSY LÁSZLÓ – SZATHMÁRI ISTVÁN szerk., *Helyes kiejtés, szép magyar beszéd*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 120. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest. 70–77.
- G. VARGA GYÖRGYI 1968. *Alakváltozatok a budapesti köznyelvben*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- G. VARGA GYÖRGYI 1980. *Szövegmutatványok Hatvan regionális köznyelvéből*. Magyar Csoportnyelvi Dolgozatok 4. ELTE Magyar Nyelvtörténeti és Nyelvjárási Tanszéke, Magyar Nyelvtudományi Intézet, Budapest.
- G. VARGA GYÖRGYI 1990. Presztízsváltozat, stigmatizált változat. In: BALOGH LAJOS – KONTRA MIKLÓS szerk., *Élőnyelvi tanulmányok. Az MTA Nyelvtudományi Intézetében 1988. október 5-6-án rendezett élőnyelvi tanácskozás előadásai*. Linguistica Series A, Studia et Dissertationes 3. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete, Budapest. 178–181.

A dajkanyelvnek is nevezett terminus technikus magyar nyelvű speciális jelentéstartalma

KOÓS ILDIKÓ

A dajkanyelv terminus értelmezése. A nemzetközi szaknyelvben az anyák csecsemőkhöz intézett beszédviselkedését „motherese” terminussal különböztetjük meg a felnőttekhez, illetve nem anyanyelvet elsajátító gyerekekhez intézett beszédviselkedéstől. Viszont a megnevezés jelentéskereete szempontjából pontosabb volna „szülői nyelvről” vagy „családi nyelvről” beszélni, mert a gyermekekhez beszélő apák és a kisgyerekekhez beszélő nagyobb testvérek/nagyobb gyerekek szintén használják ezt, a felnőtt nyelvtől megkülönböztetett formát. Találó lehet a gondozói nyelv kifejezés is. Az angol nyelvű szakirodalmakban is találkozunk a „caretaker language, caregiver language” megnevezésekkel. Átvehetjük a semlegesebb „baby-talk” illetve a pontos körülírási „child-directed speech (CDS) vagy infant-directed speech (IDS)” kifejezéseket, sőt áttérhetünk ezek magyar nyelvű tükörfordításaira is. Nagyon szép, több jelentésréteget is hordozó kifejezés a magyar dajkanyelv műszó. A terminus előtagjának jelentése utal a gyermek babusgatására, ringatására; másrészt a dajkál szót használjuk akkor is, ha a gyereket nem a vér szerinti anya, hanem más valaki gondozza, felügyeli, neveli (dajka, dada). A dajkanyelvnek nevezett terminus technikus magyar nyelvű speciális jelentéstartalma nyelvtudományi értelemben a gyermek nyelvelsajátítási folyamatának óvatos körülölelését(!) azaz dajkálását is jelentheti.

A tudományok viszonya a nyelvelsajátításhoz, összefüggésben a dajkanyelvvel. A nyelvelsajátítással kapcsolatos eredmények – az ismert tanuláselméleti valamint nativista megközelítés – a nyelv birtokba vételét elsődlegesen örökletes emberi képességként definiálják. Az utóbbi évtizedekben e két irányzat mellett jelentőssé vált a kognitív-interakcionista és a kulturális-interakcionista megközelítés is. A interakcionista a környezet és az öröklés szintéziseként definiálják a nyelvelsajátítást. Hangsúlyozzák a nyelvi és kognitív fejlődés közötti korrelációt és mindennek a kulturális forgatókönyvekbe való beágyazottságát (BRUNER 1982).

Tudjuk, hogy a gyermekek szívesebben hallgatják a nekik szóló szülői beszédet, mint a standard felnőtt nyelvet. A csecsemő nyelvelsajátító processzorát, úgy tűnik, erősebben serkenti működésre ez a speciális, csak neki szóló beszédmód. Nyelvi ösztönének univerzális grammatikája kívánja meg ezt, ösztönösen nem is tehet mást, mert a még veleszületetten nem behuza-
lozott konkrét nyelvi tulajdonságok ebből a speciális anyai beszédmódból világítanak ki legtisztábban. A teljes (már anyanyelvi!) nyelvi kompetencia aktiválódásához a még minimálisan szükséges „mentális kapcsolókat” így a

csecsemőagy, ha lehetősége van rá, az anyai beszéd mód kontextusában képes a leggyorsabban, a legkisebb energiárfordítással, így a legrövidebb idő alatt „beállítani”. Ha a csecsemő nem élhet át kommunikációs szituációkat – amikben saját, már eddig létező nyelvi kompetenciáját kipróbálhatja, tesztelheti, és a már felfedezett grammatikai szabályokat beépítheti vagy éppen elvetheti/módosíthatja –, akkor nyelvelsajátítási folyamata lassulhat, sérülhet. Az anyák célja tehát elsősorban az, hogy csecsemőjükkel minél korábban sikeresen kommunikáljanak, ezért ennek a célnak rendelik alá beszédviselkedésüket.

A nativista megközelítés nem tulajdonít központi szerepet a szülői beszédnek a nyelvelsajátítási folyamatban: azt a minimálisan szükséges input kérdéskörébe sorolja. Elfogadható ez az állítás, mert a velünk született nyelvelsajátító rendszernek (nyelvelsajátító ösztönnek (PINKER 1999) valóban csak néhány ponton van megerősítésre szüksége. Ez a néhány pont azonban minimálisan szükséges, és pont elegendő mennyiségű nyelvi ingert tartalmaz ahhoz, hogy a nyelvi kompetencia és performancia kiépüljön, konkréttá váljon. Ezt a többletet a nyelvet elsajátító gyermek az anyai beszédviselkedéstől kaphatja meg. Az anya pedig ennek a sajátos beszédmódnak használatával képes elérni leghatékonyabban, hogy csecsemőjét bevonja az „itt és most megtörténő” kommunikációs dialógusokba. Ennek az anyai beszédviselkedésnek értelme tehát pontosan az, hogy az anya lehető legkorábban verbális kapcsolatba lépessen gyermekével. Ezzel a saját világába, életterébe, kultúrájába emelhesse be gyermekét.

Az elegendően szükséges interakciós minimum célja az adott pillanatban zajló kommunikáció sikeressé tétele, tágabb perspektívában a csecsemő éppen adott kompetencia szintjének maximális aktiválása. Így a csecsemő minden sikeres kommunikációs interakció átélésével saját ösztönös „nyelvi szervét” tapasztalja, éli meg, és ez örömmel és sikerrel tölti el. A veleszületett struktúrák így optimális körülmények között aktiválódnak. Biztonságos és gondoskodó az a verbális környezet, amivel az anya verbálisan öleli körül csecsemőjét, hiszen mindenkor szenzitíven alkalmazkodik a csecsemő kognitív – és egyben nyelvelsajátítási – szintjéhez is.

A veleszületett és tapasztalt (tanult) tényezők tehát valahogyan összekapcsolódnak az anya – gyerek interperszonális kapcsolatban. A kapcsolat korai fázisáról, az interakciók folyamatairól többféle elmélet alakult ki, amelyek a kapcsolat más-más összetevőjét hangsúlyozzák. Néhány megközelítés szerint a gyerek passzív befogadója a korai interakcióknak. Az anya viselkedése így a gyerek belső világának és a környezetének reprezentánsa. A gyermek kognitív érését és saját aktivitását kiemelő kutatások azonban bizonyítják, hogy a gyerek úgy képes módosítani a szülő kommunikációs viselkedését, hogy az számára legyen megfelelő (TOMASELLO 2002). Az anya pedig az interakciók során megtapasztalja gyermekét, megtanul(!) alkalmazkodni a gyermek kommunikációs szükségleteihez, kezdeményezőseihez (COLE 1998).

A különböző tudományterületekről származó tapasztalatok tehát az anya és csecsemője közti korai interperszonális kapcsolat értelmezését a köztük fennálló kölcsönösség felé tolják el. Az anya-csecsemő kapcsolatot olyan ún. diadikus párként írják le, amelyben kölcsönösen egymást alakító, fejlesztő és kiegészítő hatás érvényesül (VALSINER 1987; DORNES 2002). Ennek több segítő támasza is van. Az egyik támogató elemet az evolúciós pszichológia kötődés fogalma jelenti, amit önmagában sem tartunk egyoldalúnak, azt inkább kölcsönösnek (multikauzális modell) és rugalmasan adaptálnak ismerjük el az evolúció éppen adott feltételeire nézve (BERECZKEI 2003). A diadikus kapcsolat másik támasztékát a kulturális pszichológia segítségével megfogalmazott „fejlődési fülke” (COLE 1998) jelenti, amiben a csecsemő szintén nem passzív. A felnőttek eltérő interakciós mintákat foganatosítanak, ezeket aktívan érvényesítik az anya-csecsemő interakciókban is. De a fejlődési fülke állványzatát az anyák nem csupán (és nem elsősorban!) a gyermek éppen meglévő kognitív-biológiai-szociális-fejlettségi szintjéhez mérten strukturálják át/bontják le. A felnőttek számára a gyermek kulturális létezőt jelent, és ennek megfelelően kezelik őt. Ezért a diadikus anya-csecsemő kapcsolat kölcsönös jellege kulturálisan eltérhet.

E két támogató elemre épülő folyamatok egyrészt függenek a gyermek éppen aktuális érzékszervi-mozgásos érettségi szintjétől, másrészt a gyermek evolúciós programjától, amit be is kíván váltani. Ez utóbbi téren a gyermek hatást gyakorol szociális környezetére, és ez visszahat a gyermek fejlődésére, ún. reaktív génkörnyezet interakciókat váltva ki. Ezeken felül az anya/gondozó biológiai meghatározottsága, szocializációs rendszere, kulturális beágyazottsága és nevelési attitűdjei is meghatározzák a kommunikációs diádok formáit.

A korai preverbális csecsemő-anya kommunikáció anyanyelv-elsajátításban betöltött szerepét a beszédaktusok felől közelítő elméletekre támaszkodva is értelmezhetjük. Ebben a rendszerben a preverbális interakciót interperszonális kontextusként fogjuk fel. Ennek alapját az anya beszédviselkedése adja. Ezen a ponton az evolúciós pszichológia és kulturális pszichológia megközelítéseire támaszkodva az anya-csecsemő kapcsolat diadikus jellegét hangsúlyozzuk. Ez a diadikus kontextus minden bizonnyal kulturális beágyazottságot mutat és dinamikusan szociális. Az anyai beszédmódhoz kapcsolódó vizsgálatok azt bizonyították, hogy ebben a kontextusban az anya teljes kommunikációs eszköztárát felvonultatja annak érdekében, hogy gyermeke vele sikeres preverbális kommunikációs interakciót élhessen át.

E többoldalú viszonyrendszer alapján kimondhatjuk, hogy a gyermekhez szóló dajkanyelv rendkívül rugalmas, alkalmazkodó, adaptív. Ez megnyilvánul abban, hogy az anya önzetlenül hajlandó a saját kommunikációs kompetenciáját (természetesen a kulturális hagyományoknak megfelelően) a gyermek biológiai-kognitív-szociális-nyelvelsajátítási érettségi szintjére hangolni, tehát nem hozza nyelvileg megoldhatatlan szituációba csecsemőjét. Azonban a kezdeti dajkanyelvi jellemzők nem állandóak, hanem együtt

változnak, módosulnak a gyermek fejlődési ütemével. Másrészt az anyák gyermekükhöz szóló nyelvi alkalmazkodása kölcsönösségre is épül. Az anya figyelme nyelviileg a csecsemőre irányul, míg a csecsemő figyelme a külvilág felé – elsősorban és először az anya, gondozó felé – fordul. Ezzel kölcsönösen alkalmazkodnak egymás nyelvi igényeihez, kölcsönösen keresik a verbális kapcsolatot egymással, aminek következtében egyazon kommunikációs diád „szereplői” egy kommunikációs interakción belül.

A rugalmas, alkalmazkodva dajkáló nyelv néhány jellemző jegye.

Az anyai beszéd közlésegségeinek szintaktikai megszerkesztettségét a szerkezetileg egyszerű mondatok túlsúlya jellemzi, az összetett mondatokkal szemben. A dajkanyelvi vizsgálatok eredményei mindenkör azt mutatják, hogy az anyák a gyermekük életének első évében nem használják felnőtt nyelvi kompetenciájuk teljes szintaxisát, hiszen például az összetett mondat hiányzik a csecsemőkhöz szóló beszédükből (FERGUSON 1964; SNOW 1972; PHILLIPS 1973; FURROW ÉS MUNKATÁRSAI 1979; LENGYEL 1981). Feltűnően magas arányú ugyanakkor az első félévi dajkanyelvben a szerkezetileg hiányos, valamint tagolatlan közlések száma. Ki kell emelnünk továbbá a rövid közlések és az ismétlések túlsúlyát is (RÉGER 1995).

Feltételeztük, hogy az ún. gyermekközpontú kommunikációs modellben csecsemőt nevelő anya gyermekével a kölcsönös és egyenrangú interakciót preferálja már gyermeke életének első fél évében is. Dajkanyelvének ilyen szintaxisa tud az újszülött beszédpercepciójának észlelési mechanizmusai val maximálisan együttműködni. Az anya beszédtervezési folyamata tehát válaszol a csecsemő preverbális nyelvi törekvéseire és szükségleteire akkor, amikor a közlésegségek megszerkesztettségéről döntéseket hoz. Ezek a szintaktikai alapsajátosságok a későbbiekben is megmaradnak, viszont rugalmasan adaptálódnak majd a gyermek beszédpercepció, beszédprodukció biológiai, valamint kognitív fejlettségi szintjéhez. A csecsemő életének második fél évében például (tehát perceptuálisan a nyelvi invariancia kiépülésének időszakában) feltűnő, hogy csökken a szerkezetileg hiányos, tagolatlan és félbehagyott közlésegségek jelenléte. Az anyák jól szerkesztett, tagolt, ám rövid hangsorokkal és azok többszöri ismétlésével adnak éppen szükséges háttérrel gyermekeiknek a hangsor és a jelentés kontextusfüggetlen összekapcsolásához. Kilenc hónaposnál idősebb csecsemőkkel beszélgetve változatosabb szintaktikai szerkezetű közléseket használnak, mondataikban jelentősen több a szabad bővítmény. Ugyanakkor beszédprodukciójukat továbbra is szerkezetileg egyszerűen, jól tagoltan szerkesztik, az összetett közlések elenyésző értéket mutatnak. Ezen túl a csecsemő beszédpercepciójának globális volta és beszédprodukciójának intenzív gögicselési időszaka továbbra is arra ösztönzi az anyákat, hogy a megelőző időszakok szintaktikai elemei közül ismétléssel, bővített ismétléssel, valamint rövid közlésekkel biztosítsanak intenzív, pozitív verbális mik-

rokörnyezetet a csecsemő nyelvi kompetenciájának további finomodásához, kiépüléséhez (RÉGER: 1996). Ezzel párhuzamosan ez (a csecsemő kognitív fejlődésében a tárgyállandóságot jelentő) az időszak csökkenti a dajkanyelvben a szerkezetileg hiányos vagy félbehagyott, rosszul formált közlések arányát.

A csecsemő-anya beszélgetések leggyakoribb témája az, ami a babával az adott időpillanatban éppen történik (SNOW 1977), például: *A kenceficét megkeressük. Bekenjük a popsikáját. Fölhúzzuk a bugyikadat. / Anya leolajozza a kis nyakadat, meg a kis hajadat* (KÁTAINE KOÓS 1998b: 71). Anya és gyermeke között a csecsemő első életében legfontosabb a jelen pillanat intenzív átélése: az itt és éppen most. A csecsemő kognitív fejlettsége az elsődleges interszubjektivitás időszakában kizárólagosan kéri, várja ezt. A körülbelül fél éves kortól megjelenő másodlagos interszubjektivitás (TREVARTHEEN 1980), majd pedig a társas referencia időszakában ez a tény mindenképpen pozitív, támogatja a kognitív fejlődést (BRUNER 1982; FRANCO–BUTTERWORTH 1991), ami a beszédpercepció fejlődési folyamatára nézve szintén serkentő hatású lehet. Jellemző téma a baba figyelmét éppen lekötő külső tárgy is (SNOW 1984), különösen a kilenc hónapos és idősebb babákkal folytatott anyai kommunikációban: *Itt a bohóc. / Megláttad az Ildi kezében a csecst, ugye? / Megtaláltad pici ujjad / Megint észrevetted a kezed! / Mit látsz ott? Mert ezt a papagájt mi mindig kinézzük magunknak, ugye? / Én is a csörgőcire figyelek veled, ugye?* (KÁTAINE KOÓS 1998b: 72) Ezzel az interakciókban, a cselekvő ágensek mellett megjelenik a külső objektum. Nyilván az anyák ezt nem öncélúan teszik, ők inkább követik csecsemőjük érdeklődését (szemmozgását, fejfordítását, helyzetváltoztató mozgását).

Úgy tűnik, hogy az anyanyelv-elsajátítás folyamatára nézve a dajkanyelv kettős szempontból is pozitív hatású. Egyrészt ez adja a kommunikatív kompetencia kiépülésének keretét, másrészt ezzel egyidejűleg és ezzel egyenrangúan(!) a nyelvi kompetencia és performancia kiépülését is stimulálja.

Ez a kettős hatás megmutatkozik a kommunikációs struktúra és a kommunikációs funkciók összekapcsolásában is. A dajkanyelvben a csecsemő első életében a referenciális funkció fordul elő legnagyobb arányban; ezt követi a kommunikációs kapcsolat fenntartását célzó fatikus funkció. A legjellemzőbb fatikus típusú közlések az anyáknál: *Ugye? / Jó? Jól van. / Igen?! / Na!* (KÁTAINE KOÓS 1998b: 72). A kettő együtt bizonyítja, hogy az anyák dajkanyelvi jellemzői elsődlegesen nemcsak a nyelvi kompetencia és performancia elsajátítását támogatják, hanem ezzel egyidejűleg, a kommunikatív kompetencia kiépülésének is pozitív verbális környezetet teremtenek. Olyan kontextusba helyezik gyermekeiket, ami nemcsak egyszerűen körülveszi őket, hanem aktív partnerré téve be is vonja. A konatív funkció közlésszáma is folyamatosan emelkedik a gyermekek életkorának növekedésével, különösen nagy ugrás található a három–hat hónapos korú csecsemőhöz szóló dajkanyelvben. Az anya érzéke-

li a csecsemő nyelvi-kognitív fejlődését. Ez alapján folyamatosan változnak előfeltevései a csecsemő beszédpercepciójára és beszédprodukciónak vonatkozóan is. A gögicselés és az első szótagok, majd a második félevtől egyre inkább a nyelvi jelentésszerű egységek megjelenése megváltoztatja a gyermektől elfogadott nyelvi produktum sajátosságait is. Ezzel összhangban a fatikus funkció erejét a konatív funkció előtérbe kerülése veszi át. Természetesen az emotív és a konatív funkció használata erősen függ az anya temperamentumától is. A nyelvi megformálásra vonatkozó metanyelvi funkció a második félévben emelkedik. Az anyák ekkortól már jobban összpontosítanak beszélgetéseikben a nyelvi kódra, a csecsemő preverbális megnyilvánulásaira. A poétikai funkció a művészi nyelvhasználat, konnotatív jelentés mozgósítása. Ez az anyai beszédproduktumnak csak járulékos eleme. Az életkor előrehaladtával megjelenése folyamatosan duplázódik. A poétikai funkció jellemzőbb előfordulása a kilencedik hónaptól összhangban van a metanyelvi funkció egyidejű megerősödésével is. Az anya a nyelvi kód kiépülését támogató magatartással van jelen a szituációban. Ennek érdekében a gyermekével szemben támasztott nyelvi kompetenciára és kommunikatív kompetenciára vonatkozó érzékenysége folyamatosan nő, ugyanakkor ő maga is egyre árnyaltabb diskurzusba vonja be csecsemőjét. Így az anyai beszédmagatartás verbalitása maximálisan és több szempontból is alkalmazkodik a csecsemő anyanyelv-elsajátítási folyamataihoz. Mindezek alapján állíthatjuk, hogy a legtöbbször alkalmazott kommunikációs funkció illeszkedik a csecsemő anyanyelv-elsajátítását pozitívan, a háttérből erősítő anyai verbális stratégiák közé (KÁTAINÉ KOÓS 1998b).

A magyar nyelv igei paradigmájának sajátos megváltoztatása (azaz szintaktikailag nem felnőttnyelvi jólformáltsága) szintén jellemző sajátossága a 0–1 éves gyermekekhez szóló magyar dajkanyelvnek. Nagyon érdekes dajkanyelvi elem, hogy az anyák közléseiben az E/2 morféma a kilencedik hónaptól kezdődően jelentősen emelkednek. Ez az emelkedés éppen abban az időszakban következik be, amikor a csecsemő értelmi fejlődésében a külső (tőle független) valóság létezésének gondolata megjelenik. Az első életév magyar dajkanyelvében az E/2 használata abban az időszakban éri el csúcspontját, amit a fejlődéslélektan a 7 és 9 hónapos kor közötti bio-szocio-pszichológiai átmenetként ismer. A közvetlen anya-csecsemő beszélgetésekben az E/3 igei személyragos és birtokviszonyt kifejező morféma egységek ugyancsak az első életév végéhez közeledve jelennek meg magasabb arányban. Ezzel az anya verbálisan azt üzeni csecsemőjének, hogy Ő, azaz a gyermek az anyától teljesen függetlenül, önállóan is képes cselekedni. A magyar dajkanyelvet az első évben egyedivé elsősorban mégsem az E/3 morfémaegységek teszik, hanem a T/1 igehasználat. Ennek az igei aspektusnak jelenléte végig számottevő, de a csecsemők életkorának előrehaladtával folyamatosan csökken. A csökkenés mértéke nem egyenletes, nagyobb esést tapasztalunk a második félévben. A csecsemő kompetenciáját életének első felében a „MI együtt

létezőnk anyával” élmény hatja át. Az édesanya ebbe a diadikus mikrovilágba belehelyezkedve, ezzel azonos nézőpontból hangosítja meg T./1. igékkel azokat a cselekvéseket, amik a külső megfigyelő perspektívájából nézve kizárólag a csecsemőre vonatkoznak. A magyar anyák verbális közléseit megfigyelve óvatosan úgy is fogalmazhatunk, hogy a diadikus „MI” élmény nemcsak a csecsemőkre vonatkozik, hanem – a gyermekközpontú kultúrában(!) – az őket körülvevő, átölelő, beszövő kontextusra és az ezt ténylegesen megvalósító anyai világlátásra is. Ez az első félévi teljes egymásra hangoltság, amiben a környezet nem különül el a cselekvésektől, és a cselekvők nem különülnek el egymástól, úgy realizálódik a magyar dajkanyelvben, hogy az anyák akkor is T./1. igei morfémákat (azaz „MI együtt létezőnk” perspektívát) használnak, amikor a felnőtt-felnőtt kommunikációban E./2. morfémákat használnának. A csecsemő első „ÉN” élmény megjelenése (TOMASELLO 1988, 2002), majd azzal összefonódva a társas referencia kiépülése (COLE–COLE 1989) fokozatosan kezdi lebontani ezt a „MI együtt létezőnk” perspektívát. A második félévi dajkanyelvben a T./1. igék használata csökkenni kezd. Ilyenképpen, a felnőtt-felnőtt beszédhez képest megváltozott igei személyragok a felnőtt-csecsemő interakciókban nem öncélúak, nem véletlenek és főképpen nem tekinthetők rosszul formált, agrammatikus egységeknek, hanem fontos dajkanyelvi sajátosságok, amik szintén rugalmasan módosulnak a csecsemő fejlődésével párhuzamosan (KÁTAINE KOÓS 1998b).

A kérdő intonáció sajátos magyar dajkanyelvi elem, ami rugalmasan alkalmazkodik a gyermek nyelvelsajátítási folyamatához, és ilyen módon a gyermek életkorával haladva változik is. Az eldöntendő kérdésre csak egyetlen szóval vagy szupraszegmentális, extralingvisztikai elemmel kell/lehet válaszolni. Az anyanyelvét éppen elsajátítani kezdő csecsemő számára ezek a legkönnyebben és legkorábban elérhető válaszadási formák (pl. heves rugdalózás, sírás, gögicsélés formájában). A gyermekközpontú modellben nevelő anya ezzel a kérdésformával ad tehát nagyobb esélyt csecsemőjének a válaszadásra. A dialogizáló forma a beszédpartnerek egyenrangúságára épül. Azt is mondhatjuk ezért, hogy a gyermekközpontú modellbe születő csecsemő rugdalózásával, sírásával vagy éppen gögicsélésével befolyásolja az anya intonációját, ezzel irányítja saját, interakción belüli státuszát. Testjelzései azt üzenik az anyának, hogy a kérdő intonáció, ezen belül is a közlésegség végének akusztikuma (F_0 intenzitás, F_0 csúcs stb.) a számára legfontosabb, válaszreakcióra serkentő részlet (FERNAND–KUHLE 1987; COOPER ÉS MUNKATÁRSAI 1997). Ezek után már nem is meglepő, hogy az anyák az eldöntendő kérdésformát használják legtöbbször: az utolsó előtti szótagon emelkedő, majd eső intonációval: *Megfürdünk? / Levezzük a baba pelusát? / Tetszik neked ez a bohóc?* (KÁTAINE KOÓS 1998a). Sőt a kérdő funkciójú anyai közlésekre érkezik a legtöbb gyermeki hangadás, a legtöbb gögicsélés (LEVITT–OI 1991; FERNALD 1992). A kérdő funkció kevésbé jellemzi ugyan az anyai teljes beszédkorpuszt, a csecsemő gögicsé-

lésének gyakoriságát mégis ez motiválja erőteljesebben. A magyar nyelv eldöntendő kérdésének emelkedő-eső intonációs görbéje erős kommunikatív hatást gyakorol a csecsemőkre, növeli gögicselési kedvüket. A globális percepció időszakában ugyanis, a csecsemők ezt a tipikus kérdő intonációt emelik ki, és értelmezik kérdésként, ezért erre az intonációra válaszolnak legintenzívebben és leggyakrabban gögicseléssel (GARNICA 1977; SLOBIN 1984; ALBIN–ECHOLS 1996). Az életév második felében a szóvég kiemelkedésének szerepe talán még nagyobb, így a kérdő intonációra érkező gögicselések tovább emelkednek. Az anyák is válaszolnak csecsemőik gögicseléseire, tehát úgy tűnik, igyekeznek dialogizáló szerkezetet érvényesíteni, azt folytatni, a kontaktust a verbalitás erejével is hosszan fenntartani (KÁTA-INÉ KOÓS 1998a). A csecsemők számára pedig kiemelt a szóvég, illetve a közlésegségek utolsó szakasza (SLOBIN 1984). Minden eddigi tézisünk azt mutatja, hogy az anyák szenzitíven alkalmazkodnak ehhez a „csecsemő elváráshoz”, s mivel szeretnének gyermekükkel tovább kommunikálni, a csecsemő hangadásokra adott válaszaikban újfent többségben lesznek majd az újabb és újabb kérdések, kérdőszócska végű közlések.

A felnőttnyelvi kommunikációs keret kinezikus viselkedésének része a tekintet, ami a kommunikáció során, az egymással közvetlenül kommunikáló partnerek között, a szemkontaktus létesítését, az interakció alatti fenntartását és a végén megszüntetését jelenti. A szemkontaktus megteremtődése illetve megszűnése ugyanis fontos kommunikációs jelzés: mutatja a téma határát, a témaváltást, kiemeli a hangsúlyos elemeket, vagy éppen tájékoztat a figyelemről, a kapcsolat felvételről, illetve a szó átadásának szándékáról. Ilyen funkcióval jut szerephez a tekintet a csecsemő-anya kommunikációban is. Érdekes kérdés, hogy az anya-gyermek kommunikációban ki az, aki az aktív, szemkontaktust kezdeményező és majdan megszüntető, tehát dominánsan kommunikálni akaró szerepet vállalja. Az anyák magas arányban kezdeményezik a szemkontaktust csecsemőjükkel. Ezen túl, a babák kezdeményezéseit többnyire el is fogadják. Tehát az anyák szerepe aktív, domináns az életév során, interakciót kezdeményező és fenntartani akaró kommunikációs magatartás jellemzi őket. A csecsemők passzívak, viszont az anyák rájuk irányuló, őket a kommunikációba bevonni akaró szemkontaktus kezdeményezéseit már többnyire elfogadják, együttműködnek azzal. Anya és csecsemője egymásra figyelő, kölcsönösségre alapozott szemkontaktus kezdeményezést és tekintettartást valósít meg. Míg az első hónapokban a szemkontaktus megszüntetését szinte teljesen az anyák kezdeményezik, addig a második félévben a csecsemők aktivitása ezen is jelentősen megváltozik. Most már inkább ők kezdeményezik a szemkontaktus megszüntetését. A kommunikációs interakcióban aktív közreműködést mutatnak, fontossá válik irányító szerepük, különösen az interakció felbontására nézve (ROGOFF 1991; KOÓS 2010).

Összegzés. A tanulmányban bemutatott tézisek arra engednek következtetni, hogy a dajkanyelv az az anyai beszédmód, ami a csecsemőt az adott kultúra nyelvének és nyelvhasználatának világába vezeti be. Fontos, hogy az anya gyermekhez szóló beszéde nem a grammatika egyszerű vagy éppen bonyolult voltával hat, és nem is azzal ad kezdő ugrást a nyelvelsajátító processzornak, hogy kijavítja a gyermeket. A dajkanyelv a gyermek első életében is közvetlenül a csecsemőhöz szól, és másként szól a csecsemőhöz, mint a felnőttekhez (GRIESER–KUHLMANN 1988; FERNALD 1992), mert a dajkanyelv csak a gondozott gyermeké, vele interakcióba lépve érvényes. Ez emeli be őt az anya-gyermek diskurzusba, aminek átélése támogatja az anyanyelv elsajátítását (vagyis az univerzális grammatika aktiválását, rászűkülését az elsajátítandó nyelvre). Különösen a tárgyállandóság, a társas referencia és ezzel párhuzamban a nyelvi jel megjelenése a kilencedik hónaptól, valamint a csecsemő preverbális hangadásai változtatják meg az anya dajkanyelvének jellemzőit már a gyermek első életében is. Elmondható, hogy az európai kultúra gyermekközpontú kommunikációs modelljében (RÉGER 1996) gyermeket nevelő anya beszédviselkedése egyrészt alkalmazkodik a gyermekhez; másrészt hordozza a kultúra gyermekkel és nyelvvel kapcsolatos hagyományait, hiedelmeit, szokásait. Ilyenként a magyar dajkanyelv minden egyes jellemző jegyét is e két, egymással összefonódó aspektus határozza meg: egyfelől meghatározója annak a gyermek biológiai-kognitív-szociális érettsége és ezzel összefüggésben a gyermek nyelvelsajátítási szintje (ez talán az univerzalitás felé viszi a dajkanyelv jellemzőket), másfelől meghatározója az európai-magyar kultúra és a mai magyar nyelv rendszere (ami egyedi sajátosságokat is kölcsönöz a magyar dajkanyelvnek).

Hivatkozott irodalom

- ALBIN, D. D. – ECHOLS, C. H. 1996. Stressed and word-final syllables in infant-directed speech. *Infant Behavior and Development* 19(4): 401–418.
- BERECZKEI TAMÁS 2003. *Evolúciós pszichológia*. Osiris Kiadó, Budapest.
- BRUNER, J. S. 1982. Formats of language acquisition. *American Journal of Semiotics* 1: 1–16.
- COLE, M. – COLE, S. R. 1997. *Fejlődéslélektan*. Osiris Kiadó, Budapest.
- COLE, M. 1998. *Kulturális pszichológia*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- COOPER, R. P. – ABRAHAM, J. – BERMAN, S. – STASKA, M. 1997. The development of infants' preference for motherese. *Infant Behavior and Development* 20(4): 477–488.
- DORNES, M. 2002. *A kompetens csecsemő – Az ember preverbális fejlődése*. Pont Kiadó, Budapest.
- FERGUSON, C. A. 1964. Baby Talk in Six Languages. *American Anthropologist* 66: 103–114.

- FERNALD, A. 1992. Human maternal vocalizations to infants as biologically relevant signals: An evolutionary perspective. In: BARKOW, J. – COSMIDES, L. – TOOBY, J. szerk., *The Adapted Mind: Evolutionary Psychology and the Generation of Culture*. Oxford University Press, New York. 391–428.
- FERNALD, A. – KUHL, P. 1987. Acoustic determinants of infant preference for motherese speech. *Infant Behavior and Development* 10(3): 279–293.
- FRANCO, F. – BUTTERWORTH, G. E. 1991. Infant pointing: Prelinguistic reference and co-reference. *Presented at the Society for Research in Child Development*. Seattle.
- FURROW, D. – NELSON, K. – BENEDICT, H. 1979. Mothers' speech to children and syntactic development. Some simple relationships. *Journal of Child Language* 6: 423–442.
- GARNICA, O. K. 1977. Some prosodic and paralinguistic features of speech to young children. In: FERGUSON, C. A. – SNOW, C. E. szerk. *Talking to children. Language input and acquisition* Cambridge University Press, Cambridge. 63–88.
- GRIESER, D. L. – KUHL, P. 1988. Maternal Speech to Infants in a Tonal Language: Support for Universal Prosodic Features in Motherese?. *Developmental Psychology* 24: 14–20.
- KÁTAINÉ KOÓS ILDIKÓ 1998a. Kommunikációs keret az első életévben: intonáció – gögicselés. In: GÓSY MÁRIA szerk., *Beszédkutatás '98 Beszéd, spontán beszéd, beszédkommunikáció*. MTA Nyelvtudományi Intézete, Budapest. 58–67.
- KÁTAINÉ KOÓS ILDIKÓ 1998b. „Baba-mama kommunikáció” a gyermek első élet évében: az anyai beszédmagatartás néhány aspektusa. In: LENGYEL ZSOLT – NARVACSICS JUDIT szerk., *Alkalmazott nyelvészeti tanulmányok – Közép-Európa II*. Veszprémi Egyetem Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék, Veszprém. 69–79.
- KOÓS ILDIKÓ 2010. A szemkontaktus-kezdemenyezés és szemkontaktusbontás az anya-csecsemő kommunikációs interakcióban. In: GÓSY MÁRIA szerk., *Beszédkutatás 2010*. MTA nyelvtudományi Intézet, Budapest. 243–253.
- LENGYEL ZSOLT 1981. *A gyermeknyelv*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- LEVITT, A. G. – QI, W. 1991. Evidence for language-specific rhythmic influences in the reduplicative babbling of French-learning and English-learning infants. *Language and Speech* 34(3), 235–249.
- PHILLIPS, J. 1973. Syntax and vocabulary of mothers' speech to young children: age and sex comparisons. *Child Development* 44, 182–185.
- PINKER, S. 1999. *A nyelvi ösztön. Hogyan hozza létre az elme a nyelvet?* Tipotex Kiadó, Budapest.
- RÉGER ZITA 1995. Az utánzás szerepe az anyanyelv elsajátításában. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 18, 191–209.

- RÉGER ZITA 1996/2002. *Utak a nyelvhez. Nyelvi szocializáció – nyelvi hátrány*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- ROGOFF 1991. Schooling and the development of cognitive skills. In: TRIANDIS, H. – HERON, A. szerk., *Handbook of cross-cultural psychology* 4, Allyn and Bacon, Boston.
- SLOBIN, D. 1984 A grammatika fejlődésének kognitív előfeltételei. In: DOVALA MÁRTA szerk., *Olvasmányok a nyelvről óvónők számára*. Baranya megyei Pedagógiai Intézet és Janus Pannonius Tudományegyetem Nyelvi Intézete, Pécs.
- SNOW, C. E. 1972. Mothers' speech to children learning language. *Child Development* 43, 549–565.
- SNOW C. E. 1977. The development of conversation between mothers and babies. *Journal of Child Language* 4, 1–22.
- SNOW, C. E. 1984. Parent – child interactions and the development of communicative ability. In: SCHIEFELBUSCH, R. L. – PICKAR, J. szerk., *The acquisition of communicative competence*. University Park Press, Baltimore.
- TOMASELLO, M. 1988. The role of joint attention in early language development. *Language Sciences* 11, 69–88.
- TOMASELLO, M. 2002. *Gondolkodás és kultúra*. Osiris Kiadó, Budapest.
- TREVARTHEN, C. 1980. The foundations of intersubjectivity: Development of interpersonal and cooperative understanding in infants. In: OLSON, D. szerk. *The social foundations of language and thought*. W. W. Norton New York.
- VALSINER, J. 1987. Culture and the Development of Children's Action. *A Cultural – Historical Theory Of Developmental Psychology*. Wiley, New York.

A nemhivatalos keresztnévek nemhivatalos használatának lélektani háttéréről egy kárpátaljai magyar település (Som) tükrében

KOVÁCS ANDRÁS

1. Bevezetés. Mindannyiunk életében megkerülhetetlenül jelen van a név, melynek elsődleges funkciója az azonosítás. Ez az azonosítás a legfontosabban a hivatalos névvel (anyakönyvezett család- és keresztnévvel) (vö. GYÖRFFY 2012), kárpátaljai viszonylatban ezen felül az apai névvel (vö. CSERNICKÓ 1997) történik, de egy közösségen belül az azonosítást egyetlen névelem is betöltheti. A mindennapokban leggyakrabban a keresztnévet vagy annak változatait, a beceneveket használják szólító névként (vö. KÁLMÁN 1980), ritkábban a családnévet vagy ezeket helyettesítő névelemeket (vö. FÜLÖP 2000). Ugyanazt a személyt viszont más néven szólíthatják a hivatalos iratai és nemzetisége alapján (vö. KOVÁCS 2011; VÖRÖS 2012), más néven a családban, a rokonságban, az iskolában vagy a munkahelyen, megint más néven a közösségben a személy jelenlétében, illetve akkor, amikor az érintett nincs jelen a beszélgetéskor. Ez utóbbiban az említőnév lehet ragadványnév, gúnynév vagy csúfnév is. E névfajták közül nem ritka, hogy egyszerre több is jelen van egy adott személyre vonatkoztatva, melyek vizsgálata e tudományterület egyik legszínesebb részét képezik.

Az alábbiakban a személynevek e sokszínűségének köréből, a szólítónevek egyik csoportjáról szólok, mely kevésbé tárgyalt területe a névtudománynak. Munkám figyelemfelkeltő jellegéből adódóan a névhasználat egyik különlegességére, ritkaságnak számító alakulásaira és a névhez való viszonyra világít rá a névviselő szemszögéből.

2. Az előzményekről. Évekkel ezelőtt, amikor intézményünkbe (Nagyberegí Református Líceum) megérkeztek az újonnan felvett diákok, szokásos módon a bemutatkozással kezdtük az ismerkedést. A felvételt nyertek az ismerkedés során elmondták a nevüket és az egyéb ilyenkor szokásos információkat. Az első írásbeli feleltetést követően egy rendellenességre lettem figyelmes. Amikor a dolgozaton szereplő név alapján az osztálynaplóban kerestem a megfelelő személyt, elírást tapasztaltam, és csak családnévi megegyezést találtam. Azonnal megkerestem az érintett diákot, és rákérdeztem a nevére, mivel a naplóban az adott családnév mellett Gyula szerepel. Elmondta, hogy őt Márknak hívják, de valójában róla van szó. Arra gondoltam, hogy bizonyára két nevet visel, amiből csak az első került be az osztálynaplóba, de kiderült, hogy valójában csak egy neve van, Gyula, viszont mindenki Márknak szólítja. Egy érdekes, de ahogy belegondoltam, nem ismeretlen jelenségre lettem figyelmes. Eszembe jutott, hogy egyik barátom hivatalosan 16 éves koráig Lajos volt, viszont gyerekkora óta Péternek szólították – később ez lett a hivatalos neve is. Ahogyan a barátom,

úgy tanítványom esetében is nagyon kíváncsi lettem a jelenség magyarázatára, de a *nem tudom*-nál tovább nem jutottunk (lásd még MIRK 1997; TÓTH 1998).

A közelmúltban egy családi ünnepség alkalmával szóba kerültek a nevekkel kapcsolatos érdekességek. Elhangzott egy-két, a Márkéhoz és a Péteréhez hasonló községbeli példa, melyek nyomán kíváncsi lettem, hogy gyakori jelenségről lehet-e szó, illetve, hogy mi állhat az effajta szokatlan névalakulás mögött. Az elhangzott példákon túl semmilyen egyéb információt nem sikerült előhívunk, így hamar témát váltottunk. Közben kérdések sora fogalmazódott meg bennem az esettel kapcsolatban. Miért választ valaki a hivatalos névtől eltérő, de a naptárban szereplő keresztnévet? Esztétikai szempont lehet-e meghatározó? Esetleg a családnévvel való összeolvasás közszói, pejoratív jelentést eredményez? A névadás a névviselőtől vagy valamelyik hozzátartozótól vagy más személytől eredeztethető? Milyen korban történik a nemhivatalos névváltás: csecsemőként, óvodás-, iskolásként a szülők részéről, esetleg felnőttként saját meggyőződésből? Hogyan viszonyul a névviselő a hivatalos-, illetve a nemhivatalos névéhez? Hogyan viszonyul a közösség ehhez a jelenséghez, tudatában van-e a névcserének? Származik-e kellemetlenség az effajta névviselésből? Hogyan mutatkozik be a névviselő a hivatalos ügyintézésnél és a hétköznapi életben? Milyen névvel ír alá?

3. A gyűjtésről. Kérdéseim megválaszolásához a szakirodalmat hívtam segítségül, de a tényleges jelenség leírásával nem találkoztam, így tipográfiát sem találhattam. Egyedüli járható útként az érintettek felkutatása és felkeresése, a velük való elbeszélgetés mutatkozott, amit a leghatékonyabban szülőfalumban, Somban tartottam kivitelezhetőnek, mivel ezt a közösséget ismerem a legjobban (vö. KOVÁCS 2003, 2004). Kérdőívet állítottam össze, bízva abban, hogy irányított kérdésekkel a névadás, névhasználat, a névhez való viszonyulás háttéréről értékes információk birtokába juthatok. Ugyanakkor a korábbi kérdőíves névgyűjtéseim nehézségei aggodalomra adtak okot, mivel az akkori próbagyűjtés során a közösségben engem jól ismerők is csak vonakodva voltak hajlandóak válaszolni a hivatalos nevüket és egyéb személyes adataikat érintő kérdésekre (KOVÁCS 2008). Ebből adódóan elképzelhetőnek tartottam, hogy nem szívesen beszélnek erről a formális névváltoztatásról, hogy titkolják, talán túlságosan személyes jellegűnek tartják ahhoz, hogy megosszák és rávilágítsanak a jelenség mögött meghúzódó tényekre.

Tovább aggasztott, hogy a beszélgetéskor hallott egy-két példán túl talállok-e további eseteket e témában. Családomhoz és a községet jól ismerő rokonaimhoz fordultam, hogy tősgyökeres lakosokként, pedagógusként, jegyzőként van-e tudomásuk ehhez hasonló formális névváltoztatásról. A szóba jöhető esetekről viszont nem volt elegendő információ ahhoz, hogy eldöntsük, kettős keresztnévről vagy valóban a hivatalostól eltérő szólító

névről van e szó, így elhatároztam, hogy személyesen keresem fel az érintettek. Az általam korábban összeállított, illetve az Ördög Ferenc által használt kérdőívek alapján (lásd ÖRDÖG 1973) a témára vonatkozó kérdés-sor a következő kérdéseket tartalmazta:

Születési hely:

Születési idő:

Foglalkozás:

Családnév:

Keresztnév:

Örkölte-e keresztnévét, ha igen, kitől?

Tudomása szerint miért ezt a nevet kapta szüleitől?

Hogyan viszonyul keresztnevéhez?

Hogyan szólítják:

– a családban?

– a rokonságban?

– a faluban?

– barátai, ismerősei?

– kollégái, iskolatársai

– mindezek a jelenlétén túl?

A családban valaki viseli-e ezt a szólítónevet?

Használja-e a szólítónevet?

Ha használja, hol, milyen körülmények között?

Írásban használja-e ezt a nevet, például aláírásnál?

Hogyan viszonyul e névhez?

Mikor szembesült azzal, hogy az általában használt nevétől (szólítónevétől) eltér a hivatalos neve?

Hogy reagált erre a különbségre?

Okozott-e valamilyen problémát a mindennapokban ez a névcseré?

Hallott-e hasonló esetről a családban, a faluban vagy máshol?

Ez utóbbi kérdés a további esetek felkutatásához elengedhetetlen fontossággal bírt.

4. A vizsgálatról. A kérdőív összeállítása után az interjúkészítés következett. Az első körutam sikertelennek bizonyult. Akit a legjobb alanynak hittem e témában, arról kiderült, hogy valójában két neve van és mindkettő hivatalosan be is van jegyezve. A következő két adatközlő elfoglaltsága miatt nem tudott fogadni. Másnap ismét felkerestem a szóba jöhető két személyt, akik maximálisan segítőkésznek bizonyultak és így sikerült feltennem nekik a kérdéseimet. Az első adatközlőnél valóban valós jelenségre találtam a témában.

5. Az esetekről

5.1. *Bandi – Balázs*

Az első adatközlőm somi születésű 59 éves szakmunkás, aki jelenleg munkanélküli. A faluban mindenki *Bandi*, *Bandi bácsiként* szólítja, de az előző napi megkeresésem után fiától már bizonyosan tudtam, hogy nem ez a hivatalos neve. Ismertettem a kutatásom témáját, eddigi tapasztalataimat és rátértünk a kérdőívben szereplő kérdések megválaszolására. Kiderült, hogy a hivatalos neve a *Balázs*, amit a családban senki nem viselt és arról sincs tudomása, hogy a szülei miért választották ezt a nevet számára, viszont semmiféle ellenérzés nincs a hivatalos keresztnévvel szemben. Amióta az eszét tudja mindenki *Bandinak* szólította, kivéve a munkahelyén, a gyárban, mert ott a hivatalos névén szerepelt. Viszont a vele dolgozó falubeliek sosem szólították *Balázsnak*. A továbbiakban elmesélte, hogy óvodás lehetett, amikor szembesült azzal, hogy ő nem *Bandi*, hanem *Balázs*. A későbbiekben egyedül a katonai szolgálat idején volt gondja a hivatalos névvel, mivel az oroszok nem tudták azonosítani a magyar *Balázs* nevet, ezért *Borisként*, *Borjaként* szólították. Ez eleinte kellemetlen volt számára, de a hónapok teltevel lassan hozzászokott. Különösebb gondot nem okozott számára, hogy ő, akit *Bandiként* ismer mindenki, valójában *Balázs*, mindkettőre hallgat, de aláíráskor a *Balázst* használja. Egyetlen igazán kellemetlen élménye az volt, amikor óvodás korában kiderült számára, hogy ő valójában *Balázs*. Emlékezte szerint hamar hozzászokott. Szólítónévét a *Balázs-Bali-Bandi* alakulásából eredezteti, feltehetően elhallás alapján.

A hallottakon fellelkesülve kerestem fel a következő adatközlőt.

5.2. *Erika – Júlia*

A következő adatközlőm a szomszédos községben született, de Somba jött férjhez. 44 éves üzletvezető, akit mindenki *Erikának* szólít. Gyerekkora óta használja ezt a nevet, nagyon kevesen tudják, hogy az ő neve valójában *Júlia*. Láthatóan kezdőbetűegyeztésről szó sem lehet, így esetében különösen érdekelt, hogy hogyan alakulhatott a Julia keresztnévből az Erika szólítónév.

Elmondása szerint nevének története újszülött korára vezethető vissza. A 70-es években kimutathatóan divatnévvé lett az *Erika* (vö. HAJDÚ 2003). Az édesanyának, akit *Júliának* hívnak, nagyon tetszett az Erika név. A gyermek születése előtt el is döntötték, hogy ha lányuk lesz, Erikának fogják hívni. A születést követően az édesapa a név anyakönyveztetése ügyében a községházára indult. A hivatalhoz vezető úton több rokon és jóbarát megállította beszélgetni, gratulálni az apai örömhöz, minek következtében elfelejtette a bejegyzendő nevet. A jegyző kérdésére, miszerint *mi lesz a gyermek neve?*, csak annyit válaszolt meglepettségében, hogy az, mint az anyjának. Így lett *Júlia*. Az édesanya viszont nem tudott kiegyezni a sajnálatos ténnyel és következetesen Erikaként kezdte szólítani, majd tette ezt a család, a rokonság minden tagja és így a közösség is. A *Júlia* nevet szinte

sehol nem használta, az iskolában a füzetet *Erikaként* címezte meg, mindenütt így szólították. Miután elkerült a kereskedelmi szakiskolába, akkor egyesek *Júliaként* kezdték szólítani, illetve most az áruforgalmazó cégek ukrán anyanyelvű munkatársai is így szólítják ukrán szöveggörnyezetben. Elmondása szerint különösebben nem zavarja a *Júlia* név, de mikor kisgyermekként kiderült számára neve története, még inkább ragaszkodott az *Erika* névhez. Kellemetlensége nem származott a névcseréből, semleges számára.

Mint kiderült, érdemes volt feltennem az utolsó kérdést, mivel az adatközlőnek tudomása volt további olyan személyekről, akik hozzá hasonlóan kétféle nevet viselnek.

5.3. *Ilike – Elvira*

A következő adatközlő egy másik szomszédos településen született. A 43 éves *Ilikét* szintén gyerekkora óta ezen a néven szólítják, de az ő nevének a története nem nyúlik vissza a keresztelezésig. Az ő és szülei visszaemlékezése szerint már iskolába járt, amikor a nála 4-5 évvel idősebb játszótársai az édesanyja keresztnéve után, utalva fiatal korára és természetére *kis Ili*-ként kezdték szólítani. A név találónak bizonyult, mivel az addig használatos hivatalos nevét, az *Elvirát* a mindennapokban és a családban is az *Ilike* váltotta fel. Annyira megszerette ezt a nevet, hogy ha valaki a későbbiekben *Elviraként* szólította, az nagy zavarta. Az iskolában a hivatalos nevét írta a füzetére. Később a munkahelyén vagy az orvosnál is *Elviraként* mutatkozott be, de a mindennapokban kerüli a hivatalos nevének a használatát. Kellemetlensége nem adódott a névhasználatból, de azon meglepődött, hogy Somba kerülve én ilyen személyes információval rendelkezem róla.

5.4. *Irén – Katalin*

A következő eset az eddigiektől eltérő módon alakult. A somi születésű 74 éves *Irénke néni* a szülők akarata szerint két keresztnévet kapott: *Irén Katalin*. *Irén* névből több is volt a családban, ezért a keresztszülők jobbnak látták, ha a gyermek egy funkcióját pontosabban betöltő nevet is kap. A nevek sorrendjének megfelelően a családban gyakori név ellenére is *Irén*nek kezdték szólítani, a *Katalint* nem használta. Az iskolában a füzetére csak az *Irén* nevet írta, szerette, ha így szólítják, mind a mai napig ezen a néven ismerik a faluban. A 60-as években a személyi igazolványok cseréjénél szembesült azzal, hogy tévedésből hivatalos névként csak a Katalin került bejegyzésre. Azonnal jelezte az elírást, de válaszul csak annyit kapott, hogy minden hivatalos iratában *Katalinként* szerepel. „*Mérget voltam, idegesített, hogy nem vagyok az, aki vagyok, magyarázkodni kellett.*” Azelőtt *Irénként*, azóta *Katalinként* ír alá. A munkahelyén a vezetők *Katalinnak*, a falubeliek *Irénkének* szólították, mindkét névnapon vitt ellátást.

5.5. Tünde – Erzsébet

A lélektaniség a legteljesebben a macsolai születésű 53 éves Tünde névnek történetében nyilvánul meg. Az ő névadásánál a választott névnek nem volt előzménye a családban, a szülők Zsuzsannának kívánták elkeresztelni. Az egyik családtag viszont ezt nem hagyta jóvá, így az édesanyja után végül az Erzsébet nevet kapta. Még a kórházban voltak, amikor az egyik közeli rokon meglátogatta és elcsodálkozott a gyermek szépségén. A látogatások során tündérszépnek, tündérinek látta, és hazaérve is Tündeként szólította, amit lassan a családtagok is átvettek és megkedveltek. Óvodásként derült ki számára, hogy őt valójában Erzsébetnek hívják, amivel nem tudott azonosulni. Elmondása szerint kezdetektől racsolt, ami az iskolába kerülés során sem maradt el. Rémálom volt számára a bemutatkozás, „*olyan ideges voltam minden bemutatkozáskor, hogy szinte dadogtam, emiatt még inkább nem értették a nevem, visszakérdeztek, a válaszom még érthetlenebb volt*”. Teljes ellenszenv alakult ki a hivatalos névvel szemben, viszont a füzetre kénytelen volt Erzsébetet írni. Az akkor divatos magyarországi levelezések során rendszeresen Tündeként írt alá, így ismerik, szólítják szülőfalujában és Somban is.

5.6. Zsuzsika – Julianna

Utolsóként a 66 éves bótrágyi születésű Zsuzsika néni esetét hozom példaként. A szülők a Zsuzsanna nevet választották első gyermeküknek. Két éves volt, amikor megszületett a húga, akit Juliannának kívántak elnevezni. A következőképpen emlékszik vissza Zsuzsika néni erre: „*odamentem édesanyámhoz és mondtam neki: édesanyám, ha ezt a jányt Juliannának keresztelik, én kiburítom a bölcsőből és bizég megfojtom*.” Ez a határozottság jellemzi nyugdíjasként is Zsuzsika nénit, amiért végül a testvért Gizelának keresztelték. Zsuzsika 7 éves volt, amikor iskolába ment. A tanító előkereste a keresztlevelét, amit addig a család nem is látott, és szembesültek a ténnyel, miszerint őt nem is Zsuzsannának, hanem Juliannának hívják. Elmondhatatlanul nehezen tudott azonosulni a névvel, mivel a testvérét sem engedte, hogy erre a névre kereszteljék, és kiderült, hogy ez a név valójában az ő hivatalos neve. A füzetén a számára idegen Julianna név szerepelt. Arra a kérdésre, hogy mégis hogyan lett a Zsuzsannából Julianna, azt válaszolta, hogy valószínűleg úgy történhetett, hogy a faluban akkor szolgálatot teljesítő orosz származású jegyző félrehallhatta a Zsuzsannát (Szuszanna), és a gyakorinak számító Julianna névvel azonosította és ezt a nevet anyakönyvezte.

6. Összefoglalás. Egy kis lélekszámú település személynévanyagának vizsgálata többféle aspektus számbavételére ösztönözheti a kutatót. A statisztikai vizsgálatok elsősorban a szembetűnő jelenségek feltérképezésére, számadatokkal való alátámasztásra nyújtanak lehetőséget és kevésbé tudnak betekintést nyújtani a névviseelőket érintő lélektani folyamatokba. A névhez

való viszonyulás, a névválasztás motiváltságának felderítésére személyes elbeszélgetések során kerülhet sor. A valós tényekre alapuló, bensőséges információmegosztás viszont csak az adatközlőket jól ismerő gyűjtő kutatómunkája során lehet eredményes.

Mivel kárpátaljai viszonylatban a magyarság főként falusi közösségekben élt és elsősorban a település és a közvetlen környezet adottságait használta ki az önfenntartásra, zárt közösségeknek tekinthető. E zárt közösségekben erősen élő hagyományok nagyban kihatottak a névválasztásra, ami miatt a nevek megterheltsége és öröklési mutatója hosszú ideig nagy volt (vö. HAJDÚ 2003). Az új vagy szokatlan hangzású névelem, sokszor e hagyományok és az élő szokásrendszer miatt nem vagy nehezen honosodott meg (lásd az *Erika – Júlia* esetét).

Az ilyen jellegű vizsgálatok során nem feledkezhetünk meg a hivatalos ügyvezetés szabályrendszereiről, azok változásairól, mint a névválasztást és az anyakönyvezést befolyásoló tényezőkről (lásd BAUKO 2016). A vizsgált terület az utóbbi száz évben több impériumhoz tartozott, melyek rendre alkalmazták a saját ügyviteli rendszereiket, így az anyakönyvezés módja és nyelve az adott államok szokásrendje szerint változott (vö. VÖRÖS 2012). Míg a magyar érában gyakori volt a kettős keresztnév alkalmazása, és ez jól nyomon követhető a régió református egyházi anyakönyveiben is, addig a szovjet időkben rendszerint csak egy keresztnévet anyakönyveztek a hivatalok (lásd az *Irén – Katalin* esetét). Jóllehet, találunk ellenkező példákat is. Az ukrainai rendelkezések engedélyezik a kettős keresztnév alkalmazását, amivel a kárpátaljai magyarság körében a hivatalos névformában is gyakorta találkozhatunk (vö. KOVÁCS 2007).

Szintén jelentős hatással bírt a névválasztáskor, majd a szólító nevek használatakor a név nemzetiséget sugalló, kifejező volta. Vizsgálataim során a névválasztás viszonylatában gyakran szóba került a név szláv megfeleltetésének szempontja. Ez különösen a vegyes házasságúak és városiak körében érvényesült, ahol a többségi nyelv dominál. A magyar név szláv megfeleltetésének hiánya egy újabb, ideiglenes érvényű névadási módot hív életre, ami az adott környezetben a magyar névtől eltérő, a névviselő számára idegen szólítónevet eredményez (lásd *Balázs ~ Borisz ~ Borja*).

Összegezve elmondható, hogy a fenti esetekben elsősorban nem a névhez való negatív viszonyulás adta az okot a szólítónevek megváltozásához, hanem a név becenévi formájának téves azonosítása, a szülő számára való ismeretlensége, a szülő nevével való könnyebb azonosítás, hivatali elírások, melyekhez a névviselők meglehetősen változó módon viszonyulnak: semleges, elfogadják vagy egyenesen kerülnek.

A példákból látszik, hogy a név és az ember belső viszonyának vizsgálata a névtan egyik sajátos, izgalmas feladata. A szólítónevek a névtanon belül a legárnnyaltabb kifejezői a névhez való viszonyoknak. E névfajták információval szolgálhatnak az azt viselő személy jelleméről, értékrendjéről és magatartásáról.

A névhez való viszony vizsgálata eltér a névtan rendszerközpontú vizsgálati módszereitől, a kapott eredmények így nem általánosítható tanulságok, jobbra eset- és jelenségrögzítések, ezzel is magyarázható, hogy az ilyen jellegű vizsgálatok száma viszonylag kevés.

Hivatkozott irodalom

- BAUKO JÁNOS 2016. Alkalmazott névtudomány, anyanyelvi keresztnévtervezés Szlovákiában. *Magyar Nyelvőr* 140: 267–278.
- CSEERNICKÓ ISTVÁN 1997. „*Imja otcsesztvo*” (Az apai név használatáról a kárpátaljai magyarok körében). In: B. GERGELY PIROSKA – HAJDÚ MIHÁLY szerk., *Az V. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai (Miskolc, 1995. augusztus 28–30)*. MNyTK. 209. Budapest–Miskolc. 1: 162–167.
- FÜLÖP LÁSZLÓ 2000. Drusza, druszám! *Névtani Értesítő* 22: 79–80.
- GYÖRFFY ERZSÉBET 2012. A hivatalos név terminus. *Magyar Nyelvjárások* 50: 27–35
- HAJDÚ MIHÁLY 2003. *Általános és magyar névtan. Személynevek*. Osiris Kiadó, Budapest.
- HOFFMANN ISTVÁN 2008. A személynévrendszerek leírásához. *Magyar nyelvjárások* 46: 5–20.
- KÁLMÁN BÉLA 1980. Hivatalos név, szólító név, említő név. MNyTK 160: 119–120.
- KOVÁCS ANDRÁS 2003. A magyar keresztnévek orosz/ukrán átírása Somországban. *Acta Hungarica* 1999–2000. 10–11: 75–83.
- KOVÁCS ANDRÁS 2004. Keresztnév-vizsgálatok Somországban. *Acta Hungarica* 2001. 12: 37–39.
- KOVÁCS ANDRÁS 2007. A kárpátaljai magyarság keresztnévadásának jellemzői az ezredfordulón. In: *Az ELTE Nyelvtudományi Doktori Iskola 3. Félúton Konferenciájának előadásai*. 113–125.
(http://linguistics.elte.hu/studies/fuk/fuk07/kovacs.a_KA_VA_T.pdf)
- KOVÁCS ANDRÁS 2008. Egy kérdőíves személynévgyűjtés tanulságai. *Acta Hungarica* 18: 135–144.
- KOVÁCS ANDRÁS 2011. Hogy hívnak? Adalékok a kárpátaljai magyar személynévhasználathoz. In: *Nyelvi mítoszok, ideológiák, nyelvpolitika és nyelvi emberi jogok Közép-Európában elméletben és gyakorlatban*. A 16. Élőnyelvi Konferencia anyagai. Budapest–Beregszász. 386–393.
- MIRK LÁSZLÓ 1997. A Csíkszeredai Márton Áron Gimnázium tanulóinak szólítónevei. In: B. GERGELY PIROSKA – HAJDÚ MIHÁLY szerk., *Az V. magyar névtudományi konferencia előadásai*. (Miskolc, 1995. augusztus 28–30.) I–II. (A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 209. sz.) Magyar Nyelvtudományi Társaság – Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Intézete, Budapest–Miskolc. 222–226.

- ÖRDÖG FERENC 1973. *Személynévvizsgálatok Göcsej és Hetés területén.* Budapest.
- TÓTH LÁSZLÓ 1998. Középiskolás tanárok említőnevei 1996-ban. *Névtani Értesítő* 20: 64–73.
- VÖRÖS FERENC 2012. Személynévhasználat és impériumváltások a 20. századi Kárpátalján. *Magyar Nyelvőr* 136: 78–88.

A magyar nyelv kisebbségben¹

LANSTYÁK ISTVÁN

A kommunista diktatúra évtizedeiben a magyar nyelv határon túli változataival csak a határon túli nyelvművelők foglalkoztak; a magyarországi magyar standardtól való eltérések nagy részét hibának bélyegezték. A standardista, homogenista, patriotista, platonista, kommunikacionista, racionalista, konzervativista és purista ideológiák hatására ezeket a nyelvváltozatokat romlottnak tekintették.² Ennek ellenhatásaként az 1990-es évek elején porondra lépő magyarországi szociolingvisták nagy hévvel vették védelmükbe a kisebbségi magyar nyelvváltozatokat, a pluralista, vernakularista, opulista, demokratista és ekvalista nyelvi ideológiák jegyében, fennen hirdetve, hogy ezek nem rosszabbak, mint a magyarországi magyar nyelvváltozatok, csak az eltérő léthelyzet miatt mások (l. KONTRA–SALY 1998 idevágó írásait).

Az 1990-es évek elejétől meginduló kutatások nyomán néhány év leforgása alatt bebizonyosodott, hogy mindkét álláspont szélsőséges, és nem hozható összhangba a nyelvi valósággal (e kutatások legfontosabb eredményeire l. pl. CSERNICKSKÓ szerk. 2003; BEREKSZÁSZI–CSERNICKSKÓ 2004, 2006; BEREKSZÁSZI–CSERNICKSKÓ szerk. 2004; GÖNCZ 2004; KOLLÁTH 2005, 2012; SZABÓMIHÁLY–LANSTYÁK szerk. 2011; BENŐ–PÉNTÉK szerk. 2011; MÁRKU 2013; VUKOV RAFFAI 2013; MÁRKU–TÓTH szerk. 2017; PÉNTÉK 2015–2016). A többségi nyelvek hatására létrejött különféle típusú kontaktusjelenségekre nézve valóban igaznak bizonyult az, amit a szociolingvisták állítottak, hogy ti. ezek nem hibák, hanem eltérések, amelyek nem teszik a határon túli magyar nyelvváltozatokat romlottá, csupán mássá. Ugyanakkor egyértelművé vált, hogy a kisebbségi magyarok nyelve nemcsak abban különbözik a többségiekétől, hogy abban különféle kontaktusjelenségek jelennek meg, hanem abban is, hogy a nyelvi rendszer bizonyos elemei, sőt egész nyelvi regiszterek a nyelvhasználati lehetőségek lecsökkenése miatt leépülnek vagy teljesen hiányoznak. Így került be a szakmai köztudatba a „nyelvreépülés” és a „nyelvi hiány” fogalma. Ez utóbbit a hitű szociolingvisták először leplezetlen ellenszenvvel fogadták, részben azért, mert az általuk használt angol nyelvű kétnyelvűségi kézikönyvekben

¹ Az írásom alapjául szolgáló kutatások részben az 1/0233/11 sz., Jazykový a literárny manažment v multikulturálnom priestore megnevezésű VEGA-projekt keretében, részben pedig a Slovenčina v kontexte viacjazyčných spoločností na Slovensku című APVV-projekt keretében (a szerződés száma APVV-0869-12) és anyagi támogatásával folytak a Comenius Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom tanszékén. A korábbi kutatások a Gramma Nyelvi Iroda munkatérve alapján folytak az MTA támogatásával.

² A dolgozatomban itt és máshol említett nyelvi ideológiák rövid meghatározására l. LANSTYÁK 2017.

ilyenről nem lehetett olvasni, részben pedig azért, mert a „nyelvi hiány” fogalma a korábban lejáratos „nyelvi deficit”-re hajazott.

Mára sokat változott a világ: a hivatásos nyelvművelők, bár nyelvszemléletük valószínűleg gyökeresen nem változott meg, ma már – a „politikai korrektség” jegyében, de úgy gondolom, hogy sokan őszinte meggyőződésből – nagyon ügyelnek arra, hogy nyíltan ne bélyegezzék meg a kisebbségi magyarok nyelvhasználatát (sőt lehetőleg a többségi magyarokét se). A „nyelvi hiány” pedig szalonképessé vált szociolingvisztikai körökben is, bár az még nem mondható el, hogy behatóan vizsgálják. S valamennyien megtanultunk egy fontos leckét: hogy a nyelvről nem lehet igazán tárgyilagosan, vagy inkább úgy mondanám: érdekmentesen beszélni: amint a szerecsen nem tud megszabadulni a sötét bőretől, s a párduc a foltjaitól, ugyanúgy a nyelvész sem tud megszabadulni az ideológiáitól. Így tanulatjuk lassan, hogyan kell nyíltan vállalni például a pluralizmust, liberalizmust, regionalizmust, internacionalizmust, vagy akár a standardizmust, konzervativizmust, purizmust is (l. BORBÉLY–VANČONÉ–HATTYÁR szerk. 2009; LANSTYÁK 2017; KOZMÁCS–VANČO 2016a, 2016b).

Milyennek látjuk hát ma, az elmúlt húsz-egynéhány év kutatásai alapján a kisebbségi magyarok nyelvét? Először is: nehéz, ha nem lehetetlen róla általánosítóan beszélni, hiszen rendkívül eltérő helyzetű közösségekről van szó még egy-egy államon belül is. Ezért én most jobbára a legnagyobb, és így legjellemzőbb csoportjáról fogok beszélni, azokról, akik olyan településeken élnek, ahol a magyar nyelv legalábbis a magánszférában, de sok esetben részben a munkahelyeken, a közéletben, a közigazgatásban, az oktatásban stb. is széleskörűen használatos, még ha – az oktatást kivéve – leginkább szóban is; többnyire ott ilyen a helyzet, ahol a magyarok helyi lakosság számszerű többségét alkotják (ezek átfogó, azonos szempontokat alkalmazó, összehangolt vizsgálatára l. CSERNICKÓ 1998; GÖNCZ 1999; LANSTYÁK 2000; KONTRA szerk. 2012; FANCSALY és mtsai 2016; l. még FENYVESI szerk. 2005).

Az elmúlt csaknem harminc év kutatásai arról tesznek tanúságot, hogy a kisebbségi magyar nyelv a nagyrégiókban életképes, de sérülékeny. Életképességét épp az bizonyítja, amit a nyelvművelők egykor romlásának jeleként tartottak számon: az ti., hogy a helyi körülményekhez rugalmasan alkalmazkodva változik, a többségi nyelvekből származó elemekkel gazdagodik. Az ilyen ún. közvetlen kontaktusjelenségek elsősorban a szókincsben jelentkeznek; a hangtanban, alaktanban, mondattanban, a pragmatika területén a másodnyelv hatása többnyire közvetett, belső keletkezésű elemek révén érvényesül, vagyis ún. közvetett kölcsönzéstermékekről van szó. Sőt ennél talán még jellemzőbb válfaja a kontaktushatásnak az ún. relatív kontaktusjelenségek megjelenése, vagyis nem arról van szó, mint az ún. abszolút kontaktusjelenségek esetében, hogy ti. a többségi nyelv hatására új formák jelennének meg a nyelvben (akár más nyelvből történő átvétellel, akár a nyelv hagyományos eszközkészlet újszerű felhasználásával), hanem csak

arról, hogy a meglévő formák gyakorisága növekszik vagy csökken a másik nyelv hatására. (A határon túli magyar nyelvváltozatok kontaktológiai vonatkozásaira l. pl. LANSTYÁK–SZABÓMIHÁLY szerk. 1998; PÉNTEK–BENŐ 2003; LANSTYÁK 2006; BENŐ 2004, 2008, 2011, 2014; SZABÓMIHÁLY–LANSTYÁK szerk. 2011; MÁRKU 2013; l. még VÖRÖS 2004, 2011–2013.)

Ha eltekintünk a nyelvcsere folyamatában lévő helyi közösségektől, ill. a nyelvvesztés folyamatában lévő egyénektől, a magyar nyelv határon túli Kárpát-medencei változataiban bekövetkező nyelvi változások mértékéről azt kell mondanunk, hogy sok más kisebbségi kétnyelvűségi helyzethez viszonyítva a többségi nyelveknek a kisebbségi magyar nyelvváltozatokra gyakorolt hatása csekély. Thomason és Kaufman (1991) kölcsönzési skáláján, melynek egyik végpontja az alkalmi nyelvi érintkezéssel együtt járó, pusztán lexikális kölcsönzés (első fokozat) és végpontja a nagyon erős kulturális hatás következtében jelentkező nagyfokú nyelvtani kölcsönzés (ötödik fokozat), a *beszélt* határon túli nyelvváltozatokat az első és a második fokozat között (talán a másodikhoz közelebb) helyezhetnénk el. (A második fokozatra a formszókat is érintő szókölcönzés mellett enyhe, a nyelv tipológiai sajátosságait nem érintő hangtani, mondattani és jelentéstani kölcsönzés jellemző.)

Amint a kutatásokból kiderült, a többségi nyelvek hatása jobbra csak ott tud töretlenül érvényesülni, ahol ez összhangban van a nyelvünk egy nyelvű változataiban is kitapintható fejlődési tendenciákkal. A nyelvi rendszerbe beépülő „par excellence” kontaktusjelenségek viszonylag elszigeteltek maradnak, vagyis nem érintenek egész nyelvi kategóriákat vagy rendszereket (l. pl. LANSTYÁK–SZABÓMIHÁLY 1997).

Annak, hogy a többségi nyelvek csak viszonylag csekély mértékben tudták megváltoztatni a határon túli, Kárpát-medencei nyelvváltozatokat, a fő oka a nyelvérintkezés jellegéből adódik. A kontaktus kezdete óta eltelt idő – nem számítva a regionális szinten meglévő előzményeket – meglehetősen csekély (száz év); a határon túli magyar közösségek mint fejlett tudatú etnikai csoportok, amelyek ezer évig domináns – vagy legalábbis egyenrangú – pozícióban voltak az általuk lakott területeken, 1918 után is megőrizték korábbi intézményrendszerük egy részét, s képesek voltak magukat viszonylag önálló közösségként megszervezni (l. FEDINEC szerk. 2008). Ezen belül is ki kell emelni a kisebbségi iskolahálózatot, amely ugyan sehol sem felel meg teljesen a helyi kisebbség igényeinek, mégis rendkívül fontos szerepet játszik nemcsak általában a kisebbség ellen irányuló asszimilációs állami törekvések kivédésében, hanem a nyelvi szétfejlődés fékezésében is; kivételt a muravidéki kéttannyelvű iskolák alkotnak, amelyek inkább a nyelvcsereinek, mint a nyelvmegtartásnak az eszközei (l. pl. LANSTYÁK–SZABÓMIHÁLY 1997; BEREGSZÁSZI–CSERNICKSKÓ–OROSZ 2001; KOLLÁTH 2005, 2012; CSERNICKSKÓ–KONTRA szerk. 2008; KARMACSI–MÁRKU 2009; KOLLÁTH szerk. 2009; PÉNTEK–BÁLINT 2009; BARTHA–PÉNTEK–NÁDOR szerk. 2012). Bár a nyelven kívüli tényezőknél jóval kisebb jelentőségű, egy

nyelvi tényezőt is megemlítünk: a magyar nyelv nagymértékben különbözik mindegyik államnyelvtől, ez pedig némileg gátolhatja a nyelvi kölcsönhatás érvényesülését.

Ahhoz, hogy megértsük, miből fakad a kisebbségi magyar nyelvváltozatok sérülékenysége, föl kell idéznünk azt a tényt, hogy a két nyelv ismerete és használata mellett az egy- és a kétnyelvű beszélőközösségben élő beszélők közti másik alapvető különbség az, hogy a kétnyelvű beszélők kevesebbet vannak kitéve mind első, mind második nyelvüknek, mint egynyelvű társaik. Így kevesebb idejük jut e nyelvek „gyakorlására”, mint az egynyelvűeknek, bizonyos színtereken pedig alig van vagy egyáltalán nincs lehetőségük ezt a nyelvet használni. A kisebbségi magyar nyelv használati lehetőségeinek szűkösségére (különösen a közélet és hivatali élet színterein) vezethető vissza a nagyobb fokú nyelvjárásiasság, a standard csekélyebb mértékű ismerete és használata; ugyanezzel, s ezen kívül még az anyaországtól való (az elmúlt két évtizedben jelentősen csökkent, de azért még mindig meglévő) elválasztottsággal magyarázható a kisebbségi közösségek nyelvi konzervativizmusa. Ezek a vernakularista és pluralista ideológia szemszögéből egyáltalán nem jelentenek gondot, a konzervativista ideológia alapján pedig egyenesen pozitív fejleménynek volnának tekinthetők, ám mivel ebben a vonatkozásban inkább a standardista és homogenista nyelvi ideológiák hatnak ezekben a közösségekben, a beszélők maguk ezeket a jellemzőket problémaként élhetik – és élük is – meg.

A használati lehetőségek szűkösségének azonban egyértelműen negatív következményei is vannak: ilyen épp, a már említett nyelvi hiány, ill. a nyelvi bizonytalanság. A nyelvi hiány elsősorban a szókincs bizonyos tartományait, valamint a különféle szakregisztereket érinti. Azokban a régiókban, ahol a magyar nyelv széleskörűen használatos, nyelvleépülésről nem beszélhetünk, annál inkább jellemző ez viszont a szórványban élő kisebbségi magyarok egy részére. Mindenesetre az egyértelmű, hogy nem felel meg a valóságnak a szociolingvisták egy részétől olykor még ma is hallható vélemény, hogy a külföldi magyarok nyelve „nem rosszabb, mint az anyaországiaké, csak más”. A nyelvi hiány és a nyelvi leépülés nem megbecsülendő „mátság”, hanem a kisebbségi nyelvek ellensége, s ezért nincs az a „politikai korrektség”, mely miatt ezekről nem mint veszélyes és negatív folyamatokról kellene nyíltan beszélni. (A kérdésre és annak nyelvpolitikai, nyelvi jogi és egyéb hátterére l. pl. PÉNTEK 2001; LANSTYÁK–SZABÓMIHÁLY 2002; NÁDOR–SZARKA szerk. 2003; BENŐ–SZILÁGYI szerk. 2006; PÉNTEK–BENŐ 2005; l. még BEREKSZÁSZI et al 2010; GÁL 2010; EPLÉNYI–KÁNTOR szerk. 2012; FEDINEC–SZOTÁK 2014.)

A kisebbségi nyelvekre leselkedő legnagyobb veszély persze maga a nyelvcsere; ennek tényezőit most nincs lehetőségem elemezni, csak megemlítem, hogy ezek közé *nem* tartozik a kontaktushatás, ahogy azt a legtöbb laikus – sőt némely nyelvész is – gondolja. A kontaktusjelenségek közvetlenül egyáltalán nem veszélyeztetik a nyelvet, és nem képesek benne nyelv-

cserét előidézni. Ellenkezőleg: a kontaktushatás a nyelvmegőrzést segíti azzal, hogy a nyelvi változások révén a nyelv „testre szabottá”, a kétnyelvű beszélők igényeihez idomulóvá válik. (A kérdésre l. pl. PÉNTEK–BENŐ 2003; P. LAKATOS–T. KÁROLYI szerk. 2004; LANSTYÁK 2006; BENŐ 2008.) A kontaktushatás csak közvetve járulhat hozzá a nyelvcserehez, abban az esetben, ha a beszélők nyelvi ideológiáik – elsősorban a purizmus, a konzervativizmus, a homogenizmus és a nacionalizmus – miatt a kontaktushatást negatívan értékeli, s ezáltal nyelvüket csökkent értékűnek, kisebb presztízsunek tartják anyanyelvük egynyelvű változatainál.

Hivatkozott irodalom

- BARTHA CSILLA – PÉNTEK JÁNOS – NÁDOR ORSOLYA szerk. 2012. *Nyelv és oktatás kisebbségben – Kárpát-medencei körkép*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- BENŐ ATTILA 2004. *A kölcsönszó jelentésvilága*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár.
- BENŐ ATTILA 2008. *Kontaktológia*. Egyetemi Műhely Kiadó, Kolozsvár.
- BENŐ ATTILA 2011. *A dolgok másik neve*. KOMP-PRESS Kiadó, Kolozsvár.
- BENŐ ATTILA 2014. *Kontaktusjelenségek az erdélyi magyar nyelvváltozatokban*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár.
- BENŐ ATTILA – PÉNTEK JÁNOS szerk. 2011. *A Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat tíz éve*. Gramma Nyelvi Iroda – Szabó T. Attila Nyelvi Intézet. Dunaszerdahely–Kolozsvár.
- BENŐ ATTILA – SZILÁGYI N. SÁNDOR szerk. 2006. *Nyelvi közösségek – nyelvi jogok*. Anyanyelvapolók Erdélyi Szövetsége, Kolozsvár.
- BEREGSZÁSZI ANIKÓ – CSERNICKSKÓ ISTVÁN 2004. ... *itt mennyit ér a szó, Írások a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról*. PoliPrint Kft, Ungvár.
- BEREGSZÁSZI ANIKÓ – CSERNICKSKÓ ISTVÁN 2006. *A kárpátaljai magyar nyelvhasználat társadalmi rétegződése*. PoliPrint Kft, Ungvár.
- BEREGSZÁSZI ANIKÓ – CSERNICKSKÓ ISTVÁN – MOLNÁR ANITA – MOLNÁR JÓZSEF 2010. *Nyelvek, emberek, helyzetek: A magyar, ukrán és orosz nyelv használati köre a kárpátaljai magyar közösségben*. PoliPrint Kft, Ungvár.
- BEREGSZÁSZI ANIKÓ – CSERNICKSKÓ ISTVÁN – OROSZ ILDIKÓ 2001. *Nyelv, oktatás, politika*. Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola, Beregszász.
- BEREGSZÁSZI ANIKÓ – CSERNICKSKÓ ISTVÁN szerk. 2004. *Tanulmányok a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról*. PoliPrint Kft. – Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola, Ungvár–Beregszász.
- BORBÉLY ANNA – VANČONÉ KREMMER ILDIKÓ – HATTYÁR HELGA szerk. 2009. *Nyelvideológiák, attitűdök és sztereotípiák*. Tinta Könyvkiadó etc, Budapest–Dunaszerdahely–Nyitra.
- CSERNICKSKÓ ISTVÁN 1998. *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Osiris – MTA Kisebbségkutató Műhely, Budapest.

- CSEERNICKÓ ISTVÁN szerk. 2003. *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpát-aljai magyar nyelvhasználatba*. PoliPrint Kft, Ungvár.
- CSEERNICKÓ ISTVÁN – KONTRA MIKLÓS szerk. 2008. *Az Üveghegyen innen. Anyanyelvváltozatok, identitás és magyar anyanyelvi nevelés*. PoliPrint Kft. – Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola, Ungvár–Beregszász.
- EPLÉNYI KATA – KÁNTOR ZOLTÁN szerk. 2012. *Térvesztés és határtalanítás. A magyar nyelvpolitika 21. századi kihívásai*. Nemzetpolitikai Kutatóintézet – Lucidus Kiadó, Budapest.
- FANCSALY ÉVA – GÜTI ERIKA – KONTRA MIKLÓS – MOLNÁR LJUBIC MÓNKA – OSZKÓ BEATRIX – SIKLÓSI BEÁTA – ŽAGAR SZENTESI ORSOLYA 2016. *A magyar nyelv Horvátországban*. Gondolat Kiadó – Media Hungarica Művelődési és Tájékoztatási Intézet, Budapest–Eszék.
- FEDINEC CSILLA szerk. 2008. *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban*. MTA MTKEB, Budapest.
- FEDINEC CSILLA – SZOTÁK SZILVIA 2014. *Közösség és identitás a Kárpát-medencében*. Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium, Budapest.
- FENYVESI ANNA szerk. 2005. *Hungarian Language Contact Outside Hungary: Studies on Hungarian as a minority language*. John Benjamins, Amsterdam–Philadelphia.
- GÁL NOÉMI 2010. *Nyelvi revitalizáció. Elméletek, módszerek, lehetőségek*. Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége, Kolozsvár.
- GÖNCZ LAJOS 1999. *A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban)*. Osiris – Forum – MTA Kisebbségkutató Műhely, Budapest–Újvidék.
- GÖNCZ LAJOS 2004. *A vajdasági magyarság kétnyelvűsége. Nyelvpszichológiai vonatkozások*. Magyarságkutató Tudományos Társaság – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Szabadka–Budapest.
- KARMACSI ZOLTÁN – MÁRKU ANITA szerk. 2009. *Nyelv, identitás és anyanyelvi nevelés a XXI. században*. PoliPrint Kft, Ungvár.
- KOLLÁTH ANNA 2005. *Magyarul a Muravidéken*. Zora, Maribor.
- KOLLÁTH ANNA 2012. *A szlovéniai magyar nyelv a többnyelvűség kontextusában*. Zora, Bielsko-Biala etc.
- KOLLÁTH ANNA szerk. 2009. *A muravidéki kétnyelvű oktatás fél évszázada*. Zora, Bielsko-Biala etc.
- KONTRA MIKLÓS – SALY NOÉMI szerk. 1998. *Nyelvmentés vagy nyelvárulás? Vita a határon túli magyar nyelvhasználatról*. Osiris, Budapest.
- KONTRA MIKLÓS szerk. 2012. *A magyar nyelv Ausztriában és Szlovéniában*. Gondolat – ISNYI – Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet, Budapest–Alsóőr–Lendva.
- KOZMÁCS ISTVÁN – VANČO ILDIKÓ szerk. 2016a. *Sztenderd – nem sztenderd. Variációk egy nyelv változataira. I. Antológia* Kiadó, Lakitelek.
- KOZMÁCS ISTVÁN – VANČO ILDIKÓ szerk. 2016b. *Standard – nem standard. Variációk egy nyelv változataira. II. Antológia* Kiadó, Lakitelek.

- P. LAKATOS ILONA – T. KÁROLYI MARGIT szerk. 2004. *Nyelvvesztés, nyelvjárásvesztés, nyelvcseré*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- LANSTYÁK ISTVÁN 2000. *A magyar nyelv Szlovákiában*. Osiris – Kalligram – MTA Kisebbségkutató Műhely, Budapest–Pozsony.
- LANSTYÁK ISTVÁN 2006. *Nyelvből nyelvbe. Tanulmányok a szókölcsönzésről, kódváltásról és fordításról*. Kalligram, Pozsony.
- LANSTYÁK ISTVÁN 2017. *Nyelvi ideológiák (általános tudnivalók és fogalomtár)*. http://web.unideb.hu/~tkis/li_nyelvideologiai_fogalomtar2.pdf
- LANSTYÁK ISTVÁN – SZABÓMIHÁLY GIZELLA 1997. *Magyar nyelvhasználat – iskola – kétnyelvűség*. Kalligram, Pozsony.
- LANSTYÁK ISTVÁN – SZABÓMIHÁLY GIZELLA 2002. *Magyar nyelvtervezés Szlovákiában. Tanulmányok és dokumentumok*. Kalligram, Pozsony.
- LANSTYÁK ISTVÁN – SZABÓMIHÁLY GIZELLA szerk. 1998. *Nyelvi érintkezések a Kárpát-medencében*. Kalligram – MKKI, Pozsony.
- MÁRKU ANITA 2013. „Pozákárpátszki”. *Kétnyelvűség, kétnyelvűségi hatások és kétnyelvű kommunikációs stratégiák a kárpátaljai magyar közösségben*. „Líra” Poligráfcentrum, Ungvár.
- MÁRKU ANITA – TÓTH ENIKŐ szerk. 2017. *Többynyelvűség, regionalitás, nyelvoktatás*. RIK-U, Ungvár.
- NÁDOR ORSOLYA – SZARKA LÁSZLÓ szerk. 2003. *Nyelvi jogok, kisebbségek, nyelvpolitika Kelet-Közép-Európában*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- PÉNTEK JÁNOS 2001. *A nyelv ritkuló légköre*. Kolozsvár: Komp-Press – Korunk Baráti Társaság.
- PÉNTEK JÁNOS 2015–2016. *Történesek a nyelvben a keleti végeken I–II*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár.
- PÉNTEK JÁNOS – BENŐ ATTILA 2003. *Nyelvi kapcsolatok, nyelvi dominanciák az erdélyi régióban*. Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége, Kolozsvár.
- PÉNTEK JÁNOS – BENŐ ATTILA 2005. *Nyelvi jogi környezet és nyelvhasználat*. Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége, Kolozsvár.
- PÉNTEK JÁNOS – BÁLINT EMESE szerk. 2009. *Oktatás – nyelvek határán. Közelkép és helyzetkép a romániai magyar oktatásról*. Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége, Kolozsvár.
- SZABÓMIHÁLY GIZELLA – LANSTYÁK ISTVÁN szerk. 2011. *Magyarok Szlovákiában VII. kötet. Nyelv*. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja.
- THOMASON, SARAH G. – KAUFMAN, TERRENCE 1991. *Language Contact, Creolization, and Genetic Linguistics*. University of California Press, Berkeley–Los Angeles.
- VÖRÖS FERENC 2004. *Családnév kutatások Szlovákiában*. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony.
- VÖRÖS FERENC 2011–2013. *Nyelvek és kultúrák vonzásában I–II*. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony.

VUKOV RAFFAI ÉVA 2013. *A 7–14 évesek szóbeli kommunikációjának társadalmi és nyelvi tényezői.* Újvidéki Egyetem Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, Szabadka.

Helyesírási interferencia-jelenségek szlovák földrajzi és intézménynevek magyar megfeleltetésében¹

MISAD KATALIN

1. Bevezetés. Bármely nyelv kisebbségi nyelvként való használata természetes módon vonja maga után a nyelvhasználat speciális, az anyaországtól eltérő módosulásait, hiszen a különböző államokhoz való tartozás nemcsak egy vagy több nyelvvel való szoros kapcsolatot jelent, hanem az anyaországtól eltérő kultúrákhoz, intézményrendszerekhez, szokásokhoz való kapcsolódást is (vö. KISS 1994: 93; MISAD 2015: 63; MISAD 2016). A többségi nyelv hatása elsősorban a kisebbségi magyar beszélőközösségek mindennapi beszélt nyelvi megnyilatkozásaiban figyelhető meg, de az államnyelvből való nagyszámú fordítás révén az írott nyelvben is gyakoriak a különféle kontaktusjelenségek.

A helyesírás vonatkozásában egyelőre nem nevezhető nagymérvűnek a többségi nyelv befolyása, de a határon túli kisebbségi magyar nyelvű kiadványok ilyen jellegű vizsgálatai azt bizonyítják, hogy ez a terület sem mentes az államnyelvi hatásoktól. Így van ez annak ellenére, hogy az akadémiai helyesírási szabályzatot az utódállamokban élő magyarok is központi jelentőségűnek, presztízsértékűnek tekintik: a kisebbségi magyar tannyelvű iskolák, a magyar nyelvű kiadványokat megjelentető könyv- és lapkiadók, valamint egyéb magyar vonatkozású intézmények saját bevallásuk szerint egyaránt a magyar helyesírás társadalmilag érvényes szabályait, irányelveit követik. Ráadásul a tanulmányaikat kisebbségi magyar iskolákban folytató tanulók a többségi nemzet nyelvét csak második nyelvként tanulják, így annak helyesírási rendszerét – a kommunikációs, grammatikai és irodalmi ismeretek elsajátítását előtérbe helyező oktatási programok követelményrendszeréhez igazodva – csak alap-, esetleg középszinten sajátítják el. Felmérések bizonyítják, hogy többségi nyelvű szépirodalmat, ismeretterjesztő könyveket és sajtótermékeket a kisebbségi magyar diákok ritkán olvasnak, s ha a középiskola befejezése után nem értelmiségi pályát választanak, nem lesz nélkülözhetetlen szükségük az államnyelv helyesírási rendszerének ismeretére, szabályainak alkalmazására. A fentiek alapján nyilvánvaló tehát, hogy a kisebbségi beszélők zöménél általában nem alakul ki a többségi nyelv helyesírásának biztos tudása, ezért kevés a valószínűsége annak, hogy anyanyelvi ortográfiai készségüket jelentősen befolyásolhatnák a többségi helyesírási rendszer sajátosságai. A dolgozat további részében bemutatásra

¹A dolgozat, amely egy megjelenés alatt álló írás rövidített változata, az 1/0272/17. számú *Preklad, kultúra, hybridita a polylingvizmus v kontexte maďarskej literárnej vedy a lingvistiky* c. Vega-projekt és a Fórum Kisebbségkutató Intézet keretében működő Gramma Nyelvi Iroda kutatási terve alapján készült a pozsonyi Comenius Egyetem Bölcsészettudományi Karának Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékén (Comenius University, Faculty of Arts, Department of Hungarian Language and Literature, Bratislava).

kerülő példaanyag mégis arról tanúskodik, hogy – jelen esetben a földrajzi nevek és az intézménynevek írását illetően – meglehetősen intenzív a többségi helyesírás jellemző jegyeinek a szlovákiai magyar írásgyakorlatba való „beépülése”.

2. Helyesírási interferencia-jelenségek a magyar településnevekben és domborzati nevekben. Az 1989-es változások után Szlovákiában hosszú politikai csatározások kezdődtek a magyarlakta települések kisebbségi nevének hivatalos elismertetéséért. Mivel a követelések elfogadása az ország Európa Tanácsba való felvételének egyik alapfeltétele volt, 1994-ben megszületett az ún. táblatörvény², melynek értelmében a település kezdetét és végét jelző közúti táblákon kisebbségi nyelven is feltüntetik azoknak a falvaknak és városoknak a nevét, ahol az adott kisebbséghez tartozó lakosság számaránya eléri a 20%-ot. Az érintett helységek hivatalos kisebbségi megnevezését a törvény mellékleteként jegyzett településnév-jegyzék tartalmazza. Ebben a közigazgatásilag egyesített községek magyar nevének írásmódja ahhoz a szlovák helyesírási szabályszerűséghez igazodik, mely szerint az ilyen névformákban kötőjellel kapcsoljuk egymáshoz az összevont helységek nevét, pl.: *Dvorníky-Včeláre* → *Szádudvarnok-Méhész*, *Perín-Chym* → *Perény-Hím*. A szlovákiai magyar nyelvi tervezés területén tevékenykedő szakemberek javaslata szerint a szóban forgó helységnevek kisebbségi nyelvű megnevezésének írásmódját egyértelműen a magyar helyesírás szabályaihoz kell igazítani. A szlovákiai települések kisebbségi nevének többféle szempontból is szükséges újraprofilizálása esetén *Perín-Chym* vonatkozásában nem okozna gondot az egybeírás (l. *Perény+Hím* → *Perényhím*), *Dvorníky-Včeláre*t illetően pedig olyan nevet kellene bevezetni, amely igazodik a magyar helységnevéalkotás hagyományaihoz, községtörténeti szempontból is elfogadható, írásmódja pedig a magyar helyesírás szabályait követi (mint pl. a *Méhészudvarnok* névforma) (vö. SZABÓMIHÁLY 2011: 41; MISAD 2015: 65; MISAD 2016).

A helyesírási interferencia egyéb földrajzi nevekben, jellemzően a domborzati nevek magyar megfelelőjének írásában is megfigyelhető. Ezek a nevek csakis államnyelven jelenhetnek meg a hivatalos szlovákiai térképeken, amelyeken a geomorfológiai szempontból összetartozó tájak Szlovákia területére eső részei gyakran önálló, a magyarországitól vagy más országtól eltérő nevet viselnek. Ennek következtében a szlovákiai magyar térképészeti kiadványok, a magyar nyelvű sajtó, a magyar tannyelvű iskolák számára készült földrajztankönyvek és egyéb kiadványok – gyakran különböző törvényi rendelkezések kényszerének engedve – a domborzati neveknek

²Hivatalos megnevezése: *Zákon č. 191/1994 Národnej rady Slovenskej republiky o označovaní obcí v jazyku národnostných menšín*. (Magyarul: A Szlovák Köztársaság Nemzeti Tanácsának 1994. évi 191. számú törvénye a települések nemzetiségi kisebbségi nyelven történő megjelöléséről.)

többszörfőre nem a hagyományos magyar, hanem az államnyelvi megnevezés alapján keletkezett ekvivalenseit tüntetik fel. A Kisalföld északi részét például a szlovák térképek *Podunajská nížina*ként jelölik, melynek a szlovákiai magyar írásgyakorlatban két különböző, ezen belül eltérő írásmódú megfeleltetése adatható, mégpedig: *Dunamenti-síkság/Dunamenti-alföld*, *Dunamenti síkság/Duna menti alföld*, *Dunamenti síkság/Dunamenti alföld* (vö. SZABÓMIHÁLY 2011: 36–37; MISAD 2015: 65; MISAD 2016). Írásformáját illetően a *Dunamenti-síkság/Dunamenti-alföld* névvariáns a többszörfő összetételek írásának azon szabályszerűségéhez igazodik, mely szerint ha egy különírt szókapcsolat olyan utótagot kap, amely az egész kapcsolathoz járul, az egyébként különírandó részt az új alakulatban egybeírjuk, és ehhez az utótagot szótagszámtól függetlenül kötőjellel kapcsoljuk. A *Duna menti* szerkezet azonban – lévén az egyik tagja tulajdonnév, a másik köznévi – még ideiglenes összetételként sem kapcsolható egybe, különírt formájához pedig nem járulhat kötőjellel a köznévi utótag. A standardnak számító *Dunamenti síkság/Duna menti alföld* írásváltozat a fenti szabálypontnak azt a kitételét követi, miszerint a szabály nem vonatkozik azokra a névtípusokra, amelyekben a két különírt elemből álló földrajzi név újabb, köznévi taggal bővül, ilyenkor ugyanis az új elem kötőjel nélkül kapcsolódik az alapul szolgáló névrészhez. A *Dunamenti síkság/Dunamenti alföld* írásforma azonban nagy valószínűséggel a térfelszíni alakulat szlovák megnevezésének írásmódját másolja, melyben a földrajzi név első, előjárószóból és melléknévből keletkezett nagy kezdőbetűs tagjához (*Podunajská*) kötőjel nélkül, tőle külön írva kapcsolódik a kis kezdőbetűs köznévi tag (*nížina*). A helyesírási interferenciát feltételező vélekedésünket alátámasztja az a tény, hogy az anyaggyűjtés során – két kivételtől eltekintve – mindig kétnyelvű szövegkörnyezetben (pl. szlovák–magyar földrajzinév-jegyzékben) fordult elő a *Dunamenti síkság/Dunamenti alföld* írásváltozat, miközben a magyar megnevezést minden esetben a szlovák földrajzi név kisebbségi nyelvű ekvivalenseként tüntették fel.

3. A többségi helyesírás nyomai a magyar intézménynevekben. Az anyaországi és a határon túli magyar írásgyakorlat egyaránt arról tanúskodik, hogy anyanyelvi beszélőknek is gyakran okoz gondot a különböző típusú intézménynevek (lásd: teljes és cégszerű intézménynevek, ill. a mellettük vagy helyettük használt egyéb névformák; intézmények alárendelt egységeinek neve, ill. ezek átmeneti típusai; intézményszerű megnevezések) egymástól való megkülönböztetése, és a rájuk vonatkozó helyesírási szabályok adekvát alkalmazása. De ez csak az egyik lehetséges oka az intézménynevek írásában tapasztalt bizonytalanságnak, a másik feltehetőleg az 1989-es év politikai-társadalmi változásaiban keresendő. Ez utóbbi következményeként mind Magyarországon, mind az utódállamokban rövid időn belül átalakult az egyes országok intézményrendszere, ami új névtípusok megjelenését vonta maga után. Mivel az akkor érvényben lévő helyesírási szabá-

lyozás értelemszerűen csak az 1984 előtti intézménytípusokra vonatkozott, az elmúlt negyedszázadban egyre dinamikusabban terjedtek az ingadozó, illetve vegyes írásmódú intézménynevek. Ez a jelenség napjainkban is nyomon követhető az anyaországi és a határon túli magyar írásgyakorlatban (vö. BOZSIK 1999; FÁBIÁN 1999; HÉDER 2000; LACZKÓ–MÁRTONFI 2004; MISAD 2009; 2012, 2015, 2016; SZABÓMIHÁLY 2011).

Kisebbségi helyzetben azonban egy további fontos tényező befolyásolja az intézménynevek írásmódját: az utódállamok közigazgatásához, oktatásügyéhez és egyéb színtereihez kapcsolódó intézmények nevének magyarra fordításakor felmerülő helyesírási problémák³. A felgyűjtött példaanyag alapján a legnagyobb ingadozás azon szlovák intézménynevek magyar megfelelőinek írásában mutatkozik, amelyek az intézmény telephelyének nevét is tartalmazzák. A szlovákiai magyar írásgyakorlatra jellemző helyesírási anomáliákat az iskolaneveken szemléltetjük. A különböző szintű és típusú szlovák oktatási intézmények nevében állandó tagként szerepel a telephely neve, amely nominatívuszi vagy lokatívuszi esetben áll az alakulat végén, pl.: *Základná škola s vyučovacím jazykom maďarským, Horná Potôň; Obchodná akadémia, Veľký Meder*; vagy: *Základná škola s vyučovacím jazykom maďarským vo Veľkom Blahove, Stredná odborná škola technická v Komárne*. A magyar megfelelőkben a szlovák minta szinte előrevetíti a helységnévi elem elhelyezkedését. Amennyiben a többségi nyelv alanyesetben tünteti fel az intézmény működésének helyét, a magyar névváltozat is alanyesetben közli: helyesírásunk vonatkozó szabálypontját követve a név egyes alkotóelemeit nagybetűvel jelöli, a telephely nevét pedig vesszővel különíti el az intézménynév többi részétől, pl.: *Magyar Tanítási Nyelvű Alapiskola*⁴, *Felsőpatony; Kereskedelmi Akadémia, Nagymegyer*. Ha azonban a szlovák névforma lokatívuszi esetben jeleníti meg a helységnevet, az a magyar névváltozatban egyszer nagy, másszor kis kezdőbetűs *-i* képzős melléknévi jelzőként kerül a név élére, pl.: *Nagyabonyi Magyar Tanítási Nyelvű Alapiskola/nagyabonyi Magyar Tanítási Nyelvű Alapiskola, Komáromi Műszaki Szakközépiskola/komáromi Műszaki Szakközépiskola*. Ez a kettős írásmód érvényesül akkor is, ha a szlovák megnevezésben a telephely nevén

³A szlovák teljes és cégszerű intézménynevek írásának alapelve jelentősen eltér a magyar szabályozástól. Míg nyelvünkben az intézmények többbelemű hivatalos nevében az és kötőszó, valamint a névelők kivételével minden tagot nagybetűvel kezdünk (pl.: *Magyar Tudományos Akadémia, Országos Széchényi Könyvtár*), addig a több tagból álló szlovák intézmények nevének csupán az első, ill. az önállóan is tulajdonnévi elemét írjuk nagy kezdőbetűvel (pl.: *Slovenská akadémia vied, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra*).

⁴Az *alapiskola* (Mo-on: *általános iskola*) a szlovák *základná škola* tükörfordítása. A szlovákiai magyar nyelvhasználatban standard kifejezésnek minősül: állandó eleme az alapfokú oktatási intézmények hivatalos magyar nevének, valamint az iskolatípushoz kapcsolódó magyar nyelvű oktatási dokumentumoknak, s kizárólagos jelleggel használja a szlovákiai magyar központi sajtó is.

kívül más megkülönböztető elem is szerepel, pl.: *Gymnázium Zoltána Kodálya s vyučovacím jazykom maďarským v Galante*. Az iskola magyar nevében a helységnévi jelző ilyenkor vagy az államnyelvi telephely tulajdonnévi funkcióját megtartva nagy kezdőbetűs állandó tagként jelenik meg (l. *Galántai Kodály Zoltán Magyar Tanítási Nyelvű Gimnázium*), vagy a magyarországi helyesírási gyakorlatot követve kis kezdőbetűs alkalmi jelzőként mutatkozik (l. *galántai Kodály Zoltán Magyar Tanítási Nyelvű Gimnázium*) (vö. MISAD 2012: 65).

A szlovák megnevezés magyar megfeleltetésének írása akkor is szinte kivétel nélkül megegyezik a forrásnyelvi alakulatával, ha nyilvánvaló, hogy a többségi nyelvben jelzős szerkezettel kifejezett névrész adekvát magyar megfelelője nem jelzői szókapcsolat lesz, pl.: *Súkromná stredná odborná škola s vyučovacím jazykom maďarským v Dunajskej Strede* → *Dunaszerdahelyi Magyar Tanítási Nyelvű Magán Szakközépiskola/dunaszerdahelyi Magyar Tanítási Nyelvű Magán Szakközépiskola*; *Súkromná stredná odborná škola, Rimavská Sobota* → *Magán Szakközépiskola, Rimaszombat*. A felgyűjtött nyelvi anyagban csak egyetlen, a magyar helyesírás szabályait követő példát találtunk (l. *Súkromné gymnázium s vyučovacím jazykom maďarským v Dunajskej Strede* → *Dunaszerdahelyi Magyar Tannyelvű Magángimnázium*), pedig egyértelmű, hogy a *magán-* 'egyéni, privát, saját' jelentésben, vagyis összetételi tagként, és nem különírandó ragos névmás-ként szerepel az iskolanevekben.

A fentihez hasonló írásmódbeli analógia jelentkezik a *Stredná odborná dievčenská škola s vyučovacím jazykom maďarským, Dunajská Streda* → *Magyar Tannyelvű Leány Szakközépiskola, Dunaszerdahely* és a *Stredná odborná dievčenská škola, Senec* → *Leány Szakközépiskola, Szenc* iskolanevekben is. Ebben az esetben elképzelhetőnek tartjuk, hogy a *stredná odborná škola dievčenská* (= leány-szakközépiskola) szerkezet magyar megfelelőjének megállapításakor a kötőjeles írásmódot eredményező vonatkozó szabály elbizonytalanította a fordítót, aki – intézménynévben nem tartva ildomosnak a kötőjelezést – inkább a szabálytalannak minősülő különírás mellett döntött. Egy másik, a többszörös összetételek írását rendszerező szabálypont ismerete azonban megoldotta volna a problémát: az AkH. szerint a szótagszámlálási szabály általában nem érvényesül a tulajdonnevekben, ezen belül pedig elsősorban az intézménynevekben (pl.: Pénzügyminisztérium, Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem, Szent István Egyetem Állatorvostudományi Kara stb.). E szabályszerűség alapján a kisebbségi magyar intézménynevekben is alkalmazható a hat szótagnál hosszabb többszörös összetételek egybeírása, tehát: *Dunaszerdahelyi Magyar Tannyelvű Leányszakközépiskola, Szenci Leányszakközépiskola* stb. (MISAD 2015: 64).

4. Összegzés. Kisebbségi helyzetben a többségi nyelv hatása a kisebbség anyanyelvhasználatának minden szintjén s minden változatában

jelentkezik. A különböző természetű interferencia-jelenségek főként a beszélt nyelvben gyakoriak, de az írott nyelvben is előfordulnak. A dolgozat a helyesírási interferencia néhány olyan példáját mutatja be, melyekben a szerző véleménye szerint valószínűsíthető a többségi nyelv helyesírásának hatása. A szlovákiai magyar nyomtatott és elektronikus sajtóból felgyűjtött példaanyag arról tanúskodik, hogy a kodifikált magyar írásmódtól való eltérés a település- és a domborzati nevek, valamint az intézménynevek esetében nem tudatlanságból fakadó hiba, hanem inkább a többségi nyelvből kisebbségi nyelvre való fordítás következménye: ilyenkor a szlovákból fordított magyar megnevezésben nemcsak a mintaként szolgáló többségi nyelvi alakulat szerkezete, hanem annak írásmódja is leképződik.

Hivatkozott irodalom

- AKH. = *A magyar helyesírás szabályai*. Tizenkettedik kiadás. Szerk. KESZLER BORBÁLA – TÓTH ETELKA – SIPTÁR PÉTER. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2015.
- BOZSIK GABRIELLA 1999. Az új keletű intézménynevek és alapítványnevek nyelvi jellemzői és helyesírási kérdései. In: V. RAISZ RÓZSA – H. VARGA GYULA szerk., *Nyelv és kommunikációs kultúra az iskolában. XIII. Anyanyelv-oktatási Napok*. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest. 669–676.
- FÁBIÁN PÁL 1999. Gondolatok a nyelvi normáról és a helyesírásról. In: FÁBIÁN PÁL – LÖRINCZE LAJOS szerk., *Nyelvművelés*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 261–264.
- HÉDER ÁGNES 2000. Egyezések, eltérések a magyar és a szlovák helyesírásban. In: BOZSIK GABRIELLA – V. RAISZ RÓZSA szerk., *Helyesírás és tanárképzés*. Eszterházy Károly Tanárképző Főiskola, Eger. 34–39.
- KISS JENŐ 1994. *Magyar anyanyelvűek – magyar nyelvhasználat*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- LACZKÓ KRISZTINA – MÁRTONFI ATTILA 2004. *Helyesírás*. Osiris Kiadó, Budapest.
- MISAD KATALIN 2009. *Nyelvi kontaktusok. Szlovákiai magyar vonatkozású alkalmazott nyelvészeti tanulmányok*. Lilium Aurum, Dunaszerdahely.
- MISAD KATALIN 2012. A szlovákiai intézmények magyar nevének standardizálásáról. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 14: 51–67.
- MISAD KATALIN 2015. A helyesírás-tanítás gyakorlati kérdései a kisebbségi oktatás szemszögéből. In: MISAD KATALIN – CSEHY ZOLTÁN szerk., *Nova Posoniensia V*. Szenczi Molnár Albert Egyesület, Pozsony. 54–70.
- MISAD KATALIN 2016. Mutatvány a szlovákiai magyar írásgyakorlat helyesírási sajátosságaiból. *E-NYÉK*.
http://www.mnyknt.hu/index.php?option=com_content&view=section&layout=blog&id=8&Itemid=68

PSP = *Pravidlá slovenského pravopisu*. Szerk. POVAŽAJ, MARTIN. VEDA
vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, Bratislava, 2013.
<http://www.juls.savba.sk/ediela/psp2000/psp.pdf> 2017. 9. 2.

SZABÓMIHÁLY GIZELLA 2011. A szlovákiai földrajzi nevek magyar
standardizációja. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 13: 21–44.

*Zákon č. 191/1994 Národnej rady Slovenskej republiky o označovaní obcí
v jazyku národnostných menšín.*
[http://old.culture.gov.sk/ministerstvo/legislatva2/prvne-predpisy-v-
oblasti-kultry/zkony/191/1994](http://old.culture.gov.sk/ministerstvo/legislatva2/prvne-predpisy-v-oblasti-kultry/zkony/191/1994) 2017. 8. 28.)

A példaanyag forrásai

Dunaszerdahelyi Hírnök. A Városi Önkormányzat lapja. 2016. október–
december, 2017. március–május. – *Dunajskostredský hlásnik*.
Dvojtyždenník Mestskej samosprávy. október-december 2016, marec-
máj 2017.

Katedra. Szlovákiai magyar pedagógusok és szülők lapja. XIV. évfolyam
számai.

Pedagógus fórum. A Szlovákiai Magyar Pedagógusok Szövetségének lapja.
XV. évfolyam számai.

Vörös Ferenc, Kárpát-medencei történeti családnévatalasz

PUSZTAY JÁNOS

Messziről kell kezdenem. Mégpedig azzal a kérdéssel, van-e értéke és értelme a tudományos kutatásnak, főként a bölcsészettudományban végzett tudományos munkának. Megy-e általuk a világ elébb, hogy megismétljem a költő kérdését. Megbecsülik-e a tudományos *kutatást*, s nem a – ahogy megyénk szülötte, Pungor Ernő akadémikus, egykori miniszter szokta jelezni – tudományos *matatást* végzőket. Tudatában vagyunk-e annak, s főleg a különböző vezetői posztokon ülők, hogy minőségi oktatás csak komoly önálló tudományos munka alapján lehetséges.

A tudományos kutatás eredményei a felsőoktatási intézmények minősítését is befolyásolja, amennyiben azt tisztességesen végzik el.

E tekintetben főként a volt Bölcsészettudományi Kar van mélyrepülésben. Egykor öt professzor tevékenykedett a karon, most egy sincs. Kevés a folyamatosan és minőséget képviselő kutató munkatárs. A felsőoktatás országos és helyi irányítói nem értik, hogy az ún. bölcsészettudományok nélkül nincs igazi egyetem. És ezeket a tudományokat nem lehet az ún. pedagógiai kar vagy bármilyen hasonló egység alá sorolni. Csak emlékeztetek arra, hogy Németországban, amelyik ország műszaki fejlettsége szempontjából már szinte vetekszik hazánkéval, a műszaki egyetemeken működik germanisztikai tanszék, amelyik felel a leendő mérnökök helyes nyelvhasználatáért, a helyesírástól a stilisztikán át a diplomamunkák és a doktori értekezések szerkesztéséért és nyelvezetéért, egyszersmind hozzájárulva a leendő mérnökök általános műveltségének gazdagításához. A régi műszaki és természettudományi nemzedékek viszonya a művészetekhez és a humán tudományokhoz közismert. Két tetszőlegesen kiragadott példát említek: Jordán Tamás és Sebő Ferenc a Műszaki Egyetemen szereztek – első – diplomájukat. Milyen lesz a következő mérnök nemzedék? De általánosíthatunk is: milyen lesz a jövő értelmiséginek mondandó társadalmi rétegének szaktudásbeli és műveltségi színvonala?

Ne felejtjük el, hogy az universitas szó az oktatók és hallgatók egységén túl magában foglalja a különböző tudományok közös jelenlétét is.

Egyre inkább úgy tűnik nekem, hogy nálunk a tudományos kutatásnak az irigység kiváltásán túl nincs szerepe. Persze, ez nem véletlen. Amíg egyetemünk különböző szintű vezetői – Sopront is beleértve – nem hogy nemzetközileg, de hazai mértékkel mérve sem jelentős alakjai az általuk képviselt szakterületnek, addig nem várható változás. – Persze, kivételek mindig akadnak, így hát, akinek nem inge, ne vegye magára.

A jelenlegi kancelláriai vízfejrendszer is mindent megtesz azért, hogy az oktató ne tudjon kutatni, de lassan oktatni sem, hiszen nap mint nap értelmetlen kimutatások készítésére kényszerítik és kárhoztatják a jobb sorsra érdemes oktatókat. Lassan már arról is tervet, majd kimutatást kell készíte-

ni, hogy munkaidőben mikor és hányszor és hány percig látogatják meg azt a bizonyos legkisebb helyiséget, betervezve egyszersmind a papír és a kézmosó szappan (ha van egyáltalán) fogyasztását, vagy munkaidejük alatt hányszor vesznek levegőt, megjelölve a gazdaságosság fokozásának lehetőségét is.

Említhetek pozitív példát, sajnos, nem itthonról. A szomszédos Szlovákiában az egyetemek finanszírozásában jelentős arányt képvisel a tudományos munka: publikációk, konferencia- és kongresszusi részvétel. Ha valaki ún. SCOPUS-os kiadványban tesz közzé dolgozatot, jelentős rektori díjban részesül.

Nos, ebben a környezetben kell viszonyulnunk kollégánk, Vörös Ferenc legújabb könyvéhez. Legújabbat mondtam, hiszen önálló köteteinek száma közelíti a húszat. Vörös Ferenc azon nagyon kevesek egyike az egykori BTK romjain, akinek teljesítményére oda kell figyelni, s akinek teljesítményére külföldön oda is figyelnek.

Az a hatalmas projekt, amelynek keretében az itt bemutatandó könyve megjelent, a bölcsész indíttatás ellenére iskolapéldája egy téma interdiszciplináris megközelítésének és megoldásának. Szerzőnk majd nyilván beszél a különböző munkafázisokról, de előljáróban hadd említsem meg, hogy munkája a nyelvészetén kívül szorosan kapcsolódik a történelemhez, a településföldrajzhoz, népességkutatáshoz, s a megoldás eszköztárát illetően az informatikához, azon belül a térinformatikához.

Gratulálok Vörös Ferencnek ehhez, s az ezt megelőző munkához, kívánok alkotó kedvet és eredményeket, egyúttal abban is bízva, hogy intézményünk a jövőben egyre inkább igényli és lehetővé is teszi, támogatja majd a minőségi kutatómunkát.

A piros és a vörös színnév a koloni nyelvjárásban

SÁNDOR ANNA

1. Bevezetés

A magyar nyelvtudományban a színnevek iránti érdeklődés a 19. század végén jelent meg, és tart egészen napjainkig. Már több mint egy fél évszázaddal BRENT BERLIN és PAUL KEY elméletének megszületése előtt a *Magyar Nyelvőrben*, illetőleg a *Magyar Nyelvben* megjelentek azok az első írások, melyek főként a *piros* és a *vörös* előfordulásával, illetőleg használatával foglalkoztak. E két színnév napjainkig, az említett BERLIN–KEY-elmélet létrejötte után is legvitatottabb terminusa a magyar szinterminológiának, s elsősorban a *vörössel* kapcsolatban merült(n)ek fel kétségek. Holott e színnév az első írásbeli említése alapján is régóta jelen van a magyar nyelvben, hiszen az írott forrásokban a *fehér* és a *fekete* 1055-ös megjelenése után (TESz. 1/860, 867) 1121-ből a *vörös* következik (TESz. 3/1178), majd több mint száz év múlva, 1237-ben jelenik meg az írásbeliségben a *piros* (TESz.3/208).

A családnévek írásos előfordulásában is hasonló a sorrend, mivel a *Veres* családnév csaknem száz évvel korábban jelenik meg, mint a *Piros*. A *Régi magyar családnévek szótárában* ugyanis 1340-ből adatolt a *Fekete*, ezt követi a *Veres* (1341), majd a *Fehér* (1366), s 1435-ben jelenik meg a *Piros* családnév (KÁZMÉR 1993: 354, 350, 857, 1136).

A felsorolt írott adatok is a *vörös* régi létezésére engednek következtetni.

2. A piros és a vörös a kezdeti magyar színnévkutatásokban

Visszatérve a régebbi magyar kutatásokhoz 1899-ben jelent meg CSAPODI ISTVÁNNAK a *Vörös és piros* című írása, s ahogy a címe is jelzi, a szerző főként e két színnév használatával foglalkozik (1899: 201–204). Munkájában, mely a Budapesti Királyi Orvosegyesület ülésén előadásként is elhangzott, arra tesz javaslatot, hogy a tudomány megegyezés alapján különböztesse meg e két szín használati körét. Javaslatában a *vörösnek* huszonhárom, a *pirosnak* tizenhat árnyalata szerepel. Emellett megemlíti a korabeli tudomány által megkülönböztetett négy „egyszerű” vagy „fő szín”-t (*vörös, sárga, zöld, kék*), s a két „színtelen szín”-t is (*fehér, fekete*). A négy „főszín” közé tehát CSAPODI szerint a *vörös* is beletartozik.

CSAPODI azon javaslatát, hogy „[...] a sárgába hajló vörös színcsoport megjelölésére alkalmazzuk a *vörös* jelzőt” (1899: 203), GÁRDONYI JÓZSEF az 1920-ban megjelent tanulmányában (*Piros vagy vörös*) utasítja el. Érvként a *vörösrépa* (a cékla népies neve) és a *vöröskáposzta* színét, illetőleg megnevezését hozza fel.¹ A továbbiakban különböző forrásokból (nyelvem-

¹ „Ha a sárgába hajló vörös szín volna csak a vörös, akkor a sötét aludtvérszínű czéklát (bíbor-rózsaszín csoport) nem lehetne vörösnek nevezni, pedig a czékla népies neve: *vörösré-*

lékekből, szépirodalomból, népdalokból, beszélt nyelvből) vett adatok alapján arra a következtetésre jut, hogy a *piros* és a *vörös* ugyanannak a színnek a két különböző neve, s a használatuk attól függ, hogy az általa minősített fogalom pozitív vagy negatív, kellemes vagy kellemetlen érzelmet, hangulatot, viszonyulást vált-e ki az egyénben.² Ám a két színnév használata szerint nem vagylagos, hanem mindkettőnek megvan a saját funkciója.³

Időrendben az ezt követő írás szerzője, KENEDY GÉZA (1921) a két szín kérdésében ugyan egyetért GÁRDONYIVAL, de kiegészíti még azzal, hogy a *piros* és a *vörös* megkülönböztetése nemcsak érzelmi alapon, hanem „[...] a valóságos színhatásra nézve is különbözik, tehát a mi tudatunkban mind a kettőnek igazi autonómiája is van” (KENEDY 1921: 33). Alapszínnak a *vöröst* tartja, s úgy véli, ez a színnév kiszorítja a másikat, mivel korának művelt nyelvhasználatában gyakran keverik a kettőt, a *piros* helyett is a *vörös* színnevet használják.⁴ A mai kutatások eredményei viszont ennek az ellenkezőjét mutatják (l. 2. alfejezet).

1948-ban SELÉNYI PÁL ugyancsak e két színnévvel foglalkozik a *Piros és veres* c. tanulmányában, melyben *de facto* összegzi a fent említett nézeteiket (1948: 12–14).

pa. S vajjon a *vöröskáposzta* színe sárgába hajló-e? Nem. Ellenkezőleg: kékesbe hajló. Avagy a *vörösfenyő* fájának színében több-e a sárga, mint a cékklaszín? Nem. És mégis *vörös*” (GÁRDONYI 1920: 84–85).

² „A piros és vörös mindig egyugyanaz a szín, egy és ugyanaz a festék. A magyar ember mindig azt mondja piros-színűnek, ami a szemének tetszik, akárha vörös is. S fordítva. [...] „Az arcz színe piros, ha pirossága kellemes a szemnek: [...] *Legszebb szín az elpirulás*. – De ha pattanásos, vagy dühtől, haragtól az arczba szökemlik a vér, akkor már vörös. A szemérmes leány *elpirosodik*. A nekünk nem kedves arcz *elvörösödik*.“ [...] „A vér színe vörös, ha elirtózással nézzük. Pl. a Zrinyiászban Deli Vid megsérül: . . . Megsérti oldalát, úgy, hogy onnan folyni vörös patakot lát. Dehát Gyulainak a versében ugyanazon színre mért olvassuk: *Piros vér foly a mentére? Mert érzésem szerint a piros jelző a verssorért íródott le, a hazáért buzgó vér itt már tetszetős.*“ [...] „A vörös a rossz képzetek megnyilatkozásában szegődik a szavak jelzőéül. ...Szokás mondás :-vörös kutya, vörös ló, vörös ember, – egy se jó” (GÁRDONYI JÓZSEF 1920: 85).

³ „Mert megdönthetetlen bizonyosság, hogy igenis a piros meg a vörös nem *vagy-vagy*, hanem mindenkor a maga helyén álló szín. Tehát nem *gyakran* vagy *ellentétben* különböző, hanem mindig és különállóan is. Hogy kerülhetne hát nemzeti zászlónk pirosa helyére vörös? Lehetetlen! Ilyen zászlót csak a kommunisták álma festhet, de még az sem a mi színeink hármasságában” (GÁRDONYI JÓZSEF 1920: 87).

⁴ „Népünk legalább mindig biztos különbséget tudott tenni a két szín között (így régiebb irodalmunk is), noha az utolsó időben a művelt nyelvhasználatban, kivált pedig a városokban s ezek közt is leginkább Budapesten (pesti nyelv) egyre sűrűbben halljuk a két szín összezavarását, még pedig a *piros* szín rovására. Nem sok kell hozzá és a művelt osztályok ú. n. úri nyelve odajut, hogy csak a *vörös* színt fogja ismerni, a mi pedig határozottan szegényedése lesz a nyelvnek, [...]”. „A használat ma már eldöntötte, hogy a magyar lobogó színe a hagyomány ellen is vörös-fehér-zöld, de annak talán még eleibe kerülhetünk, hogy a vörös és piros szín közt meglevő régi különbség is elpárologjon” (KENEDY 1921: 33–34).

3. BRENT BERLIN és PAUL KEY alapszínnev-elmélete

A nemzetközi tudományosságban az 1969-es év jelenti az áttörést a színnevek kutatásában, ekkor jelent meg ugyanis BRENT BERLIN és PAUL KEY *Basic Color Terms* (Alapszínnevek) című monográfiája, melyben egyrészt új irányt adtak a színnevek univerzális lexikalizálási folyamatainak kutatásához, másrészt a magyar színnevezésekkel kapcsolatban is újszerű, s egyben vitára indító megközelítési lehetőségeket mutattak fel. Elméletükkel megdöntötték azt a színnevekkel kapcsolatos addigi felfogást, hogy az alapszínek megnevezései önkényesek, csupán az egyes nyelvekre jellemzőek és nem általános érvényűek. BERLIN és KEY szerint ugyanis az alapszínek megnevezései nem önkényesek, hanem általános érvényűek, s a színnevezések lexikalizálása meghatározott szemantikai univerzálék és kialakulási sorrend mentén történik. Bár elméletükkel szemben voltak és vannak is fenntartások, de a színnevekutatások nagy része napjainkig ebből a paradigmából indul ki.

A különböző kultúrákban a színnevek mennyiségét illetően köztudottan nagy eltérések vannak, de az alapszínnevek esetében a kultúrák heterogenitása ellenére „[...]egy egyetemes színlista érvényesül, általában egyetemes fontossági sorrendben” (TOLCSVAI 2013: 116). Ezt támasztja alá – mintegy megerősítve BERLIN és KEY színelméletét – az a kognitív nyelvészetben alkalmazott, prototípuselméletként közismert megközelítés is, mely a nyelv és a megismerés (gondolkodás) összefüggéseinek feltárásával jutott el a színnevek kialakulásának magyarázatáig. A „népi”, tehát nem tudományos, hanem tapasztalati megismerés alapja a prototípuselv mentén történő kategorizáció, mely szorosan összefügg a megnevezéssel, s ezt elsőként a színnevek hierarchiájával kapcsolatban sikerült felderíteni (TOLCSVAI 2010: 26).

A színnevek kultúránkénti mennyiségi eltéréseit általában összefüggésbe hozzák az adott társadalmak kulturális szintjével és technikai fejlettségével. Van ennek némi megalapozottsága, ugyanis a technikailag fejletlen társadalmak használják a legkevesebb színterminust, míg a technikailag fejlett társadalmak mind a tizenegy színnevet alkalmazzák. Ez azzal is magyarázható, hogy a színspektrum a tudatunkon kívül létező objektív entitás, de a kulturális és technikai fejlődés következtében az emberi gondolkodás hasonlósága ellenére a színspektrumot szükségszerűen több osztályra, kategóriára bontja (l. WARDHAUGH 1995: 207).

Visszatérve BERLIN és KEY elméletéhez a két szerző kilencvennyolc (98) nyelv színneveinek vizsgálata alapján e két következtetést vonta le:

- minden nyelv 11 alapszín-kategóriából választja ki azokat a színeket, melyeket névvel lát el, s ezek az adott nyelv alapszínnevei,
- a 11 alapszínnev nincs meg minden nyelvben, de az alapszínek létrejötte meghatározott sorrendben és hét stádiumban történik.

A 11 alapszínnev a következő:

fehér		sárga > zöld				lila
						rózsaszín
	> piros		kék	> barna	>	narancssárga
						szürke
fekete		zöld > sárga				
I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.

Ha egy nyelvben csak két alapszínnev van, akkor az mindig a *fehér* és a *fekete*. Ha egy harmadik is keletkezik, akkor az a *piros*. A sorban jobbra található újabb alapszínnev csak akkor jelenik meg, ha a tőle balra levő színnevek mindegyike már megvan az adott nyelvben (KICSI S. 1988: 458). BERLIN és KEY felfigyeltek továbbá arra is, hogy az egyes nyelvekben a 11 alapszínnél több is előfordulhat, mint pl. az oroszban a sötétkék a *szinij*, a világoskék pedig a *goluboj*. Szerintük a magyar nyelvben a piros színt két alapszínnev jelöli: a *piros* és a *vörös*, s közülük az előbbi az elsődleges, az utóbbi a másodlagos (1969: 36).

BERLIN és KEY meghatározta az alapszínnevek kritériumait is, s e szerint az tekinthető alapszínnévnek, ami: 1. monolexéma, vagy legalábbis morfológiailag egyszerű; 2. társadalmi érvényességét tekintve általánosan ismert és gyakori használatú; 3. nincsen alárendelve egy másik színnévnek, s nem összetevője egy másik szónak; 4. jelentésében nem korlátozódik a jelölt szűk osztályára; 5. ne legyenek új kölcsönszavak, de régi jövevényszók lehetnek (a magyarban pl. a *sárga*, *zöld*, *kék* stb.).

4. A magyar színnevek az utóbbi évtizedek kutatásaiban

BERLIN és KEY alapszínnev-elméletét magyar és más nyelvekből vett adatokkal szemléltetve részletesen KICSI SÁNDOR ANDRÁS (1988) mutatta be. Tanulmányában a magyar színnevek lexikalizálási sajátosságait és szakaszait főként köznyelvi példákon szemlélte, de néhány vonatkozásban a nyelvjárások színneveire is utalt (456–467).

A magyar színnevekre vonatkozó újabb kutatásokban a szerzők többnyire BERLIN és KEY feltevéseiből indulnak ki, s a magyar színnévrendszer bemutatása mellett ismét a *piros* és a *vörös* kérdéseivel foglalkoznak. Most azonban BERLIN és KEY felvetése nyomán arra keresik a választ, hogy alapszínnevnek tekinthető-e mind a két színnev, vagy ha csak az egyik, akkor melyik a kettő közül. A különböző tudományelméleti és módszertani megközelítésű (szociolingvisztikai, kognitív, kontrasztív és areális nyelvészeti) kutatások – melyek részletes ismertetésére terjedelmi korlátok miatt itt nincs lehetőség – a múlt század kilencvenes éveitől újabb lendületet adtak a magyar színnévkutatásnak (I. BARRATT–KONTRA 1996; KISS G.–FORBES 2001; DE BIE–KERÉKJÁRTÓ 2003; KISS G. 2004; UUSKÜLA–SUTROP 2007; UUSKÜLA 2011; BENCZES–TÓTH–CZIFRA 2013; TÓTH–CZIFRA–BENCZES

2016). E kérdésben egységes a kutatók álláspontja a tekintetben, hogy a *piros* alapszínnev-státuszát elfogadják, azonban vitatott a *vörös* helyzete. A kutatók egyik csoportja szerint a *piros* és a *vörös* is alapszínnev (pl. DE BIE-KERÉKJÁRTÓ 2003; KISS G. 2004). A másik csoport szerint viszont a *vörös* nem alapszínnev, csupán a *piros* színárnyalata (l. UUSKÜLA–SUTROP 2007; UUSKÜLA 2011; BENCZES–TÓTH-CZIFRA 2013; TÓTH-CZIFRA–BENCZES 2016). MARI UUSKÜLA egyik kutatásában a magyar és a cseh nyelv két hasonló funkciójú színnevét (*piros*, *vörös* : *červená*, *rudá*) vizsgálva e kérdést közép-európai areális jelenségként közelíti meg, s arra a következtetésre jut, hogy mindkét nyelvben az adott szín jelölésére egy alapszínnev van: a magyarban a *piros*, a csehben a *červená*, vagyis a *vörös* és a *rudá* nem alapszínnev (UUSKÜLA 2011).⁵

Az itt bemutatott kutatások többsége, beleértve a kezdeti színnevkutatásokat is, túlnyomórészt köznyelvi adatokra épült, bár néhány tanulmányban egy-két sajátos nyelvjárási színnev szemantikai vagy egyéb vizsgálata is előfordult (l. GÁRDONYI 1920; KICSI SÁNDOR 1988), de többnyire legfeljebb néhány hangtani jelenségben különböző nyelvjárási színnevek szerepelnek az adatok között.

A legtöbb nyelvjárási színnevet tartalmazó munkák még a 20. század első harmadában keletkeztek (MÁTRAY 1910; CSÜRI 1922; BARTHA 1937), s ezért indokolt lenne a nyelvjárási színnevezések újabb feltérképezése, hiszen az elmúlt évtizedekben falvaink hagyományos társadalma, ezzel együtt a nyelve és kultúrája soha nem látott változásokon esett át, amely nem hagyta érintetlenül a színneveket sem. Emellett a magyar dialektológia kincsesbányájának tekintett A magyar nyelvjárások atlasza (1968–1977), de különösen az Új Magyar Tájszótár öt kötete (1979–2010) is bőséges adathalmazt szolgáltatna a magyar „népi” színterminológia tanulmányozásához.

Az említett nyelvi, kulturális és társadalmi helyzet ösztönzött a koloni nyelvjárás színneveinek feltárására, s az alábbiakban a 2014-ben készült gyűjtés adatait ismertetem.

4. A koloni nyelvjárás színneveiről

Vizsgálódásom a Nyitra-vidéki Kolon (=Kolíňany, Szlovákia) palóc nyelvjárásának színneveire irányul, melynek kutatásához az eddig összegyűlt adatok és megfigyelések alapján – a községben lakom – azzal a hipotézissel fogtam hozzá, hogy a nyelvjárási beszélők ismerik és használják a köznyelvi színneveket, de emellett még ismernek olyan színneveket is, melyek a koloni nyelvjárásra jellemző megőrzött régiségek, s ezek közelebb vihetnek a koloni színnevek hierarchiájának és evolúciójának megismerésé-

⁵ MARI UUSKÜLA többek között a Terms for red in Central Europe. An areal phenomenon in Hungarian and Czech c. tanulmányában ismerteti annak a kutatásnak az eredményeit, mely Magyarországon 2002 és 2003 között 125 különböző nyelvjárási háttérű adatközlő bevonásával zajlott. 2007-ben pedig Prágában és Brűnnben 52 résztvevővel hasonlóképpen végezték el a színnevvizsgálatot (2011: 148–149).

hez, illetőleg a *piros* és a *vörös* jelentésének és használati szabályainak megértéséhez.

A település a Nyitra-vidéki magyar nyelvsziget egyik jellegzetes községe, palóc nyelvjárása és népi kultúrája számos archaikus vonást őrzött meg, mely iránt a dialektológia és az etnográfia részéről már a 19. század végétől folyamatos az érdeklődés. A 2011-es népszámlálási adatok szerint Kolon 1570 lakosából a magyarok aránya 49,7%, a szlovákok aránya pedig 43,2% volt (MÓZES 2012).

A közösség magyar nyelvhasználatának domináns változata a nyelvjárás, melynek legkövetkezetesebb beszélői az idősek, s a színnevek ismeretével kapcsolatban feltételeztem, hogy e korcsoportban a téma legjobb ismerői a nők. Ebből kiindulva az idős nők soraiból – 62-től 85 éves korig – választottam ki azt a 10 adatközlőt, akik mindannyian hosszabb vagy rövidebb ideig a helyi folklórcsoport tagjai voltak, ismerik és fellépéskor viselték a koloni népviseletet, sőt néhányuknak még ma is ez a mindennapos öltözeke. A népviseleti ruhadarabok színvilágának és alkalomhoz igazodó hagyományos színhasználatának ismerete ugyanis elemi követelmény volt a felnőtt nőkkel, családayákkal szemben. Így feltételezhető, hogy az idős asszonyok még jól ismerik nemcsak a mai, hanem a régebben használt koloni színneveket is. Hiszen még emlékezhetnek szüleik, nagyszüleik színnévhasználatára is, s ezáltal a ma már ritkán használt színnevek is felszínre kerülhetnek. Az adatközlők, akik önbevallásuk szerint magyar domináns kétnyelvűek, 2014 szeptemberében otthonukban irányított interjú segítségével válaszoltak a színnevekkel kapcsolatos kérdésekre.

Az első kérdésre – *Sorolja fel, milyen színneveket ismer?* – 46 színnév gyűlt össze, s közülük a 12 leggyakoribb színjelnevezés a következő (a fonematikusan lejegyzett adatok nem tartalmazzák az adatközlők által rendszeresen ejtett, a palóc nyelvjárásra jellemző illabiális *a*, és labiális *á* fonémaváltozatokat): *piross*, *bordó*, *szürke*, *fehér*, *rúzsaszínyő~rúzsaszín*, *zöld*, *barna*, *kék*, *sárga*, *lila*, *vöröss*, *fekete* (I. SÁNDOR 2016: 214). Ebben a tanulmányban viszont a többi színnév ismertetésétől a tanulmány témájánál fogva eltekintek, részleesebben csupán a két vitatott színnel kapcsolatos összefüggéseket ismertetem.

Ha összehasonlítjuk a koloni nyelvjárás színneveinek gyakoriságát KISS GÁBORNak a köznyelvi színnevekkel végzett kutatásaival (98 adatközlő megkérdezésével), elmondható, hogy az első leggyakoribb 12 színnév – a *narancssárga* kivételével, mely a koloni adatok között nem szerepel – a két vizsgálatban azonos (KISS G. – I. FORBES 2001: 194). Hasonló sorrendet találunk BENCZES RÉKA és TÓTH-CZIFRA ERZSÉBET szerzőknek a Magyar Nemzeti Szövegtár alapján végzett kutatásaiban is (BENCZES-TÓTH-CZIFRA 2013: 129; TÓTH-CZIFRA-BENCZES 2016: 56). A fentebb említett MARI UUSKÜLA és URMAS SUTROP tanulmányában szereplő adatokhoz viszonyítva a koloni színnévanyag gyakorisági sorrendje azonban már két vonatkozásban is eltér: egyrészt a már említett *narancs-*

sárga nem szerepel az első 12 leggyakoribb koloni színnév között, másrészt különbözik a *vörös* gyakorisági sorrendje is, mert a *vörös* a koloni adatok szerint egyike a 12 leggyakoribb színnévnek, viszont az észt kutatók gyűjtésében ez a színnév nem került be az első 12 leggyakoribb színnév közé (UUSKÜLA–SUTROP 2007: 108).

A színneveket helyettesítő körülírásokban azonban, a fent ismertetett koloni és köznyelvi alapszínnév-eltérésekhez képest, már sokkal erőteljesebben jelennek meg azok a sajátos, a helyi környezet megismerésén alapuló népi konceptualizációk, melyek a köznyelvi adatok között nem szerepelnek (l. SÁNDOR 2016: 209–220).

Megállapítható, hogy napjainkban a koloni nyelvjárásban 10 alapszínnév van: *fehír, fekete, piross, vöröss, zód, sárga, kík, barna, szürke, lila*. A *rúzsaszínyő~rúzsaszín* és a *narancsszínyő~narancssárga* több szempontból sem teljesíti az alapszínnév kritériumait, de a két színterminus közül a *rózsaszín* áll közelebb az alapszínnévvé váláshoz. Ezt egyrészt e színnév gyakorisága, másrészt – megfigyeléseim szerint – a fiatalabb nemzedék nyelvhasználatában megjelenő színárnyalatai is jelzik. A *narancssárga* viszont az adatközlők megjegyzései alapján is csupán a *sárga* színárnyalata. Ez összefüggésbe hozható azzal a szociokulturális ténnyel is, hogy bár a magyar nyelvben a színnév alapjául szolgáló *narancs* neve már a 15. században felbukkan (TESz. 2/999), de nyelvjárási megnevezései csak a 20. század elejéről állnak a rendelkezésünkre (UMTsz. 4/41). A koloni paraszti társadalomban is csupán a 20. században vált általánosan ismertté maga a gyümölcs, s ezután válhatott a megismerés alapjává a színe is.

5. A *piros* és a *vörös* megkülönböztetéséről és használatáról

Arra a kérdésre, hogy „*Mi a különbség a piros és a vörös között?*” mindegyik koloni adatközlő a *vörös* meghatározásával kezdte az értelmezést. A *vörös* (Kolonban *vöröss*) az adatközlők szerint „*sötétebb, intenzívebb, élénkebb, rikítósaabb*“, ezzel szemben a *piros* „*vélágosabb, kevésbé élénk, teltebb szín*“.

A következő kérdés – „*Mi lehet piros, ill. vörös?*” – már e két alapszínnév használatára irányult. A kérdésre adott válaszok szerint:

a) **Csak *piros* lehet:** *alma, autó, blúz, bor, cipő, csérésnye, csinvatt* (‘szótt párnahuzat’), *csipke, epër, hejkötő/hajkötő/szallag, kazmír nyagbavaló (kendő), labda, málna, muskátli paradicsom, pipacs, pirospaprika, puszrik* (‘női mellény, népviseleti ruhadarab’), *pünkösd, reték, ribizli/ribizli, szív, szoknya, tulipán*. Összesen: 27 fogalom.

b) **Csak *vörös* lehet:** *csillag, haj, róka*. Összesen: 3 fogalom.

c) ***Piros és vörös* is lehet:** *hús, köröm, ló, meggy, orca/arc, orr, rúzs/rózsa, száj* (‘ajak’), *szoknya, zászló*. Összesen: 10 fogalom.

Ha ezeket az adatokat összevetjük a különböző köznyelvi gyűjtések adataival, azt a tanulságot vonhatjuk le, hogy a csak *piros* jelzővel kapcsolható fogalmak között a helyi népi kultúra sajátos fogalmain kívül az eltérés

a *bor* esetében jelentkezik, bár az idevágó köznyelvi feldolgozásokban is előfordul a *borra* vonatkozólag a *piros*, de a *vörös* dominál (vö. KISS 2004: 162). Kolonban viszont a *bor* jelzőjeként a helyi nyelvjárási norma szerint a *piros* használatos, s ezt a jelenséget a koloniak többnyire szlovák hatásként tartják számon (*červené víno* 'piros bor' mivel a szlovák nyelv ezt a színt csupán a *červený* alapszínnevvel jelöli). Lehet azonban megőrzött régiség is, hiszen régebben a szlováksággal nem érintkező nyelvjárásokban is előfordult ez a jelenség (l. GÁRDONYI 1920: 86). A szlovák nyelvvel való intenzív kapcsolat viszont bizonyára támogatta a jelenség fennmaradását.

A csak *vörössel* megnevezett fogalmak, egy kivételével, szinte azonosak KISS GÁBOR tanulmányának adataival (KISS 2004: 162–163). Azonban KISS adattára szerint a *meggy* csak *vörös* lehet, a koloni nyelvhasználatban azonban *piros* és *vörös* is lehet. Gyümölcsök esetében a koloni adatközlők szerint a *vörös* a túlétettségre, a gyengébb minőségre is utalhat.

Az emberi testrészekre vonatkoztatva (*orca/arc*, *száj* (=ajak), *köröm*, *orr*) az adatközlők egybehangzóan állították, hogy a *vörös* jelző negatív jelentéssel bír. E véleményüket többen a „*A vörös róka, vörös ló, vörös embər ətý sě jó.*” frazémával igyekeztek nyomatékosítani. Szerintük a *vörös orca/arc* az indulat, düh, szégyen miatt lett *vörös*, míg a *piros orca/arc* szép és egészséges. Ezt a különbséget az *elvörösödött*, *kivörösödött* és a *elpirosodott*, *kipirosodott* igéken is szemléltették, szerintük az előbbi negatív, az utóbbi pozitív jelentésű. A *vörös orr* pedig az adatközlők szerint az ugyancsak negatívan értékelt részegeskedés következménye. A *vörös száj* ('erősen kirúszozott ajak') és *köröm* a múltban a közösség által erősen elítélt jelenség volt, melyet gyakran indulatosan, durva sőt vulgáris szóláshasonlatokkal kommentáltak.

6. Összegzés

Summázva az eddig elmondottakat megállapítható, hogy a *vörös* (*vörös*) a koloni nyelvjárásban ma még alapszínnev, jóllehet bizonyos jelek a visszaszorulására utalnak. Ebben az areális hatások is szerepet játszhatnak, mivel a környező nyelvekben a csehen kívül e szín jelölésére csupán egy alapszínnevet használnak. Napjainkban viszont e monolexémával jelölt régi színnevnek – azonkívül, hogy a *vörös* minden szempontból megfelel a fentebb ismertetett alapszínnev-kritériumoknak – a koloni nyelvjárásban megvan a funkciója, melynek alapja a *pirostól* eltérő denotatív és konnotatív jelentése. A két alapszínnek ez a különbözősége abból is fakad, hogy a *vörös* és a *piros* szín létrejöttében szerepet játszó megismerési folyamatnak, ahogy azt a szavak etimológiája is mutatja, más adta az alapot. A *vörös* (koloni *vörös*) alapja a *vér*, a *pirosé* pedig a *pír* (TESZ. 3/1178; 3/208).

A *vörös* alapszínnev teljeskörű használatáról egy következő, a fiatalabb nemzedékekre is kiterjesztett kutatás adhatna képet, s mivel e színnev jövőbeni sorsát főként a mai fiatalok nyelvhasználata dönti el, az újabb adatgyűjtés e szempontból is tanulságos lenne.

Szakirodalom

- ARANY ALBERT LÁSZLÓ 1944/1967. *Kolon nyelvjárásának fonológiai rendszere. Bevezetés a szerkezeti nyelvjárásba*. Indiana University, Bloomington.
- BAKRÓ-NAGY MARIANNE – RÉDEI KÁROLY szerk. 2003. *Ünnepi kötet Hon- ti László tiszteletére*. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest.
- BARRATT, LESLIE B. – MIKLÓS KONTRA 1996. Matching Hungarian and English color terms. In: *International Journal of Lexicography* 9/2: 102–117.
- BARTHA KATALIN 1937. *Szókincstanulmány a magyar nyelv színjelnevezéseiről*. (Dolgozatok a Debreceni Tiszta István Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Szemináriumából. 2.). Városi Nyomda, Debrecen.
- BENCZES, RÉKA – TÓTH-CZIFRA, ERZSÉBET 2013. The Hungarian colour terms *piros* and *vörös*: A corpus and cognitive linguistic account. In: *Acta Linguistica Hungarica* 61: 123–52.
- BERLIN, BRENT – KAY, PAUL 1969. *Basic Color Terms. Their Universality and Evolution*. University of California Press, Berkeley–Los Angeles.
- CSAPODI ISTVÁN 1899. Vörös és piros. *Magyar Nyelvőr* 28: 201–204.
- CSÜRI BÁLINT 1922. Rózsaszín. Rózsaszínű. *Magyar Nyelv* 18: 169–170.
- DE BIE-KERÉKJÁRTÓ ÁGNES 2003. A vörös színnév használata a magyarban. In: BAKRÓ-NAGY–RÉDEI: 67–79.
- DEME LÁSZLÓ – IMRE SAMU szerk. 1968–1977. *A magyar nyelvjárások atlasza* 1–6. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- ÉKsz. = *Magyar értelmező kéziszótár*. 2003. Főszerk. PUSZTAI FERENC. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- GÁRDONYI JÓZSEF 1920. Piros vagy vörös. *Magyar Nyelv* 16: 84–87.
- GECSŐ TAMÁS szerk. 2001. *Kontrasztív szemantikai kutatások*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- GECSŐ TAMÁS szerk. 2004. *Variabilitás és nyelvhasználat*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- KÁZMÉR MIKLÓS 1993. *Régi magyar családnevek szótára. XIV–XVII. század*. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.
- KENEDY GÉZA 1921. Piros vagy vörös. *Magyar Nyelv* 18: 33–34.
- KICSI SÁNDOR ANDRÁS 1988. Az alapszínnevek lexikalizálásáról. *Magyar Nyelvőr* 112: 456–467.
- KISS GÁBOR – ISABEL, FORBES 2001. *Piros, vörös – red, rot, rouge*. In: GECSŐ: 190–199.
- KISS GÁBOR 2004. A *piros, vörös* és más színnevek használata a Magyar Nemzeti Szövegtár alapján. In: GECSŐ: 160–165.
- KOZMÁCS ISTVÁN – VANČO ILDIKÓ szerk. 2016. *Sztenderd – nem sztenderd. Varációk egy nyelv változataira*. Válogatás a 18. Élőnyelvi Kon-

- ferencia – Nyitra, 2014. szept. 18–20.– előadásából. Konstantin Filozófus Egyetem, Közép-európai Tanulmányok Kara, Nyitra.
- MÁTRAY FERENC 1910. *A magyar színelnevezésekről*. Jürsö Antal Könyvnyomda, Kalocsa.
- MÓZES SZABOLCS 2012. A dél-szlovákiai magyarlakta települések nemzeti-ségi összetétele. *Új Szó*, 2012. augusztus 23., 11–13.
- SÁNDOR ANNA 2016. Nyelvjárási színneveink sokszínűségéről. In: KOZMÁCS–VANČO: 209–220.
- SELÉNYI PÁL 1948. Piros és veres. *Magyar Nyelvőr* 72: 12–14.
- TESz. = *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* I–IV. 1967. Főszerk. BENKŐ LORÁND. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- TÓTH-CZIFRA ERZSÉBET – BENCZES RÉKA 2016. Piros és vörös színneveink korpuszalapú kognitív nyelvészeti vizsgálata: produktivitás, figurativitás és alapszínnevi státusz. *Magyar Nyelvőr* 140: 52–67.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 2010. *Kognitív szemantika*. Konstantin Filozófus Egyetem, Közép-európai Tanulmányok Kara, Nyitra.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 2013. *Bevezetés a kognitív nyelvészetbe*. Osiris Kiadó, Budapest.
- TÓTFALUSI ISTVÁN 2004. *Idegenszó-tár. Idegen szavak értelmező és etimológiai szótára*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- ÚMTsz. = *Új Magyar Tájszótár* I–V. 1979–2010. Főszerk. B. LŐRINCZY ÉVA. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- UUSKÜLA, MARI 2011. *Terms for red in Central Europe. An areal phenomenon in Hungarian and Czech*. JB. John Benjamins Publishing Company, 147–156.
- UUSKÜLA, MARI – URMAS SUTROP 2007. Preliminary study of basic colour terms in modern Hungarian. *Linguistica Uralica* 43: 102–123.
- WARDHAUGH, RONALD 1995. *Szociolingvisztika*. Osiris – Századvég, Budapest.

Az ortológus és a neológus. Beregszászi Nagy Pál és Kazinczy Ferenc

TÓTH PÉTER

1. 1815-ben jelent meg Beregszászi Nagy Pál *Dissertatio philologica de vocabulorum derivatione ac formatione in lingua magyarica* [Filológiai értekezés a szavak eredetéről és alkotásáról a magyar nyelvben; a továbbiakban: *Dissertatio*] c. könyve. Híre hamar eljutott Széphalomra, s igencsak felkeltette Kazinczy érdeklődését. 1814. november 16-án Helmezy Mihálytól azt tudakolja, hogy „Beregszásznak munkája nyomtattatik e? ’s mi a’ címje?” (KazLev. XII. 179). Később több alkalommal is arra kéri Helmezyt, hogy küldje el számára „Beregszászi munkájából a’ mi elkészült” (KazLev. XII. 207).

„Beregszászi egygy etymológiai munkát ada sajtó alá [...]. B-tól sokat várok” – írja Kazinczy november 29-én Döbrentei Gábornak (KazLev. XII. 209). Nem sokkal később már tudhatott valamit a *Dissertatio* tartalmáról. 1815. január 20-án ugyanis így fogalmaz: „nekem úgy tetszik, hogy míve keveset fog érni, mert Zsidó, Arabsz, ’s Isten tudja miket emleget, ’s nem elmélkedett az Universalis Nyelv Grammaticája felől” (KazLev. XII. 342).

1815 áprilisában Kazinczynak az addig elkészült részeket Beregszászi küldi el. Július első felében pedig a széphalmi mester megkapja a teljes kötetet. „Kazinczy rögtön kiemelt ellenfélnek tekinti Beregszászit, talán azért, mert az ő színrelépésével a vitapozíciók regionális – dunántúli és debreceni – meghatározottsága és szűkössége kérdőjeleződött meg, ráadásul egy képzett, külföldön is elismert nyelvtudós által” (ORBÁN 2012: 435).

A 281 oldal terjedelmű *Dissertatio* Beregszászi főművének tekinthető. IMRE SÁNDOR a nyelvújítás szóalkotási elveit támadó munkák közül Beregszásziét tartja a legkomolyabbnak és legalaposabbnak (1880: 12). Kiadása Kultsár István támogatásával valósult meg, „máskép a moly emésztette volna meg” (i. h. 13).

Beregszászi könyve bevezető részében több olyan szót kifogásol (*könny, kor, év* stb.), melyet az újítók kedveltek (V–VII). A nyelvújítást a grammatika és a nyelvszokás törvényei között szerette volna tartani. „Quid non parit ignorantia etymologica!”, „Usus ergo dominatur in lingvis: Scriptor nequaquam” – írja (VI). Beregszászi a bevezető rész után hangtani jelenségeket fejteget (2–49), majd a szóképzéssel foglalkozik (49–174). A latin nyelvű fejezeteket három német nyelvű írás követi.

Beregszászi művét többen elismeréssel fogadják, mások éles kritikával illetik. Debrecenben száz forintot, Szatmár vármegyében pedig – Izsák Sámuel viceispán révén – ezer forintot gyűjtenek számára. A szatmári adományban szerepet játszhatott az ún. szatmári ügy, amely Kazinczy *Vitkovichhoz* c. episztolája körül támadt, melyben elmarasztaló utalások vannak a vármegye kulturális állapotára.

IMRE SÁNDOR a Dissertációról írja: „Az újítókra nem nagy hatást tett Beregszászinak e különben nagy értékű műve. A szószármaztatásra nézve sok jót elmondott, sok jó tanácsot adott. De legnagyobb részt oly képzőkről szól, melyeket az újítók nem használtak, melyekkel nem is szépíthettek; azokról a rövidekről, könnyű hangzatúakról, melyeket leginkább szerettek használni, nagyon keveset találtak itt” (1880: 43).

2. Kazinczy 1815. július 15-én levelet ír Beregszászinak. Megköszöni a Dissertatio kötetét, s szóba hoz több olyan újítást, melyet Beregszászi kifogásolt.

„A legszívesebb köszönettel vettem az Úr' ajándékát, a' Philolog. Dissert. Nagy része annak egyenesen nekem szoll. Köszönöm azt is. Én szívesen tanúlok a' hol van mit tanulni. Ha az Úr a' keleti nyelvek' természetét fejtegeti előttem, akkor szívesen fogadom az Urat Mesteremnek. De engedje az Úr mondanom, hogy az Úr magyarul úgy nem tud, a' hogy azt nem tudta, míg Ápr. 18d. nekem kelle megmagyaráznom, hogy kicsoda Baróti Szabó Dávid, és kicsoda Pápay Sámuel [...]. 'S mit mond az Ur ha azt mondom hogy a' Debr. Hymnáriomban, a' Sz. Katalin életében pag. 10 lin. 19. ez áll: *oly minth mykoron volna immár tyzenharmad ewij leanzo.* [...] – Illyen megtévedés az is, a' mit az Ur lap VII. a' *faj-talanra* 's *esztelenre* mond. Hiszen a' két szó nem a' *faj* és *esz*, hanem a' *fajas* és *esz*es szóktól ered, mint a' *kedvetlen* nem a' *kedv*-től, hanem a' *kedvestől*. – De hát az *irgalmatosság* mint keverheté-fel az Úr epéjét, ha a' *szorgalmatosság* és *kellemetesség* talán azt nem keveri? Én ugyan egyiket sem tartom szép-író tollába valónak, mert kész az *irgalom*, *szorgalom*, *kellem*, *figyelmetesség* helyébe a' *figyelem*. De az a' bálvány, a' mellynek tiszteletére bennünket az Ur visszavinni akarna, az USUS, ezeket a' szörnyetegeket jóknak kiáltja. – A *könny* mellett mi harcolhat, úgy látszik, az Úr nem is sejdíti. Higgyen nekem az Ur, édes barátom, annak a' ki magát a' nyelv' dolgába ártja, egyebet is kell tanulni, mint csak keleti nyelveket.” (KazLev. XIII. 38–39).

Kazinczy a levélben megemlíti, hogy bírálatot készül írni a Dissertációról: „Én úgy készülök, hogy az Úrnak nyomtatott válaszban fogok felelni, mihelytt sürgetőbb dolgaimon által esem” (KazLev. XIII. 39).

Kazinczy úgy gondolta, hogy Beregszászi mások bátorítására támadta a nyelvújítók szóalkotási módjait: „Az Ur ártatlan lelkét reá szedték a' csintalanok, ravaszok, eggyügyük” (KazLev. XIII. 39). Erre Kazinczy máshol is utal: „a' jámbort és ártatlant, mások tüzelték reám” (KazLev. XIII. 54), „a' Túl a' Dunaiak küldék ki ellenem, mint Somogyi Gedeont és Sághit; azért is

ötet, hogy, ha majd megküzdünk, 's ellenkezőmnek bukni kell, ő bukjon inkább mint azok" (KazLev. XIII. 74).

Beregszászi szeptember 9-én válaszol Kazinczynak. Részlet a levélből:

„Vettem a Tek. Úr becses levelét. Sajnálom valóban, hogy, a mit én Dissertatiómban közönségesen mondtam, azt a Tek. Úr oly igen magára veheti és vette is, a mint leveléből látom, melyből olyat is tanulék ki, a mit még eddig nem tudtam.

Fegyvert fen ellenem a Tek. Úr; nem csak, hanem már jól rám is ütögete. De én erre csak azt mondom ama legnagyobb bölcs után: vagy igaz a mit mondtam (irtam), vagy nem. Ha nem igaz, mutassd meg; ha igaz, miért versz? Az említett *tizenharmadévi leányzó* nem ellenem, hanem mellettem van a Sz. Katalin életében. Mert hiszen épen azt mondom én, hogy az *év* szóval ma is úgy élnek, az *i* vagy *nn* particulával öszvetéve: *harmadévi*, *negyedévi*, *ötödévi* stb.; *harmadévonn*, *negyed évenn*, *ötöd évenn*, nem pedig magánosan, így: *év*, *évek*, mint p. o. *egy év*, *tíz évek*, *husz évek* stb. – A *fajtalant*, *esztelent*, *kedvetlent* a *fajtól*, *észtől*, *kedvtől* jöni mondani, nem megtévedés, a mint a Tek. Úr állítja; de a *fajas*-tól, *eszés*-tól, *kedves*-tól jöni tartani, valóságos tévelygés. Mert e szerent lenne: *fajastalan*, *esztetlen*, *kedvestelen*. De ilyeket nem esmer magyar nyelvünk, az én tudtomra. – Az usus, a melyről én szóllok Dissertatióm legutolsó szakaszában, egy olyan bálvány, mely előtt kéntelenek vagyunk térdet hajtani, nehogy eretnekek legyünk." (KazLev. XIII. 154).

Kazinczynak arra a szavaira, hogy „reá szedték a' csintalanok, rava-szok, egygyük", Beregszászi így felel: „a mit irtam, tulajdon meggyőződésemből irtam" (KazLev. XIII. 155). Arra pedig, hogy Kazinczy elismeri jártasságát a keleti nyelvekben, de a magyar nyelvről írott értekezését keményen bírálja, a következőt írja: „Különös az, hogy a Tek. Úr engem, a mint írta, ott szívesen fogad mesterének, a hol előtte a keleti nyelveknek természetét fejtegetem; ott pedig a hol a magyar nyelvét fejtegetem, megvet. Mert hiszen, sok vizsgálásom s tanulásom után csak jobban kell értenem anyai nyelvemet, de valósággal jobban is értem azt ezerszer" (KazLev. XIII. 155).

Kazinczy szeptember 18-án válaszol Beregszászi levelére:

„Sok bajok közt talált az Úrnak Prof. Úrnak hozzám Sept. 9-én írt válasza. Lehetetlen reá hosszasan felelnem. De abban nincs semmi kár. Én nyomtatás alá küldendő feleletemet elébb közleni fogom az Úrral Prof. Úrral, hogy ha megtévedésemet – melyre miért ne juthatnék én is? – felfedezendi az Úr Prof. Úr, kitörülhessem a mit hibásan irtam s általam a vétkek ne terjeszthessenek. S ezen teen-

dő lépésem az Úrral Prof. Úrral látathatja, hogy az audaculusok makacsok e vitatgatni hypothézeiket ad interneccionem, vagy az igazat keresik, s megnyugtathatja az eránt, hogy én az Úrral Prof. Úrral gorombán s parasztúl bánni nem fogok, noha a villongás hevesesség nélkül nem igen esik meg, a mit az Úr Prof. Úr magán is tapasztalhatta.

[...] Az Úr Prof. Úr engem meg nem neveze, de a mit én állítok, tanítok, azt czáfolgatta és az eránt irkálgatta a leveleket, melyek közül egyet én tulajdon szemeimmel olvastam, hogy a nyelvrontók mint dühödnek s mely kárt tesznek. Illő lesz megmutatnom, kik a nyelvrontók a szónak való értelmében; mert én a nevet nem rettegem. Igenis, én nyelvrontó akarok lenni, s tudva vagyok az, hogy a nyelvet építhessem. Vannak nyelvrontók, azt tagadni nem lehet; Barczafalvi is az volt, de Barczafalvi néha épített is, s én ugyan áldást mondok fejére, a hol azt tevő. Dugonics is ronta. De a Puristák egész seregében nincs tiszteletesebb név, mint a jó öregé, s ezer botlásáért elég pótolék tíz nem-botlása.

Az Úr Prof. Úr nem látszik tudni, vagy akarva felejt, hogy egy a nyelv, de az hely s a szőlő nyelve nem egy nyelv. Az Úr a nyelvet az empiria dolgának tekint, – de mi a criticismusénak; az Úr Prof. Úr a nyelv dolgaiban a szokást tiszteli: mi azt is, egyebet is. S az *év* és *kor* nem jó az Úrnak, mert az absolute sohasem mondatott. Még az általam citált sz. Katalin élete is az Úr mellett szól, mert előtte van a *tizenhárom*, s benne a suffixum. Nekünk az semmi ok, s mi tudjuk, hogy Homer is mások is csináltak szokat, s Plautus, Horátz, Virgil, Lucréc, és a peregrinus transmarinus Propert, kiket az Úr, Prof. Úr talán csak nem tart nyelvrontóknak, az én értelmemben való nyelvrontók voltak” (KazLev. XIII. 163–164).

3. Kazinczy 1815. augusztus 15-én Döbrentei Gáborhoz írott levelében megemlíti, hogy „e’ napokban az Anti-Beregszászi’ első lapjait dolgoztam” (KazLev. XIII. 74). 1816. január 6-án azt írja, hogy „Öt hét oltá én minden nap reggeltől fogva estig az Orthologusok és Neologusok közt folyó perben dolgozom Professor Beregszászinak Philolog. Dissertációja ellen, és az ellen a’ mit Zsombori írt az Erd. Muzeum III. Füzetében” (KazLev. XIII. 385). 1817. június 10-én küldi el a recenziót Trattnernek (KazLev. XV. 227). Az írás tehát majd két évig készült, ha a hosszabb-rövidebb szüneteket is beleszámítjuk. Kazinczy a recenziótól valóban sokat várhatott.

A Tudományos Gyűjtemény megindulásával a nyelvújítás körüli viták szélesebb kör számára váltak ismeretté. A folyóirat első három évfolyamában húsznál több publikáció van valamilyen összefüggésben Kazinczy vitáival. Az írások általában Kazinczy ügyét támogatták (BÍRÓ 2010: 602). A recenziók közül több is nagy port kavart. A szerkesztők ezt követően a már beküldött erősebb hangvételű recenziók megjelentetését egyre inkább halo-

gatták. Ezzel magyarázható, hogy Kazinczy recenziója csak a folyóirat 1817-i évfolyamának decemberi számában jelent meg. Kazinczy Szentgyörgyi Józsefnek 1818. március 29-én írott leveléből megtudjuk, hogy a több hónapnyi várákozás után mi játszott szerepet a kiadásban: „Beregszászi és Sípos ellen sok hónapokig hevere a’ Tudom. Gyűjtemény Redactiójánál Recensióm, ’s csak akkor vétetett-fel midőn Decemberben a’ Redactio és Trattner meghasonlának, ’s Interregnum volt” (KazLev. XV. 541, lásd még XV. 418).

Kazinczy a recenzióban egyszerre két kiadvánnyal foglalkozik: Beregszászi Dissertációjával és Sípos József szentesi tanár Ó és újj magyar c. munkájával. Kazinczy szerint Beregszászi az írókat egyedül a Mondolatból ismeri (1817: 89). Beregszászi az új szók tekintetében az etimológiát és a szokást figyelembe véve foglalt állást. Kazinczy erre válaszként azt írja, hogy „a’ mi Íróink [...] tudva ’s akarva távoznak-el az Etymologia’ ’s a’ Szokás’ törvényeitől” (i. h. 89). „A’ Szép-író nem ismér főbb törvényt, mint azt, hogy írása Szép legyen. Valami ezen igyekezetét segélheti, az neki mind szabad; akár engedi a’ Grammatica és a’ Szokás, akár nem” (i. h.). Beregszászinak arra a szavaira pedig, hogy „Usus ergo dominatur in lingvis: Scriptor nequaquam”, Kazinczy így válaszol: „az Író úsussá csinálja a’ mi úsus nem vólt” (i. h. 90). Beregszászi kifogásolta a Révai által használt *hűtelen* szót, s a *hűségtelet* javasolja. Kazinczy szerint ez a szóalak a latin *infidelitast* ’hűtlenség’ *hűségteletenség*nek adja vissza, szemben a *hívtelenség*gel, majd megjegyzi, hogy „mit ér az olly szó, mellyben a’ SÉG kétszer hallatja magát?” (i. h. 92).

4. Beregszászi hamarosan válaszol Kazinczy bírálatára. 1818. március 20-án már be is fejezi írását. A tanulmányt április 4-én rögzítik a Tudományos Gyűjtemény beküldési naplójába. A folyóirat szerkesztősége azonban 1819. február 5-i ülésén a közlést megtagadta (CZIFRA 2013: 44), pedig „a sajtóetika íratlan törvénye szerint közölnie kellett volna, mert ez csak válasz volt Kazinczy nagyon éles recenziójára” (MISKOLCZY 2010: 29).

Teleki József a kiadástól a tanulmány hangneme és terjedelme miatt zárkózott el. Részlet Teleki Beregszászhoz írott leveléből: „Ha pedig nem akarjuk hogy Tudományos Gyűjteményünk tsupa antikritikákból áljon, és ezeknek mindég gyűlöletes előadások által olvasóink elidegenedjenek, az ilyen több ívekre kiterjedett efféle munkákat nem vehetjük fel. Mivel mindazáltal ezen munkába sok derék, helyes és újj filologiai megjegyzések találtnak, mellyektől olvasóinkat megfosztani kár vólna, arra nézve talám jó lenne a’ T. Szerzőt arra bírni hogy azt megrövidítse, vagy pedig a’ mi még talám jobb vólna, azt egy filologiai értekezés formájába öntse” (közli: BEREKSZÁSZI 1820: 5–6).

Beregszászi a választ egy másik írásával együtt, mely szintén egy Kazinczy-tanulmánnyal foglalkozik, önálló kiadvánnyként jelenteti meg Sáros-patakon. Beregszászi sértettségére vall a cím a kiadás helyének megjelölése

is: A' Tudományos Gyűjteményből kihagyatott két darab értekezés. I.) Pen-na-háború, nemzeti nyelvünk dolgában. II.) A' pataki collégiumról tett tu-dósítás' megvi'ssgálása. A' Tudós Közönség' ítélettétele alá bocsáttatik. Nyomtatott NEM-PESTEN.

A könyvben Beregszászi közli Teleki levelét (5–6), valamint Kazinczy 1815. július 15-én és szeptember 18-án írott leveleit. A széphalmi mester leveleihez megjegyzéseket fűz. Ezt követően a recenzióval foglalkozik (7–109). Beregszászi szerint Kazinczy „hadat izent” ellene (i. h. 7). A hatáskel-tés fokozása miatt többször is a *háború*, *csata*, *ütközet* kifejezéseket hasz-nálja a közte és Kazinczy között folyó vitára: „ezen Háború tulajdonképpen Nemzeti Nyelvünknek a' Háborúja” (i. h.). „És hogy a' győzelem annál nagyobb legyen, egyszerre kettőnket, engem és Sipost, támadott meg e' nagy Bajnok; és mind kettőnket jól meg is vere, úgy hogy ez nem Tsata, hanem igaz 's valódi üt-közet vala. De nekem több jutott még is mint Si-posnak; és én nagyobb ütlekeket kaptam mint ő” (i. h. 21).

Kazinczynak arra a soraira, hogy a szépíró nem ismer más törvényt, mint hogy írása szép legyen, Beregszászi azt válaszolja, hogy az írás „Grammatika ellen való hibáktól mentt legyen” (i. h. 27). Beregszászi sze-rint az íróknak az új szavak alkotásakor figyelembe kell venniük a nyelvtani szabályokat: „el nem vettem tőle [az írótól, T. P.] azt a' szabadságot hogy szókat tsinálhasson; sőt még (Dissertation utolsó szakaszában) serkentem 's buzditom arra hogy tsináljon, tsak hogy a' nyelv törvénye és az Etymologia regulája szerint tsinálja azokat” (i. h. 29). Erre máshol is utal: „a' Szógyár-tónak, hogy jól gyárthasson, illő, sőt szükség tudni az Etymológiát; követni a' Derivatio reguláját; tisztelni a' Grammatikát; tekinteni a' Szokást” (i. h. 98). A nyelvszokás szerepének a kérdése máshol is előkerül: „én a' Szokást nem teszem fő-hatalmú Úrrá a' nyelvben” (i. h. 85).

Beregszászi könyvének második része Kazinczynak (G. H. I. álnéven) a pataki kollégiumról írott tanulmányával (KAZINCZY 1818) foglalkozik (111–120).

5. Kazinczy nem látta értelmét és hasznát a vita folytatásának. „Bajos az ollyannal szóllani a' ki az Etymológiában keres mindent” (KazLev. XVII. 396), „ő nem az, a' ki engemet meg akarjon és meg tudjon érteni” (KazLev. XVII. 422) – írja leveleiben. Elismeri, hogy a Sárospatakról írott dolgozatába hibák csúsztak. Beregszászi Patakon megjelent könyvéről a következőt írja: „A' Munkát a' Pesti Censor nem akará megengedni hogy kiadhassa; ide küldé tehát, 's olly parancsolattal nyomtatták, hogy míg a' Typographus kész nem lesz vele, senki ne lássa. Félt a' Doktor, hogy én hírét hallom, 's ellenzeni fogom. – Nagyon megcsalta magát bennem; én azt soha sem ellenzettem volna. Két hozzá írt leveletem kinyomtatattá, 's ezt szégyenlem. Minden tudja, hogy én reptében szoktam írni leveleimet, és többire akkor, mikor kifáradtam egyéb munkában. [...] valljuk-meg, hogy tökély nem jutott embernek: B. is hibázott, én is hibáztam; B. is tanulhat

tőlem, én is B.-től, 's a' Patak Leírásában a' Gregárius Deákok száma etc. etc. felől, Bibliothecárius számolása felől, hibás volt a' Tudósítás, pedig én azt Vályi-Naggyal együtt dolgozám, és Prof. Szombathy revideálta, minnelőtte kiadtam. – Én Beregszászsinak felelni semmit nem fogok. Nem egymásnak valók vagyunk” (KazLev. XVII. 392).

Beregszászi és Kazinczy 1822 nyarán több napot töltenek együtt. Kazinczy 1822. augusztus 19-én Újhelyen Döbrentei Gábornak a következőt írja: „Beregszászival mintegy tíz napot tölték-el itt. Elő sem hoztuk a' nyomtatott pert” (KazLev. XVIII. 121). A találkozást később is megemlíti: „Prof. Beregszászi Urral Újhelyben igen kedvesen mulatám magamat minden estve egy hétig” (KazLev. XVIII. 197).

Beregszászi, bár a nyelvújítók szóalkotási módjait többször bírálta, mint a legtöbb ortológus, alkalmanként ő maga is alkotott, ill. javasolt új szavakat. „Sokra vitték Tudósaink, szorgalmok által, már tsak eddig is nyelvünket, és azt sok helyesen származtatott szókkal – ide nem értvén a' helyteleneket – gazdagították” – írja egyik tanulmányában (1825: 4). Beregszászi elsősorban etimológusként, grammatikusként tekintett az új szavakra, míg Kazinczy szépíróként. Vitájuk valószínűleg ebben, vagyis a grammatikus és a szépíró közötti szemléletbeli különbségben gyökerezik.

A nyelvújítás eredményei idővel mind jobban elfogadottabbá váltak. Hatása és jelentősége felbecsülhetetlen, hiszen a nyelvújítás a nemzet felemelkedésének az eszköze volt. A nyelvújítás nélkül elképzelhetetlen a reformkor.

Irodalom

- BENKŐ LORÁND 1982. *Kazinczy Ferenc és kora a magyar nyelvtudomány történetében*. Nyelvtudományi Értekezések 113. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- [BEREGSZÁSZI NAGY PÁL] Paulus Nagy de Beregszász 1815. *Dissertatio philologica de vocabulorum derivatione ac formatione in lingua magyarica*. Typis Joannis Thomae Trattner, Pestini.
- BEREGSZÁSZI NAGY PÁL 1820. *A Tudományos Gyűjteményből kihagyatott két darab értekezés. I.) Penna-háború, nemzeti nyelvünk dolgában. II.) A' pataki collégiumról tett tudósítás' megvi'sgálása. A' Tudós Közön-ség' ítélettétele alá bocsáttatik*. Nem-Pesten [Sárospatak].
- BEREGSZÁSZI N. PÁL 1825. A' Magyar nyelv 's Literátura gyarapodásáról, és a' beszéd 's írás tökéletesedésének akadályjáról. *Tudományos Gyűjtemény* 9/7 (1825. július): 3–23.
- BÍRÓ FERENC 2010. *A legnagyobb pennaháború. Kazinczy Ferenc és a nyelvkérdés*. Argumentum, Budapest.
- CZIFRA MARIANN 2013. *Kazinczy Ferenc és az ortológusok. Árnyak és alakok az 1810-es évek nyelvújítási mozgalmában*. Ráció Kiadó, Budapest.

- IMRE SÁNDOR 1880. *Beregszászi Nagy Pál élete és munkái*. M. Tud. Akadémia Könyvkiadó-hivatala, Budapest.
- KAZINCZY FERENCZ 1817. *Dissertatio Philologica de Vocabulorum derivatione ac formatione in Lingva Magyarica*. Scripsit Paulus Nagy de Beregszász. – Ó és Új Magyar, vagy rövid Értekezés, miképen kelljen az Ó Magyarsággal az Újat egyesíteni. *Tudományos Gyűjtemény* 1/12 (1817. december): 87–105.
- [KAZINCZY FERENC] G. H. I. 1818. Sáros-Patak hajdan Szabad-Királyi, sokszor Királynéi, most Mező-városnak Története. *Tudományos Gyűjtemény* 2/5 (1818. május): 3–29.
- KAZINCZY FERENCZ 1819. Orthologus és Neologus; nálunk és más Nemzeteknél. *Tudományos Gyűjtemény* 3/11 (1819. november): 3–27.
- KazLev. = *Kazinczy Ferenc levelezése I–XXIII*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 1890–1960.
- MISKOLCZY AMBRUS 2010. A nyelvújítási viták metapolitikája. Kazinczy az egyéni szabadságért. *Forrás* 42/1: 23–47.
- ORBÁN LÁSZLÓ 2012. A pennaháború rejtett ütközete: Beregszászi Nagy Pál kiadatlan levelei egy vita háttérében. *Irodalomtörténeti Közlemények* 116: 434–454.
- RUZSICZKY ÉVA 1957. Kazinczy és a nyelvszokás. *Magyar Nyelvőr* 81: 1–7.
- [SÍPOS JÓZSEF] 1816. *Ó és újj magyar, vagy: rövid értekezés, miképpen kelljen az ó magyarsággal az újjat egyesíteni? az az: Miképpen kelljen a régi magyar nyelvet, újj szavak, szóllások és formák által gazdagítani, tsinosítani úgy, hogy azt természeti állásából ki ne vegyük? mint némeljek*. Trattner János Tamás, Pest.
- TOLNAI VILMOS 1929. *A nyelvújítás*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- UGRAI JÁNOS 2007. *Professzorok a „pataki reformkorban”. A sárospataki kollégium és négy tanára a XIX. század első harmadában*. Budapest.

Kognitív sajátosságok a nyelvi areában

VÖRÖS OTTÓ

1. Mint nemcsak feltételezhető, de ténynek is tekinthető, hogy a földön alig van olyan nyelvi közösség, amely mindennapi életében ne lenne kitéve egy másik, akár más rendszerű nyelv hatásának. Ezt leggyakrabban nyelvi tények kölcsönzésének eseteivel szokták bizonyítani. A vizsgálati módszert pedig, amely a hosszú ideje földrajzi közelségben élő nyelvek egymásra hatását vizsgálja, areális nyelvészetnek nevezzük (l. TOLCSVAI szerk. 2000: 31.) A kölcsönhatás leginkább megragadható bizonyítékai a különböző nyelvi elemek (beszédhangok, jövevényszavak, benne tükörszavak/kalkok, szólások tartalmi fordítása stb.). Ezek egy részét néha a nyelvművelés gyomlálgatni szokta, akár szélsőséges purizmussal. Különösen a jövevényszavak kutatása a nyelvek történeti vizsgálatában nagy múltra tekint vissza. Ma ebbe illeszthetők be Vörös Ferenc Kárpát-medencei névföldrajzi kutatásai is.

2. Arra azonban kevesebb vizsgálat vállalkozott, hogy föltárja, vajon a nyelvi kutatások kiterjednek-e egy nyelv kognitív rendszerére. A továbbiakban erről veszek számba néhány lehetőséget. A nyelvi fogalmak kisszótára így határozza meg a kognitív nyelvészetet: „nyelvelméleti irány, amely a nyelvet emberi tudásként, az elme működéseként írja le. ...úgy véli, hogy a nyelv legfontosabb összetevője a jelentés, legfontosabb funkciója a jelentés közvetítése. ...Eszerint a jelentések és a jelentésszerkezetek nem feltétlenül univerzálisak..., hanem nagymértékben eltérhetnek egyes nyelvenként. A nyelvi formák által kifejezett jelentések összefüggésben vannak az emberi tudás szerkezetével” (TOLCSVAI szerk. 2000: 128–129).

2.1. Könnyen belátható, hogy az elme által meghatározott nyelvi működés több hasonlóságot mutat a rokon nyelvek esetében, és nagyobb eltérések mutathatók ki egy más nyelvcsaládhoz tartozó nyelvből. A kárpáti nyelvi area éppen a magyar nyelv miatt lehet hasznos terepe egy olyan vizsgálatnak, amely az interferencia kognitív jelenségeit, az érintkezésből kiinduló változásait veszi számba, amelyek révén leírható, miben áll a magyar nyelv „európaisága”.

2.2. A kognitív interferencia kutathatóságának csak néhány lehetőségére hívom fel a figyelmet a továbbiakban. Először azt hangsúlyozom, hogy legtöbb eredmény attól várható, ha a szomszéd és részben a magyar nyelvközösséggel még közös gazdasági csoportot is alkotó szlávok nyelveit vesszük számba. Ezek körében vizsgálni kellene, miért különböznek a nyugati szláv nyelvek hangsúlyviszonyai a többi szlávtól, és a cseh és főleg a szlovák miért hasonlít ebben a tekintetben a magyarra, és miért ereszkedő azok természetes hanglejtése. Ugyancsak kognitív jelenségnek tartom, hogy a határon túli magyarok nyelvhasználatában statisztikailag mérhető különbség van a nők által gyakorolt foglalkozások nevének nőneműsítésében (*doktornő*,

ügyvédnő stb.). Ide sorolhatjuk azt a jelenséget is, amikor hivatalos akták mintájára a határon túli magyar szóbeliségben is megváltoztatják az év – hónap – nap sorrendet (ma még ritkán).

2.3. Kognitív tényezőnek tekintem a személynevek sorrendjét is. A magyar nyelvhez kognitív rendszerbeli hasonlóságot mutató nyelvekben a családnév – keresztnév/utónév sorrend a természetes, mert grammatikailag kijelölő jelzős szerkezeteknek tekinthetők, tehát elől álló jelzők. Környezetünk indoeurópai nyelveiben viszont fordított a szórend, azaz azon nyelvek birtokos szerkezetéből vezethető le. Népnyelvi szinten magyarul is léteztek (léteznek?), talán areális mintára ilyen kifejezések: *Kovácsék/Kovácsok Jóskája, Gálék Ferije* stb. Vajon milyen mértékben hat a nyelvhatárokra a *Ferenc Szabó, Mária Takács* bemutatkozás? Vajon milyen mértékben hat a szomszéd országok anyakönyvi törvénye és anyakönyvezési gyakorlata a magyar névkincsnek a kognitív jelentésbeli rendszere mindennapi gyakorlatára? Amikor ezeket a kérdéseket látszólag szűk szakmai problémaként felvetjük, tudatosítjuk-e, hogy a nyelvünk és kultúránk sorsáról is szólnunk. Ezzel ajánlom a még nagyon aktív ünnepeltünk figyelmébe gondolataimat.

Hivatkozás:

TOLCSVAI NAGY GÁBOR szerk. 2000. *Nyelvi fogalmak kisszótára*. Korona Kiadó, Budapest.

Csíkszentkirályi családnevek a XVII. században

ZOPUS ANDRÁS

A családnevek létrejöttének okairól és körülményeiről több tudományos igényű munka is született, és általános az a vélemény, hogy a családnev több tényező együttes hatására jött létre (pl. hivatalos írásbeliség, vagyon öröklődésének fontossága, nyugati hatás stb.) valamikor a XIII. század második fele és a XVII. század között. Hosszú időn át a magyar névadásra is az egyelemű névadás volt jellemző, amely névben a névviselővel kapcsolatos egyetlen információ jelenik meg (pl. a foglalkozás: *Kovács*). A kételemű névrendszer a XIII–XIV. század folyamán alakul ki, és a XV–XVI. században válik teljesen általánossá a társadalom minden rétegénél. A kételemű névrendszer családnévvé alakulásának fontos feltétele az örökölhetőség volt, vagyis amikor a megkülönböztető névelem átszállt az utódokra is, elveszítve a konkrét kapcsolatot a név jelentése és a névviselő valamely tulajdonsága között. A családnevek ugyanakkor nem mutatnak állandóságot, bizonyos események (pl. a fiú más foglalkozása, ragadványnév megjelenése, birtokváltozás stb.) bekövetkezésekor megváltozhatott. A nevek hivatalossá és megváltoztathatatlaná tételéről először II. József bocsátott ki rendeletet 1787-ben, amely rendelet egyben a családnévviselést is kötelezővé tette.

Jelen tanulmány egy leendő kötet XVII. századának anyagát mutatja be, ismertetve a családnevek írásmódját, jelentését, magyarázatát. A rendelkezésre álló történelmi anyag – anyakönyvek, összeírások, levelek, periratok, kéziratos anyagok stb. – feldolgozása nyomán az olvasó megismerheti mind a történelmi, mind az aktuális családneveket.

A szócikkek felépítése a következő: legelől találjuk a címszót, amely a családnév mai formája; az utána következő évszám a családnév legelső szentkirályi előfordulását jelöli, majd következik a többi évszám, amelyek a XVII. századi további adatokra vonatkoznak. A szócikk következő fontos részeleme az etimológiai rész, amely a < jellel kapcsolódik a szócikkhez, itt olvashatók a családnév eredetére, jelentésére vonatkozó magyarázatok. A dőlt betűvel szedett első szó az etimon típusára utal (tulajdonnév vagy köznév), míg a ' ... ' rész a köznévi eredetű etimon jelentését mutatja be. A személynévi és helynévi etimonok esetében – amennyiben vannak – bemutatom a családnév különböző formáit, valamint a megjelenő különböző képzőket is (patronimikonképző, melléknévképző stb.). Ha az etimon más nyelvből származtatható, az eredete zárójelben van feltüntetve. A helynévi vonatkozású családnevek esetében, KÁZMÉR MIKLÓS munkáját itt is felhasználva, a ma már nem létező történeti vármegyékre történik hivatkozás. Az etimológiai rész végén – M jelzéssel – található a névadás motivációja, indítéka. Egyértelműnek tűnik, de fontosnak tartom megjegyezni, hogy a névadás motivációja *nem a mai családnevekre vonatkozik*, hiszen azokat a mai névviselők öröklötték, „készen kapták”. A szócikkekben előforduló

kérdőjel a bizonytalan etimonra, illetve motivációra utal. A családnevek történelmi folyamatosságának bemutatása mellett további fontos szempont a különböző írásmódok ismertetése, hiszen mind a mai napig ugyanannak a családnévnek több változata is él a településen.

ALBERT: 1614: *Albert Ferencz*; 1619: *Albert Ferencz*; 1643: *Albert Ferencz*.

< *Albert* régi egyházi személynév. M: apanév.

AMBRUS: 1616: *Ambrus Mate*; 1614: *Ambrus Janos*; 1619: *Ambarus Mathene*, *Ambarus Peter*, *Ambrus Jstuan*; 1643: *Ambrus Jstuan*.

< *Ambrus* ~ *Ambros* ~ *Ambarus* ~ *Ambaris* ~ *Amborus* ~ *Amburus* régi egyházi személynév. M: apanév.

ANDRÁS: 1602: *Andras Balas*, *Andras Balintt*; 1614: *Andras Balas*; 1619: *Andras Balas*, *Andras Gjörgj*, *Andras Lukach*; 1643: *Andras Geörgy*.

< *András* ~ *Andorjás* régi egyházi személynév. M: apanév.

ANDRÁSI: 1619: *Andrasi Martone*, *Andrasi Peter*, *Andrasi Marton*.

< *András* régi egyházi személynév + -i patronimikonképző. M: apanév.

ANGYALOSI: 1616: *Angialossi Jstuan*.

< *angyalosi* < *Angyalos* helynév (Háromszék, Szatmár m.) + -i melléknév-képző. M: birtok, lakó- vagy származási hely.

ANTAL: 1602: *Antal Janos*; *Antal Bartalis*; 1614: *Antal Bartalis*; 1619: *Antal Georgine*, *Antal Janos*; 1643: *Antal Bartalys*.

< *Antal* ~ *Antall* régi egyházi személynév. M: apanév.

APOR: 1685: *Apor* (uram szolgálja).

< *Apor* régi világi személynév. M: apanév.

BALA: 1614: *Bala Ferencz*; 1619: *Bala Ferencz*.

< *Bala* becézőnév, a *Balázs/Bálint* régi egyházi személynévek rövidülése + -a becézőképző. M: apanév.

BALÁZS: 1602: *Balas Tamas*, *Balas Tamas*; 1614: *Balas Thamas*; 1619: *Balas Barthalisne*, *Balas Balint*.

< *Balázs* ~ *Balas* ~ *Balás* (< lat. *Blasius*) régi egyházi személynév. M: apanév.

BÁLINT: 1602: *Balintt Demeter*, *Balintt Jstúan*, *Balintt Peter*; 1614: *Balinth Demeter*;

1619: *Balint Peter*, *Balint Jstuan*; 1643: *Balint Mihaly*.

< *Bálint* ~ *Báлинд* régi egyházi személynév. M: apanév.

BALOG: 1602: *Balog* Ferenczj; 1614: *Balogh* Georgj; 1619: *Balog* Andras; 1643: *Balogh* Thamas.

< 1. *balog* 'balkezes', 'suta' vagy 'rossz, gonosz'. M: testi v. lelki tulajdonság. 2. *bal* 'baloldal' közszavunkból alakult az Árpád-korban a *Bal* ~ *Bol* személynév, amely megkapva az -g névszóképzőt, apanetet alkotott. M: apanév. 3. *Balog* régi világi vagy nemzetségnév. M: apanév vagy nemzetségi származás.

BARABÁS: 1602: *Barrabas* Albertt, *Barrabas* Antal; 1643: *Barabas* Jmreh.

< *Barabás* ~ *Barrabás* ~ *Barlabás* ~ *Ballabás* ~ *Bollabás* ~ *Borobás* ~ *Borrobás* ~ *Borlobás* ~ *Bolobás* ~ *Bollobás* ~ *Borbás* ~ *Barbás* régi egyházi személynév. M: apanév.

BARKA: 1619: sel. *Barka*, Opra *Barka*.

< *Borka* ~ *Barka* becézőnév, a *Barabás* ~ *Borbás* vagy ritkábban a *Borbála* ~ *Barbara* régi egyházi személynév rövidülése + -ka becézőképző. M: apanév vagy az anya neve.

BARTALIS: 1614: *Bartalis* Peter; 1683: *Bartalyus* Jstván.

< *Bartalis* ~ *Bertalis* becézőnév, a *Bertalan* < *Bartalan* régi egyházi személynév rövidülése + -is becézőképző. M: apanév.

BARTHOS: 1643: *Barthos* Mattyas.

< *Bartos* a *Bartalan* < *Birtalan* < *Bertalan* régi egyházi személynév rövidülése + -os becézőképző. M: apanév.

BEKŐ: 1602: *Bekeö* Kelemen; 1614: *Bekeo* Jstvan; 1619: *Bekeo* Jstuan, *Bekeo* Mihaline, *Bekeo* Andras, *Bekeo* Leorincz; 1643: *Bekeö* Mihaly; 1683: *Bekő* Jstván.

< *Bekő* becézőnév, vsz. a *Bek* ~ *Bék* régi világi személynév -ő becézőképzős származéka. M: apanév.

BÉLDI: 1619: *Beldy* Kelemen.

< *béldi* < *Béld* helynév (Alsó-Fehér megye) + -i melléknévképző. M: birtok, lakó- vagy származási hely.

BENCE: 1643: *Bencze* Jstuan.

< 1. *Bence* ~ *Vince* ~ *Bince* becézőnév, a *Vincenc* ~ *Bencenc* régi egyházi személynév rövidülésének -e becézőképzős származéka, a lat. *Vintentius* átvétele. M: apanév. 2. a *Benedek* ~ *Benjámín* nevek *Ben-* rövidült formája + -ce végződés. M: apanév.

BENEDEK: 1602: *Benedek* Mate, *Benedek* Mihalj; 1614: *Benedek* Mihaly; 1619: *Benedek* Jstuan, *Benedek* Mihaly; 1643: *Benedek* Jstuan.
< *Benedek* régi egyházi személynév. M: apanév.

BENKES: 1602: *Benkes* Peter; 1614: *Benkes* Myhaly; 1616: *Benkes* Giörgj, *Benkes* Janos; 1619: *Benkes* Mihali, *Benkes* Erse, *Benkes* Thamas; 1643: *Benkes* Janos.
< *Benkes* becézőnév, a *Benedek* régi egyházi személynév rövidülése, a *Benke* alak -s képzővel továbbképzett alakja. M: apanév.

BENKŐ: 1602: *Benkeő* Benedek, *Benkeő* Jstúan; 1616: *Benkeő* Katalin; 1619: *Benkeo* Peter *Benkeo* Jstuanne, *Benkö* Benedek; 1643: *Benkeő* Andras.
< *Benkö* becézőnév, a *Benedek* régi egyházi személynév rövidülése + -*kő* becézőképző. M: apanév.

BERNALD: 1619: *Bernald* Miklos; 1643: *Bernald* Peter.
< ?

BÍRÓ: 1619: *Biro* Andrasne.
< *bíró* 'városbíró, falusbíró, szolgabíró, törvénybíró, fogott bíró, udvarbíró'. M: foglalkozás, közigazgatási tisztség vagy valamilyen kapcsolat egy bíróval.

BORBÉLY: 1619: *Borbelj* Jeremias.
< *borbély* ~ *borbél* ~ *borbíl* ~ *barbél* ~ *barbíl* ~ *barbély* ~ *barbily* ~ *barbér* ~ *barbír* ~ *barbé* 'felcser, sebész, fodrász'. M: foglalkozás.

BORS: 1602: *Bors* Gergelj; 1614: *Bors* Jstvan, *Bors* Gergely; 1616: *Bors* Jstuan; 1619: *Bors* Jstuan, *Bors* Gergely; 1643: *Bors* Tamás; 1681: *Bors* Barabas; 1685: *Bors* Jstvan.
< 1. *Bors* régi világi személynév. M: apanév. 2. *bors* 'erősen csípős ízű fűszer'. Vsz. a *Borsórlő*, *Borsütő* családnevek rövidüléséből alakult. M: foglalkozás. 3. *bors* 'erősen csípős ízű fűszer'. Tulajdonságra utaló közszó. M: jellemnév.

BORSI: 1602: *Borsi* Jstúan.
< 1. az ötörök eredetű *bors* közszavunkból *Bors* vagy -a birtokjellel *Borsa* személynév lett a magyarban. Később -i birtokjellel válhatott családnévvé. M: apanév. 2. *borsi* < *Bors* helynév (Bihar m.) v. *Borsa* helynév (Doboka, Máramaros, Pozsony m.) + -i melléknévképző. M: birtok, lakó- vagy származási hely.

CSATÓ: 1602: *Cziato* Andras, *Cziato* Mihalj; 1614: *Czyato* Mate; 1619: *Chiato* Janos, *Chiato* Mathe, *Chyato* Mihaly; 1643: *Czyato* Janos; 1683: *Csató* Miklós.

< 1. *Csató* régi világi személynév, vsz. a *Csát* személynév -ó becézőképzős alakja. M: apanév. 2. *csató* 'török íródeák' vagy 'kinek a lába térdnél befelé görbül'. M: foglalkozás vagy testi tulajdonság.

CSISZER: 1602: *Czizer* Janos; 1614: *Czyzer* Marton; 1619: *Czizer* Janos, *Czizer* Balint, *Chizer* Peter, *Chyszer* Mihaly; 1643: Kis *Czyszer* Peter; 1683: *Csiszer* Márton.

< *csiszár* ~ *csiszér* 'kardműves' vagy fegyverkovács'. A XVIII. század végétől 'lócsiszár, kupec'. M: foglalkozás.

CSORBA: 1619: *Chiorba* Katho.

< *csorba* 'hiányos fogú, foghíjas' vagy megcsonkított, csonka'. M: testi fogyatékoság.

DACZÓ: 1685: *Daczó* (uram szolgálja).

< *Dacó* valószínűleg becézőnév, a *Dániel* régi egyházi személynév rövidülése + -ó becézőképző. M: apanév.

DEÁK: 1602: Janos *Deak*; 1614: Gergely *Deak*, Marton *Deak*; 1616: Peter *Deak*; 1619: Georgi *Deak*, Georgy *Deakne*, Peter *Deak*, Gergely *Deak*, Marton *Deak*, Pal *Deak*, Christoph *Deak*; 1643: Gergely *Deak*, Miklos *Deak*, Pal *Deák*, Joseph *Deak*; 1685: Mathe *Deak*, Jstvan *Deak*.

< *deák* ~ *diák* 'tanult ember, írnok, titkár, tanuló, egyházfi, kántortanító'. M: magasabb iskolai képzettség, foglalkozás.

DEMETER: 1619: *Demeter* Thamas; 1643: *Demeter* Tamas; 1685: *Demeter* Mihaly.

< *Demeter* ~ *Dömötör* régi egyházi személynév. M: apanév.

DOMOKOS: 1619: *Damokos* Miklos.

< *Domonkos* ~ *Domokos* ~ *Damonkos* ~ *Damankos* ~ *Damokos* ~ *Damakos* régi egyházi személynév. M: apanév.

ELEKES: 1614: *Elekes* Pal; 1619: *Elekes* Pal.

< az *Elek* (< lat. *Alexius*) régi egyházi személynév -s kicsinyítő képzős alakja. M: apanév.

FARKAS: 1614: *Farkas* Benedek; 1619: *Farkas* Benedekne; 1643: *Farkas* Mihaly.

< 1. *Farkas* régi világi, később egyházi személynév. M: apanév. 2. *farkas* (állat) M: valamilyen tulajdonság metaforikus jelölése.

FERENC: 1614: *Ferencz Mihaly*; 1616: *Ferencz Balas*; 1619: *Ferencz Peter*, *Ferencz Janos*, *Ferencz Mihaly*; 1643: *Ferencz Janos*; 1683: *Ferencz Jstván*; 1685: *Ferencz Peter*.

< *Ferenc* régi egyházi személynév. M: apanév.

FERENCZI: 1602: *Ferenczj Balas*, *Ferenczj Jstúan*, *Ferenczj Lukaczj*. *Ferenczj Peter*.

< *Ferenc* régi egyházi személynév + -i patronimikonképző. M: apanév.

FODOR: 1616: *Fodor Ferencz*.

< 1. *fodor* 'göndör, dúsán ráncolt'. M: külső tulajdonság. 2. a görög eredetű *Feodorosz* keresztnév, amely a keleti szláv nyelvek valamelyikének (legvalószínűbben az ukránnak), de még inkább közvetlenül a görögnek a *Feodor* alakja. Ennek az -eo- magánhangzó-találkozását a magyar nyelv vagy az -e-, vagy az -o- kivetésével föloldotta, s így vagy *Fedor* vagy *Fodor* alak keletkezett. M: apanév.

FŐZŐ: 1614: *Feozeo Leorincz*; 1619: *Feozeo Leorincz*.

< *főző* 'égettbortfőző' vagy 'salétromfőző, serfőző, sófőző'. M: foglalkozás.

GÁL: 1614: *Gal Georgi*; 1619: *Gall Balas*, *Gall Georgy*; 1643: *Gal Georgy*; 1685: *Gall Janos*, *Gál Fer[encz]*.

< 1. *Gál* ~ *Gáll* ~ *Gaál* régi egyházi személynév, a *Gállos* ~ *Gálos* rövidülése. M: apanév. 2. a lat. *Gallus* keresztnév magyar megfelelője, amelyből lehagyták a lat. -us végződést, és a magánhangzója -á lett. M: apanév.

GELLÉRT: 1614: *Gellerd Janos*; 1619: *Gellerd Janos*; 1643: *Gellerd Janos*.

< *Gellért* ~ *Gellérd* ~ *Gellér* ~ *Gelért* ~ *Gelérd* ~ *Gelér* régi egyházi személynév. M: apanév.

GERGELY: 1614: *Gergely Jstvan*; 1619: *Gergeli Peter*, *Gergely Jstuan*; 1643: *Gergely Peter*.

< *Gergely* ~ *Gergel* régi egyházi személynév. M: apanév.

GOTHÁRD: 1614: *Gothar Peter*.

< *Gothárd* ~ *Gothárt* ~ *Gothár* régi egyházi személynév. M: apanév.

GYÖRGY: 1619: *Georgi Vernikane*; 1643: *Geörgy Leörincz*; 1683: *György Péter*.

< *György* ~ *Gyergy* ~ *Gyürgy* régi egyházi személynév. M: apanév.

HADNAGY: 1614: *Hadnagy* Andras; 1616: *Hadnagy* Andrasne; *Hadnagy* Mattias; 1619: *Hadnagy* Margit, *Hadnagy* Andrasne, *Hadnagy* Mattias.
< *hadnagy* ~ *hannagy* 'hadseregnek vagy más, nagyobb katonai alakulatnak a parancsnoka' vagy 'polgári előljáró'. M: tisztség, katonai rendfokozat.

HAJDÚ: 1619: *Haidu* Mihali, *Haidu* Peter; 1643: *Haydu* Mihaly Tusnadrol.
< *hajdú* ~ *hajdu* ~ *hajdó* 1. 'marhapásztor' vagy 'gyalogos katona, fegyveres szolgálata fejében a jobbágyszolgáltatások alól felmentett katona, fegyveres szolgálta'. M: foglalkozás. 2. a Hajdú-Bihar megyében élő népcsoport tagja. M: etnikai hovatartozás.

HEGYI: 1619: *Hegi* Ferencz; 1643: *Hegy* Mihaly.
< 1. *hegyi* < *Hegy* helynév (Pozsony, Veszprém megye) + -i melléknévképző. M: birtok. lakó- vagy származási hely. 2. *hegyi* 'valamely település dombos, hegyes részén lakó'. M: lakóhely.

HENTER: 1685: *Henter* Ferencz.
< *Henter* valószínűleg a német *Henner* ~ *Hänner* < *Heinrich* családnév magyar alakja. M: apanév.

IMRE: 1614: *Jmreh* Ferencz; 1619: *Jmreh* Ferencz, *Jmreh* Mihaly.
< *Imre* ~ *Imbre* ~ *Imreh* ~ *Imbreh* ~ *Imbrih* ~ *Imrek* ~ *Imrik* ~ *Emre* ~ *Embre* ~ *Emreh* régi egyházi személynév. M: apanév.

ILYÉS: 1602: *Jllies* Andras; 1614: *Jllyes* Jstvan; 1619: *Jllies* Janos, *Jllyes* Andras; 1643: *Jllyes* Thamas; 1683: *Jlyés* Ferencz.
< *Illés* ~ *Illyés* ~ *Ilyés* ~ *Éliás* ~ *Ilás* ~ *Ilís* ~ *Ellés* ~ régi egyházi személynév. M: apanév.

ISTVÁN: 1602: *Jstúan* Mihalj; 1614: *Jstvan* Mihaly; 1619: *Jstuan* Mihali; 1643: *Jstuan* Ferencz; 1683: *Jstván* Péter.
< *István* ~ *Istvány* ~ *Estván* régi egyházi személynév. M: apanév.

JAKAB: 1602: *Jakab* Balintt, *Jakab* Jstúan, *Jakab* Peter; 1614: *Jakab* Peter; 1616: *Jakab* Thamas; 1619: *Jakab* Antal, *Jakab* Peterne, *Jakab* Giorgi; 1643: *Jakab* Peter; 1683: *Jakab* Mihály.
< *Jakab* régi egyházi személynév. M: apanév.

JÁNOS: 1602: *Janos* Andras, *Janos* Miklos; 1614: *Janos* Balas; 1619: *Janos* Andras, *Janos* Balas; 1643: *Janos* Jstuan.
< *János* ~ *Jánus* régi egyházi személynév. M: apanév.

JÓSA: 1614: *Josa* Gergely.

< 1. *Józsa* becézőnév, a *József* régi egyházi személynév rövidülése + *-a* becézőképző. M: apanév. 2. *Jósa* becézőnév, a *Johánes* ~ *Jovánes* régi egyházi személynév rövidülése + *-sa* becézőképző. M: apanév.

KÁDÁR: 1602: *Kadar Balas*; 1614: *Kadar Miklos*; 1616: *Kadar Balas*; 1619: *Kadar Balas*, *Kadar Anna*, *Kadar Miklos*, *Kadar Marton*.
< *kádár* 'bodnár, pintér'. M: foglalkozás.

KELEMEN: 1619: *Kelemen Jmreh*; 1619: *Kata Kelemen*.
< *Kelemen* régi egyházi személynév. M: apanév.

KEREKI: 1643: *Kereki Janos*.
< *kereki* < *Kereki* helynév (Bihar, Békés, Somogy, Zala megye). Puszta (képző nélküli) helynév válhatott családnévvé. M: birtok, lakó- vagy származásai hely.

KERES: 1614: *Georgj Keres*.
< valószínűleg becézőnév, a *Keresztély* régi egyházi személynév *Kerestély* változatának rövidülése. M: apanév.

KICSID: 1643: *Kicsyd Marton*.
l. **Kis**

KIS: 1616: *Kis Jstuan*; 1614: *Kys Benedek*; 1619: *Kys Thamas*, *Kys Margit*; 1643: *Kis Jstuan*.
< 1. *kis* ~ *kiss* ~ *küs* ~ *küss* 'alacsony, kistermetű'. M: testalkat 2. 'fiatalabb'. M: nemzedékviszonyító elnevezés.

KOCSIS: 1602: *Koczis Mihaly*; 1614: *Koczys Mihaly*, *Kuczys Balint*; 1619: *Kochis Balint*, *Kochys Mihali*; 1643: *Koczys Mihaly*.
< *kocsis* 'hajtó, szekeres'. M: foglalkozás.

KÓSA: 1619: *Kosa Balintne*.
< *Kósa* ~ *Kóssa* régi világi személynév. M: apanév.

KOVÁCS: 1602: *Kouáczy Andras*, *Kouáczy Lukaczj*; 1614: *Kovaczy Lazar*; 1616: *Kouacz Benedek*; *Kouacz Mihaly*; 1619: *Kouach Andras*, *Kouach Gergely*, *Kouach Orsik*, *Kouach Lukach*; 1643: *Kouaczj Miklos*.
< *kovács* ~ *koács* 'patkókat és vasalásokat készítő fémfeldolgozó (olykor állatgyógyítással is foglalkozó) mesterember'. M: foglalkozás.

KÖPECI: 1619: *Keöpeczi Andras*.
< *köpeczi* < *Köpec* helynév (Háromszék megye) + *-i* melléknévképző. M: birtok, lakó- vagy származási hely.

KUNA: 1619: *Kuna* Ferencz; 1643: *Kuna* Ferencz.

< valószínűleg *kuna* 'nyestbőr, mint adófajta' vagy 'menyét, nyest'. M: ?

KURBÁN: 1643: *Kurban* Peter.

< ?

LÁSZLÓ: 1616: *Lazlo* Lukacz.

< *László* régi egyházi személynév. M: apanév.

LESTYÁN: 1602: *Lestian* Tamas; 1614: *Lestyán* Andras; 1619: *Laiestian* Marton, *Leestien* Andras, *Lestian* Mihali; 1643: *Lestyán* Bálint; 1685: *Lestyán* Miklos.

< 1. az *Eusztathiosz* ~ *Leustachius* (lat.) személynév *Lestár* ~ *Lestál* ~ *Lestán(y)* ~ *Lestyán* alakban magyarosodott formája. M: apanév. 2. *lestyán* 'egy fajta sárgás virágú gyógynövény'. M: lestyánt gyűjtő vagy azzal gyógyító elnevezése.

LUKÁCS: 1643: *Lukats* Mihaly.

< *Lukács* régi egyházi személynév. M: apanév.

MAGYAR: 1614: *Magyar* Kelemen.

< *magyar* 'magyar ember'. M: nemzetiségi hovatartozás.

MÁRÉFALVI: 1614: *Marefalvj* Janos.

< *máréfalvi* < *Máréfalva* helynév (Udvarhely m.) + -i melléknévképző. M: birtok, lakó- vagy származási hely.

MÁRTON: 1602: *Marton* Mate, *Marton* Miklos; 1614: *Marton* Mate; 1619: *Marton* Miklos, *Marton* Peter; 1643: *Marton* Peter; 1683: *Márton* János.

< *Márton* ~ *Marton* ~ *Mártony* ~ *Martony* (lat. Martinus) régi egyházi személynév. M: apanév.

MÁTÉ: 1602: *Mate* Janos; 1614: *Mate* Georgj; 1616: *Mate* Ferencz; 1619: *Mathe* Peter, *Mathe* Mihali, *Mathe* Janos, *Mathe* Georgy, *Mathe* Gergely; 1643: *Mathe* Janos.

< *Máté* régi egyházi személynév. M: apanév.

MÁTYÁS: 1602: *Matias* Janos; 1614: *Mattyas* Pal, *Mattys* Janos; 1619: *Mattius* Janos, *Mattius* Georgi.

< *Mátyás* ~ *Mátyás* régi egyházi személynév. M: apanév.

MÁTYUS: 1614: *Mattyus* Georgj.

< *Mátyus* ~ *Máttyus* (< lat. Mathaeus) régi egyházi személynév, a *Máté* korábbi alakja. M: apanév.

MÉHES: 1614: *Mehes* Mihaly; 1619: *Mehes* Mihaline.

< *méhes* ~ *míhes* ~ *méhés* ~ *míhész* 'méhész'. M: foglalkozás.

MÉSZÁROS: 1614: *Mezaros* Thamas.

< *mészáros* ~ *menszáros* ~ *míszáros* 'háziállat levágásával és húsának forgalomba hozatalával foglalkozó iparos'. M: foglalkozás.

MIHÁLY: 1602: *Mihaly* Ferenczj; 1614: *Myhaly* Andras, *Mihaly* Georgj; 1619: *Mihali* Benedek, *Mihali* Georgy, *Mihaly* Ferencz; 1643: *Mihaly* Georgy; 1683: *Mihály* János.

< *Mihály* ~ *Mihál* régi egyházi személynév. M: apanév.

MIKLÓS: 1614: *Miklos* Janos; 1619: *Miklos* Pal, *Miklos* Janos; 1643: *Miklós* Ferencz.

< *Miklós* régi egyházi személynév. M: apanév.

MIKÓ: 1616: *Miko* Ferencz; 1619: *Mjko* Ferencz.

< *Mikó* becézőnév, a *Miklós*, esetleg a *Mihály* korábbi változatának, a *Mikhál* régi egyházi személynévnek a rövidülése + -ó becézőképző. M: apanév.

MOLNÁR: 1614: *Molnar* Mihaly; 1619: *Marton Molnarne*.

< *molnár* ~ *mónár* 'malmos, malomépítő mesterember, ács, faragómolnár'. M: foglalkozás.

NAGY: 1062: *Nagi* Jmre, *Nagi* Miklos, *Nagi* Peter; 1614: *Nagy* Leorincz; 1616: *Nagy* Jstuanne; *Nagy* Lazar; 1619: *Nagy* Marton, *Nagy* Gasparne, *Nagi* Leorincz, *Nagi* Janos, *Nagy* Anna, *Nagy* Jmreh; 1643: *Nagy* Leörincz.

< 1. *nagy* 'magas, szálas termetű'. M: testalkat. 2. 'jelentős szerepű, kiváló, hatalommal rendelkező'. M: társadalmi rang. 3. 'idősebb'. M: nemzedékviszonyító elnevezés.

OKOS: 1643: *Okos* Péter.

< *okos* 'eszes, értelmes' vagy 'óvatos, elővigyázatos'. M: szellemi képesség / jellemnév.

OLÁH: 1614: *Olah* Janos; 1619: *Olah* Lazlo.

< *oláh* ~ *olá* 'román'. M: etnikai hovatartozás.

ORBÁN: 1614: *Orban* Georgj; 1619: *Orban* Georgy.

< *Orbán* ~ *Urbán* (< lat. Urbanus) régi egyházi személynév. M: apanév.

PÁL: 1602: *Pal Andras, Pal Mate*; 1614: *Pal Miklos*; 1619: *Pal Ferencz, Pal Miklos, Paal Andras, Paál Jstuan*.

< *Pál* ~ *Páll* régi egyházi személynév. M: apanév.

PÁL FERENC: 1619: *Pal Ferencz Andras*; 1643: *Pal Ferencz Peter*.

l. *Pál, Ferenc*

PAP: 1614: *Pap Janos*; 1619: *Pap Mihali, Pap Orsik*; 1643: *Pap Andras*.

< *pap* 'lelkész'. M: foglalkozás.

PÉTER: 1602: *Peter Ambrús, Peter Antal, Peter Matias*; 1619: *Peter Antalne*; 1643: *Peter Jstuan*; 1681: *Peter Balas*.

< *Péter* régi egyházi személynév. M: apanév.

PETKI: 1685: *Petki* (uram szolgája).

< *petki* < *Petek* helynév (Alsó-Fehér megye) + *-i* melléknévképző. M: birtok, lakó- vagy származási hely.

POKAI: 1614: *Pokajne*.

< *pókai* < *Póka* helynév (Torda megye) + *-i* melléknévképző. M: birtok, lakó- vagy származási hely.

SÁNTA: 1619: *Santa* Ersok.

< *sánta* 'hibás lábú, bicegő'. M: testi fogyatékoság.

RACZ: 1619: *Racz Peterne*.

< *rác* 'szerb'. M: etnikai hovatartozás.

RÁDULY: 1614: *Raduly* Lazlo.

< a *Rad* ~ *Rada* ~ *Rado* (szláv) személynév + *uj* (szláv) kicsinyítőképző. M: apanév.

SEBE: 1614: *Sebe* Leorincz; 1619: *Sebe* Ferencz; 1619: *Sebe* Lörincz; 1643: *Sebe* Jstuan.

< *Sebi* becézőnév, a *Sebestyén* régi egyházi személynév rövidülése. M: apanév.

SEBESTYÉN: 1614: *Sebestyen* Mihaly; 1616: *Sebastien* Marton.

< *Sebestyén* ~ *Sebestény* ~ *Sebestén* ~ *Sebestény* ~ *Sébestény* régi egyházi személynév. M: apanév.

SEBI: 1602: *Sebi* Ferenczj.

< *Sebi* valószínűleg becézőnév, a *Sebestyén* régi egyházi személynév rövidülése + *-i* becézőképző. M: apanév.

SILLO: 1602: *Sillo* Janos, *Sillo* Jstúan, *Sillo* Peter; 1614: *Syllo* Jstvan; 1619: *Sjillo* Jstuan, *Sjillo* Peterne, *Syllo* Janosne; 1643: *Sillo* Mattyas.

< *Siló* ~ *Silló* becézőnév, a *Szilveszter* régi egyházi személynév régi magyar *Silvester*, *Silester* változatának rövidülése + *-ó* becézőképző. M: apanév.

SÓLYOM: 1614: *Solyom* Ferencz; 1619: *Soliom* Benedek, *Soliom* Ferencz.
< *sólyom* 'a varjúnál nagyobb, vadászatra betanítható ragadozó madár'. M: valószínűleg a solymász elnevezése.

SZABÓ: 1602: *Zabo* Jakab; 1614: *Zabo* Mateh; 1619: *Zabo* Mathe, *Zabo* Jakab; 1643: *Szabo* Geörgy; 1685: *Szabo* Thamas.
< *szabó* 'szabó'. M: foglalkozás.

SZÁSZ: 1602: *Zaz* Tamas; 1614: *Zaz* Jstvan; 1619: *Zaz* Georgy, *Zaz* Thamasne, *Zaz* Anna, *Szasz* Jstuan.
< *szász* 'a németek egyik csoportjához tartozó személy; erdélyi vagy szepesi német'. M: etnikai hovatartozás.

SZEMERE: 1614: *Zemere* Mihaly; 1619: *Zemere* Mihal.
< 1. *Szemere* régi világi személynév, esetleg nemzetségnév. M: apanév vagy nemzetségi származás. 2. *Szemere* helynév (Abaúj, Borsod, Győr, Komárom, Sopron, Ung megye) válhatott családnévvé. M: birtok, lakó- vagy származási hely.

SZÉP: 1614: *Zep* Peter; 1619: *Zep* Jlona.
< *szép* ~ *szíp* 'csinos, délceg'. M: tetszetős külső, daliás termet.

SZILÁGYI: 1614: *Zylagj* Benedek, *Zylagy* Benedek; 1619: Cziperes *Zylagi* Benedek; 1643: *Szilagyj* Benedek.
< *szilágyi* < *Szilágyság* 'történelmi táj Romániában a Berettyó, Kraszna, Szamos, részben a Lápos folyók s a Szilágy és Zilah patak vidékén' + *-i* melléknévképző. M: birtok, lakó- vagy származási hely.

TAMÁS: 1602: *Tamas* Balas; 1614: *Thamas* Gergely; 1619: *Thamas* Mihali, *Thamas* Gergely; 1643: *Tamas* Jstuan, *Thamás* Mihaly.
< *Tamás* régi egyházi személynév. M: apanév.

TANKÓ: 1614: *Tanko* Jstvan; 1619: *Tanko* Jstuanne.
< *Tankó* becézőnév, a *Tamás* régi egyházi személynév rövidülése + *-kó* becézőképző. M: apanév.

TÓT: 1614: *Thot* Georgj; 1619: *Tott* Georgy, *Tott* Andras.
< *tót* 'szláv, szlovén, szlovák'. M: etnikai hovatartozás.

TÖRÖK: 1602: *Teörek* Andras; 1614: *Theoreok* Andr.; 1619: *Teoreok* Andras; 1643: *Teörök* Benedek.
< *török* 'oszmán-török'. M: török származás vagy török rabságot viselt személy elnevezése.

ÚJHÁZI: 1616: *Vyhazi* Mihaly.
< *újházi* 'új házban lakó'. M: lakóhely.

VARGA: 1602: *Varga* Gergelj; 1614: *Varga* Gergely; 1619: *Varga* Janos, *Varga* Gergeli, Georgy *Varga*.
< *varga* 'lábbelikészítő iparos, tímár, bőrkészítő'. M: foglalkozás.

VERES: 1602: *Veres* Jstúan; 1614: *Veres* Jstvan; 1619: *Veress* Jstuan; 1643: *Veres* Benedek, *Ueres* Janos.
< *veres* ~ *veress* ~ *vörös* ~ *vöres* ~ *verös* 'vörös színű'. M: haj- vagy bőrszín.

VIHÁZI: 1602: *Vihazi* Mihalj; 1619: *Vihazi* Mihaline.
< ?

VITOS: 1602: *Vitos* Janos, *Vitos* Jmre, *Vitos* Peter; 1614: *Vytos* Antal; 1619: *Vitos* Jstuan, *Vitos* Peter, *Výtos* Janosne, *Výtos* Antal; 1643: *Vitus* Istuan, *Uitos* Janos; 1683: *Vitos* Ferencz; 1685: *Vitos* Mihály.
< *Vitus* ~ *Vitos* régi egyházi személynév. M: apanév.

Irodalom

- B. LŐRINCZY ÉVA főszerk. 1979–2010. *Új Magyar Tájszótár* 1–5. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- BENKŐ LORÁND főszerk. 1967–1984. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* 1–4. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- CONSTANTINESCU, N. A. 1963. *Dictionar Onomastic Rominesc*. Editura Academiei Republicii Populare Romine, Bucuresti.
- CSÁKI ÁRPÁD – PÁL-ANTAL SÁNDOR 2013. *Pesty Frigyes helynévgyűjteménye 1864–1865. Székelyföld és Térsége II. Hargita megye*. Országos Széchényi Könyvtár – Székely Nemzeti Múzeum, Budapest–Sepsiszentgyörgy.
- DEMÉNY LAJOS szerk. 1998. *Székely Oklevéltár*. Új sorozat. IV. köt. Székely népesség-összeírások 1575–1627. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár.

- DEMÉNY LAJOS szerk. 2000. *Székely Oklevéltár*. Új sorozat. VI. köt. Székely népesség-összeírások 1635–1653. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár.
- DEMÉNY LAJOS szerk. 2006. *Székely Oklevéltár*. Új sorozat. VIII. köt. Székely népesség-összeírások 1680–1692. Mentor Kiadó, Marosvásárhely.
- DEMÉNY LAJOS szerk. 2004. *Székely Oklevéltár*. Új sorozat. VII. köt. Székely népesség-összeírások 1654–1680. Pótlások a II. és IV–VI. kötetekhez 1566–1653. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár.
- HAJDÚ MIHÁLY – MAKAY EMESE – SLÍZ MARIANN 2006. *Csik-, Gyergyó- és Kászonszék*. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.
- HAJDÚ MIHÁLY 2010. *Családnevek enciklopédiája*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- IORDAN, IORGU 1983. *Dicționar al numelor de familie românești*. Editura Științifică și Enciclopedică, București.
- KÁLMÁN BÉLA 1988⁴. *A nevek világa*. Sprinter Kiadó, Debrecen.
- KARÁCSONY SÁNDOR ZSIGMOND 1961. Személyneveink 1500-tól 1800-ig. *Nyelvtudományi Értekezések* 28. Budapest.
- KÁZMÉR MIKLÓS 1993. *Régi magyar családnevek szótára. XIV–XVIII. század*. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.
- KISS LAJOS 1988⁴. *Földrajzi nevek etimológiai szótára* 1–2. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- KNIEZSA ISTVÁN 2003. *Helynév- és családnév-vizsgálatok*. Budapest.
- LADÓ JÁNOS – BÍRÓ ÁGNES 1998². *Magyar utónévkönyv*. Vince Kiadó, Budapest.
- MEZŐ ANDRÁS 2003. *Patrocíniumok a középkori Magyarországon*. METEM, Budapest.
- MURÁDIN LÁSZLÓ 2005. *Erdélyi magyar családnevek*. Europrint, Nagyvárad.
- PAIS DEZSŐ 1966². *Régi személyneveink jelentéstana*. MNyTK. Budapest.
- SZABÓ KÁROLY szerk. 1876. *Székely Oklevéltár*. II. köt. 1520–1571. Kolozsvár.
- SZABÓ T. ATTILA – VÁMSZER MÁRTA – KÓSA FERENC főszerk. 1975–2014. *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár* 1–14. Kriterion Könyvkiadó – Akadémiai Kiadó – Erdélyi Múzeum-Egyesület, Bukarest–Budapest–Kolozsvár.
- SZÁDECZKY LAJOS szerk. 1898. *Székely Oklevéltár*. VIII. köt. 1690–1750. Kolozsvár.
- SZINNYEI JÓZSEF 1893–1901. *Magyar tájszótár* 1–2. Hornyánszky Viktor könyvkereskedése, Budapest.
- SZŐCS JÁNOS 2002. Régi-új divat: székelyellenesség. In: *Hargita Népe*. 2002. április 10.

Vörös Ferenc publikációs tevékenysége

1.1 Könyv, könyvfejezet, egyetemi jegyzet

1.1.1 Magyarországi publikációk

1.1.1.1. Idegen nyelvű

1. VÖRÖS, FERENC 2010. *The Martyrologium Romanum as the Source of Onomastics. / A Martyrologium Romanum mint a mint a névtudomány forrása*. [Kézjegy sorozat. Series editor / Sorozatszerkesztő: Füzfa Balázs] Savaria University Press, Szombathely, pp 60, ISBN 978-963-9882-55-3
2. VÖRÖS FERENC 2010. *Name Change, Name Alteration, Name Restoration and Minority Name Usage / Névváltozás, névváltoztatás, névhelyreállítás és kisebbségi nyelvhasználat*. [Kézjegy sorozat. Series editor / Sorozatszerkesztő: Füzfa Balázs] Savaria University Press, Szombathely, pp 49 ISBN 978-963-9882-56-0
3. VÖRÖS FERENC [Bëpëш, Фëpëhц] 2011. *О геолингвистике антропонимов [O geolingvistike antroponimov] / A személynevek nyelvöldräzäröl*. Savaria University Press, Szombathely, pp 72, ISBN 978-963-9882-87-4
4. VÖRÖS FERENC 2011. Dabaš-Šára a priezviskä slovenského pôvodu. In: *Materiälové príspevky ku kultúre a spôsobu života v Dabaši-Šäre*. Zostäv. Anna Kováčová, Tünde Tušková, Alžbeta Uhrinová. Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku (Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete), Bekešská Čaba (Békéscsaba). 56–68. ISBN 987-963-88583-6-8
5. VÖRÖS, FERENC 2015. Mapy č. 13–36. In: *Čabianske priezviskä*. Red.: Anna Divičanová–Ján Chlebnický–Tünde Tušková–Alžbeta Uhrinová–Iveta Valentová. Békešská Čaba: Výskumný ústav slovákov v Maďarsku. 176–223. ISBN 978-615-5330-05-6
6. VÖRÖS, FERENC–LEHOCKI-SAMARDŽIĆ, ANA (ur.) 2018. *Od geografske lingvistike do geografske onomastike IX. Ime i društvo na periferiji mađarskog govornog područja*. Izlaganja Geografskog društva 24. do 25. svibnja 2018. godine u Osijeku. Savaria University Press–Institut za jezik Glotta. ISBN 978-615-5753-26-8
7. VÖRÖS, FERENC–LEHOCKI-SAMARDŽIĆ, ANA 2018. Predgovor urednika. In: *Od geografske lingvistike do geografske onomastike IX. Ime i društvo na periferiji mađarskog govornog područja*. Ur. VÖRÖS, FERENC–LEHOCKI-SAMARDŽIĆ, ANA. Savaria University Press–Institut za jezik Glotta. 13–14.
8. VÖRÖS, FERENC 2018. O lingvističkoj geografiji etimologije prezimena u perifernim područjima. Analiza razina izvora u županijama koje graniče sa zapadnim i južnim granicama

Mađarskoga Kraljevstva u 18. st. In: *Od geografske lingvistike do geografske onomastike IX. Ime i društvo na periferiji mađarskog govornog područja*. Ur. VÖRÖS, FERENC–LEHOCKI-SAMARDŽIĆ, ANA. Savaria University Press–Institut za jezik Glotta. 17–36.

1.1.1.2. Magyar nyelvű

9. VÖRÖS FERENC 1990. *A lírikus nagyregénye, a Halálfiái*. ELTE MNyTsz. Kvt. (kéziratban)
10. VÖRÖS FERENC 1992. *Felvételi feladatlapok az 1992-es évben magyar nyelvből*. Kiadja az Apáczai Csere János Tanítóképző Főiskola. Győr, 1992. pp 56
11. VÖRÖS FERENC 1993. *Helyesírási tréningek*. Tankönyv a 6 osztályos gimnáziumok számára Győr-Moson-Sopron Megyei Pedagógiai Intézet, Győr, 1993. pp 133 (*Tankönyvi engedélyszáma: 42.246/1993. VIII.*), ISBN 963 04 3383 4
12. VÖRÖS FERENC 1996. *Legyen biztos helyesírásunk!* Nemzeti Tankönyvkiadó Rt. Budapest, 1996. pp 233
ISBN 963 186-881-8, 978 963 186-881-4
13. VÖRÖS FERENC 2002. *Felvidéki családnevek Trianon előtt, Trianon után*. I–II. Győr–Nyitra. ELTE MNyTsz. Kvt. (kéziratban)
14. VÖRÖS FERENC 2009. Névváltoztatás és névhelyreállítás a kisebbségi magyar névhasználat tükrében. Terminológiai javaslat egy névtani jelenség megnevezésére. In: *Névváltoztatás – társadalom – történelem*. A családnév-változtatások története időben, térben, társadalomban. Szerk. FARKAS TAMÁS és KOZMA ISTVÁN. Gondolat Kiadó–Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest. 55–72., ISBN 978 963 693-191-9
15. VÖRÖS FERENC 2010. *Családnevek térképlapjainak nyelvföldrajzi vallomása*. (MNyTK 235.) Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, pp 220,
ISBN 978-963-7530-99-9 ISSN 0133-218X ; 235.
16. VÖRÖS FERENC (szerk.) 2010. *A nyelvföldrajztól a névföldrajzig*. (MNyTK 234.) Magyar Nyelvtudományi Társaság–NyME Savaria Egyetemi Központ, Budapest–Szombathely, pp 134
ISBN 978-963-7530-98-2, ISSN 0133-218X ; 234.
17. VÖRÖS FERENC 2011. A *Korompai* családnév eredeztetéséről és nyelvföldrajzáról. In: *Klárisok*. Tanulmánykötet Korompay Klára tiszteletére. Szerk. Csiszár Gábor és Darvas Anikó. [ELTE] Magyar Nyelvészeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék, Budapest, 400–409.
ISBN 978-963-284-195-3

18. VÖRÖS FERENC 2011. *A »falu« névrészt tartalmazó családnevek és a nyelvföldrajz*. Savaria University Press, Szombathely. pp 82, ISBN 978-963-9882-82-9
19. VÖRÖS FERENC (szerk.) 2011. *A nyelvföldrajztól a névföldrajzig II. Családnév – helynév – kisebbségek*. Savaria University Press, Szombathely. pp 156
ISBN 978-963-9882-80-5
20. VÖRÖS FERENC (szerk.) 2012. *A nyelvföldrajztól a névföldrajzig III. Nyelvjárás – néprajz – művelődéstörténet*. Savaria University Press, Szombathely. pp 192, ISBN 978-615-5251-05-4
21. VÖRÖS FERENC (szerk.) 2013. *A nyelvföldrajztól a névföldrajzig IV. A nyelvi kölcsönhatások és a személynevek*. Szombathely: Savaria University Press. pp 218
ISBN 978-615-5251-21-4
22. VÖRÖS FERENC (szerk.) 2015. *A nyelvföldrajztól a névföldrajzig VI. Határtalan névföldrajz*. Szerk. Vörös Ferenc. Unterwart/Alsóőr–Budapest: UMIZ–Imre Samu Nyelvi Intézet. pp 324, ISBN 978-615-5251-61-0
23. VÖRÖS FERENC 2013. *Mutatvány az 1720-as országos összeírás névföldrajzából*. Savaria University Press, Szombathely. pp 218, ISBN 978-615-5251-17-7
24. VÖRÖS FERENC 2013. A nyelvi kapcsolatok és a névföldrajz. In: *A nyelvföldrajztól a névföldrajzig IV. A nyelvi kölcsönhatások és a személynevek*. Szerk. VÖRÖS FERENC. Szombathely: Savaria University Press. 13–41.
ISBN 978-615-5251-21-4
25. VÖRÖS FERENC 2015. *Fejezetek a 18. század eleji Magyar Királyság névföldrajzából*. Szombathely: Savaria University Press. pp 454, ISBN 978-615-5251-56-6
26. VÖRÖS FERENC (szerk.) 2016. *A nyelvföldrajztól a névföldrajzig VII. Névregionalizmusok*. Szerk. Vörös Ferenc. Szombathely: Savaria University Press. pp 270
ISBN 978-615-5251-88-7
27. HAJBA RENÁTA–TÓTH PÉTER–VÖRÖS FERENC (szerk.) 2017. „...ahogy a csillag megy az égen...”. Köszöntő kötet Molnár Zoltán tiszteletére. Szombathely: Savaria University Press. ISBN 978-615-5753-05-3 (nyomtatott);
ISBN 978-615-5753-06-0 (online).
28. VÖRÖS FERENC (szerk.) 2017. *A nyelvföldrajztól a névföldrajzig VIII. A nyelvterület keleti peremén*. Szombathely: Savaria University Press. ISBN 978-615-5753-03-9
29. VÖRÖS FERENC 2017. Szerkesztői előszó. In: *A nyelvföldrajztól a névföldrajzig VIII. A nyelvterület keleti peremén*.

- Szerk. VÖRÖS FERENC. Szombathely: Savaria University Press. 11–12. ISBN 978-615-5753-03-9
30. VÖRÖS FERENC 2017. Népeségmozgás modellálása történeti és jelenkori családnévfeldrajzi térképlapok alapján. In: *A nyelvföldrajztól a névföldrajzig VIII. A nyelvterület keleti peremén.* Szerk. VÖRÖS FERENC. Szombathely: Savaria University Press. 65–105. ISBN 978-615-5753-03-9
 31. LÁNG GUSZTÁV–PUSZTAY JÁNOS–SIPOS LAJOS–VÖRÖS FERENC (szerk.) 2018. „Élményközpont”. *Fűzfa Balázs 60.* Szombathely: Savaria University Press. ISBN 978-615-5753-20-6
 32. VÖRÖS FERENC 2018. Fűzfa Balázs köszöntése. In: „Élményközpont”. *Fűzfa Balázs 60.* Szerk. LÁNG GUSZTÁV–PUSZTAY JÁNOS–SIPOS LAJOS–VÖRÖS FERENC. Szombathely: Savaria University Press. 5–7. ISBN 978-615-5753-20-6
 33. VÖRÖS FERENC 2018. Fűzfa. In: „Élményközpont”. *Fűzfa Balázs 60.* Szerk. LÁNG GUSZTÁV–PUSZTAY JÁNOS–SIPOS LAJOS–VÖRÖS FERENC. Szombathely: Savaria University Press. 344–361. ISBN 978-615-5753-20-6
 34. VÖRÖS FERENC–LEHOCKI-SAMARDŽIĆ ANNA (szerk.) 2018. *A nyelvföldrajztól a névföldrajzig IX. Név és társadalom a magyar nyelvterület peremén.* A 2018. május 24–25-i eszéki névföldrajzi tanácskozás előadásai. Szombathely–Eszék: Savaria University Press–Glotta Nyelvi Intézet. ISBN 978-615-5753-26-8
 35. VÖRÖS FERENC–LEHOCKI-SAMARDŽIĆ ANNA 2018. A szerkesztők előszava. In: *A nyelvföldrajztól a névföldrajzig IX. Név és társadalom a magyar nyelvterület peremén.* Szerk. VÖRÖS FERENC–LEHOCKI-SAMARDŽIĆ ANNA. Szombathely–Eszék: Savaria University Press–Glotta Nyelvi Intézet. 13–14. ISBN 978-615-5753-26-8
 36. VÖRÖS FERENC 2018. Peremvidéki családnév-etimológiák nyelvföldrajzáról. Eredetrétegek vizsgálata a 18. század eleji Magyar Királyság nyugati és déli határaival érintkező megyékben. In: *A nyelvföldrajztól a névföldrajzig IX. Név és társadalom a magyar nyelvterület peremén.* Szerk. VÖRÖS FERENC–LEHOCKI-SAMARDŽIĆ ANNA. Szombathely–Eszék: Savaria University Press–Glotta Nyelvi Intézet. 17–34. ISBN 978-615-5753-26-8

1.1.2. Külföldi publikációk

1.1.2.1. Idegen nyelvű

16. VÖRÖS FERENC 2010. *Tvorenie slovenských a maďarských priezvisk / A magyar és a szlovák családnévkepzés összevetése.* Potônske zošity 1. / Patonyi Füzetek 1. Sorozatszerkesztő: Lelkes, Vince. Vydal / Kiadja: Vydavateľstvo Cecilia. Orechová Potôň – Dióspatony, pp 32
ISBN 978-80-970626-0-6
17. VÖRÖS FERENC 2010. *O obľibe jména Mária (Marie) v Maďarsku v zrcadle Martyrologia Romana / A Mária magyarországi divatjáról a Martyrologium Romanum tükrében.* Potônske zošity 2. / Patonyi Füzetek 2. Sorozatszerkesztő: Lelkes, Vince. Vydal / Kiadja: Vydavateľstvo Cecilia. Orechová Potôň – Dióspatony, pp 23
ISBN 978-80-970626-1-3

1.1.2.2. Magyar nyelvű

18. VÖRÖS FERENC 2000. (red.) *Prijímacie testy z maďarského jazyka a literatúry.* Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre. pp.183
19. VÖRÖS FERENC 2000. Szófajtan. In: *Prijímacie testy z maďarského jazyka a literatúry.* FERENC, VÖRÖS (red.) Vydal Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre Filozofická fakulta, Nitra. 27–38.
20. VÖRÖS FERENC 2000. Nyelvünk élete. In: *Prijímacie testy z maďarského jazyka a literatúry.* FERENC, VÖRÖS (red.) Vydal Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre Filozofická fakulta, Nitra. 77–86.
21. VÖRÖS FERENC 2000. Helyesírás. In: *Prijímacie testy z maďarského jazyka a literatúry.* FERENC, VÖRÖS (red.) Vydal Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre Filozofická fakulta, Nitra. 87–96.
22. VÖRÖS FERENC (szerk. / red.) 2003. *Nyelvtörténeti olvasókönyv. Čítanka z historickej gramatiky maďarského jazyka.* Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre Filozofická fakulta. 2003. pp 274, ISBN 80-80-5059-4-2
ISBN 978 80 80 5059-4-3
23. SÁNDOR ANNA–VÖRÖS FERENC (szerk.) 2004. *Studia artis grammaticae et litterarum.* Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre Filozofická fakulta. Nitra. pp 171, ISBN 80-8050-7707-4
24. VÖRÖS FERENC 2004. *Családnév kutatások Szlovákiában.* Kalligram Kiadó, Pozsony. pp 594, ISBN 80-7149-609-X

25. VÖRÖS FERENC (szerk.) 2005. *Regionális dialektusok, kisebbségi nyelvhasználat.* (MNyTK 224. sz.) Magyar Nyelvtudományi Társaság–Konstantin Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara–Fórum Kisebbségkutató Intézet–Lilium Aurum. Somorja–Budapest. pp 164, ISBN 80-8062-288-4
ISSN 0133-218X ; 224.
26. VÖRÖS FERENC (szerk.) 2006. *Vallanak a neveink múltjáról és jelenéről. Magyar névtani kutatások Szlovákiában.* Szerk. VÖRÖS FERENC. (MNyTK 225 sz.) Magyar Nyelvtudományi Társaság–Konstantin Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara. Budapest–Nyitra. pp 192, ISBN 80-8050-943-3
ISSN 0133-218X ; 225.
27. VÖRÖS FERENC 2010. A két világháború közötti Alsó- és Felsőszeli a nevek tükrében. In: *Dolné a Horné Saliby v 20. storočí / Alsó- és Felsőszeli a 20. században. Társadalomrajz két magyarlakta településről Szlovákiában.* Szerk. Szarka László–Tóth Károly. Lokális és regionális monográfiák 6, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 11–62.
ISBN 978-80-89249-47-3
28. VÖRÖS FERENC 2011. Keresztnevek divatjáról, családnevek nyelvföldrajzáról. *Dolinszky, Sándor és Anna.* In: *A Csitári hegyek alatt.* Írások Sándor Anna tiszteletére. (EUROPICA VARIETAS) Szerk. Kozmács István és Vančóné Kremmer Il-dikó. Arany A. László Társulás–Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Fakulta stredoeurópskych štúdií. Nyitra. 255–270., ISBN 978-80-8094-852-8
29. VÖRÖS FERENC 2010. A Varga családnévről a nyelvföldrajz nézőpontjából. In: *Szépbe szőtt hit...* Köszöntő könyv Varga József tiszteletére. Szerkesztette Kolláth Anna és Gróf Annamária. Muratáj 2010. 1–2. szám. Maribor–Lendva. 267–276., ISBN 0353 5584
30. VÖRÖS FERENC 2011. *Nyelvek és kultúrák vonzásában. I. Személynevek a magyar nyelvterület északi pereméről.* Kalligram Kiadó, Pozsony. pp 520, ISBN 978-80-8101-465-9
31. VÖRÖS FERENC 2012. A Debnár és a Bednár családnév nyelvföldrajzáról. Az 1720-as és a 2009-es idősík összevetésével. In: *A tudomány vonzásában. Köszöntő kötet a 70 éves Vörös Ottó tiszteletére.* Szerk. Simon Szabolcs és Török Tamás. Komárom: Selye János Egyetem Tanárképző Kara. 9–23., ISBN 978-80-8122-053-1
32. VÖRÖS FERENC 2013. *Nyelvek és kultúrák vonzásában. II. Személynevek a magyar nyelvterület északi pereméről.* Pozsony: Kalligram Kiadó. pp 728, ISBN 978-80-8101-586-1

33. VÖRÖS FERENC 2014. *Kis magyar családnévtasz.* Pozsony: Kalligram Kiadó. pp 440, ISBN 978-80-8101-806-0
34. VÖRÖS FERENC 2017. *Kárpát-medencei történeti családnévtasz.* Pozsony–Budapest: Kalligram Kiadó. pp 564 ISBN 978-8101-955-5

1.2. Tanulmányok

1.2.1. Külföldi publikációk

1.2.1.1. Idegen nyelvű

35. VÖRÖS FERENC 1999. Die „kollektiven Techniken der Namensgebung” der ungarischen Minderheit in der Slowakei im Gegensatz zu den Assimilationsbestrebungen der Obrigkeit In den Orten Zselíz (Želiezovce), Diósförgepatony (Orechová Potôň) und Nagycétény (Veľký Cetín) In: *Culture of the Time of Transformation. II International Congress. The Cultural Identity of the Central-Eastern Europe. The Association of Historians of Art in Poznań, 1999.* 373–383. ISBN 838-73467-6-4
36. VÖRÖS FERENC 2004. Zhocly a rozdiely v tvorbe slovenských a maďarských priezvisk. In: *Acta Nitriensia. 7.* Reprezentačný zborník, UKF Nitra. 43–58.
37. VÖRÖS FERENC [Вөрөш, Ференц] 2010. Распространение антропонима Lizanec на территории Венгрии [Rasprostranenie antroponima Lizanec na territorii Vengrii]. In: *Ювілейний збірник на честь 80-річчя від дня народження професора Петра Лизанця [Yuvíleyeñiî zbîrnik na chest' 80-ríchchya víd dnya narodzhennya profesora Petra Lizantsya]* (Jubelumi kötet Lizanec Péter 80. születésnapjára). *Acta Hungarica, XIX–XX. Patent, Ужгород (Ungvár).* 110–117., ISBN 987-966-8760-98-3
38. VÖRÖS FERENC 2014. Gedanken während der Vorarbeiten zum ungarischen Familiennamenatlas. Anhand einiger Familiennamen des Bezirkes Vas bei der Landeserhebung 1720. In: *Sokszínű nyelvészet – nyelvi sokszínűség a 21. század elején.* Szerk. GRÓF ANNAMÁRIA–N. CSÁSZI ILDIKÓ–SZOTÁK SZILVIA. Budapest–Alsóőr: Tinta Kiadó–Imre Samu Nyelvi Intézet. 375–381. ISBN 978-615-5219-92-4

1.2.1.2. Magyar nyelvű

39. VÖRÖS FERENC 1998. Az újszülöttek keresztnévének vizsgálata Diósförgepatonyban 1977–1995 között. In: *Diósförgepatony névkincse, iskola- és sporttörténete.* Szerk.: KOVÁTSNÉ NÉMETH MÁRIA. Diósförgepatony Önkormányzata. Diósförgepatony (Szlovákia), 1998. 29–47.

40. VÖRÖS FERENC 2001. A hatalomváltások következményei a Felvidéken a XX. századi névadásban. In: *11. Élőnyelvi Konferencia*. Az Újvidéki Egyetem Magyar Tanszékének Évkönyve. Különszám. Újvidék. 2001. 47–58.
41. VÖRÖS FERENC 2001. Családnevek vizsgálata négy szlovákiai községben az 1896–1999 közötti időszakban. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*. 2001. 1. sz. 83–120.
42. VÖRÖS FERENC 2002. Felvidéki családnevek Trianon előtt, Trianon után. *Patonyföld*. 2002. II. évf. 10. sz. melléklete 1–6.
43. VÖRÖS FERENC 2002. Magyar nyelvű oktatás Szlovákiában az ezredfordulón. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*. 2002. 2. sz. 3–16.
44. VÖRÖS FERENC 2002. Nyelvváltás és -tartás a keresztnévhasználat tükrében két Nyitra környéki községben. In: *Hungarológia és dimenzionális nyelvszemlélet*. Szerk.: HOFFMANN ISTVÁN, JUHÁSZ DEZSŐ, PÉNTEK JÁNOS. Előadások az V. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson (Jyväskylä, 2001. augusztus 6–10.). Debrecen–Jyväskylä, 2002. 139–153.
45. VÖRÖS FERENC 2003. Családnevek az idő dimenziójában Nyugat-Szlovákiában. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*. 2003. 3. sz. 85–100.
46. VÖRÖS FERENC 2003. Felvidéki magyar neveink sorsa a XX. században. *Szörös Kő* (Nyelvész különszáma) 2003. 1. sz. (8. évf.) 24–40.
47. VÖRÖS FERENC 2003. Gondolatok a kassai Szép magyar beszéd verseny kapcsán. *Kassai Figyelő*. 2003. 4. sz. 11–12.
48. VÖRÖS FERENC 2003. A magyar nyelv helye a világban. Útban a nyelvrokonság kutatásához. Rokon népek és nyelvek. A magyar nyelvtörténet korszakai. A korszakolás általános kérdései. Ósmagyar kor. Ómagyar kor. Középmagyar kor. Az újmagyar kor. In: *Nyelvtörténeti olvasókönyv – Čítanka z historickej gramatiky maďarského jazyka*. VÖRÖS FERENC (red.) Univerzita Konštanína Filozofa v Nitre Filozofická fakulta. 2003. 3–44.
49. VÖRÖS FERENC 2003. Adalékok a magyar nevek -ovázásához. In: *Köszöntő könyv Kiss Jenő 60. születésnapjára*. Szerk. HAJDÚ MIHÁLY és KESZLER BORBÁLA. ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézete–Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest. 628–633.
50. VÖRÖS FERENC 2004. Családnevek etnikai és felekezeti szempontú vizsgálata. In: *Studia artis grammaticae et litterarum*. Szerk. SÁNDOR ANNA és VÖRÖS FERENC. Univerzita Konštanína Filozofa v Nitre Filozofická fakulta. 47–73.
51. VÖRÖS FERENC 2005. Adalékok a felvidéki személynevek areális névtanához. In: *Regionális dialektusok, kisebbségi nyelv-*

- használat. Szerk. VÖRÖS FERENC. (MNYTK 224) Magyar Nyelvtudományi Társaság–Konstantin Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara–Fórum Kisebbségkutató Intézet–Lilium Aurum. Somorja–Budapest. 129–141.
52. VÖRÖS FERENC 2005. Előszó. In: *Regionális dialektusok, kisebbségi nyelvhasználat*. Szerk. VÖRÖS FERENC. (MNYTK 224) Magyar Nyelvtudományi Társaság–Konstantin Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara–Fórum Kisebbségkutató Intézet–Lilium Aurum. Somorja–Budapest, 7.
 53. VÖRÖS FERENC 2006. Helynévkutatás a Felvidéken. In: *Vallanak a neveink múltjáról és jelenéről*. Magyar névtani kutatások Szlovákiában. Szerk. VÖRÖS FERENC. (MNYTK 225 sz.) Magyar Nyelvtudományi Társaság–Konstantin Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara. Budapest–Nyitra, 26–57.
 54. VÖRÖS FERENC 2006. Negyvenöt éves a magyar nyelvű pedagógusképzés Nyitrán. In: *Vallanak a neveink múltjáról és jelenéről*. Magyar névtani kutatások (Cseh)Szlovákiában. Szerk. VÖRÖS FERENC. (MNYTK 225 sz.) Magyar Nyelvtudományi Társaság–Konstantin Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara. Budapest–Nyitra, 11–18.
 55. VÖRÖS FERENC 2006. Utószó. In: *Vallanak a neveink múltjáról és jelenéről*. Magyar névtani kutatások (Cseh)Szlovákiában. Szerk. VÖRÖS FERENC. (MNYTK 225 sz.) Magyar Nyelvtudományi Társaság–Konstantin Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara. Budapest–Nyitra, 175.
 56. VÖRÖS FERENC 2006. Név kutatás és névföldrajz. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*. [2006] 1. sz. 167–176.
 57. VÖRÖS FERENC 2006. Értelmiségi szerepre készülve. A névhasználati jogok ismeretének tükrében a Felvidéken. In: *Nyelvi közösségek – nyelvi jogok*. Szerk. BENŐ ATTILA és SZILÁGYI N. SÁNDOR. A Szabó T. Attila Nyelvi Intézet kiadványai 3. Kiadja: az Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége. Kolozsvár, 2006. 332–342.
 58. VÖRÖS FERENC 2007. Névkiegészítők mint kontaktusjelenségek. In: *Nyelvek és nyelvváltozatok*. Köszöntő könyv Péntek János tiszteletére. I–II. Szerk. BENŐ ATTILA, FAZAKAS EMESE és SZILÁGYI N. SÁNDOR Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége. A Szabó T. Attila Nyelvi Intézet Kiadványai 4., Kolozsvár. II.: 441–444.
 59. VÖRÖS FERENC 2007. Adalékok a kétnyelvűség névtanához. In: *Nyelv – irodalom – társadalom*. Szerk.: BÁRCZI ZSÓFIA és VANČO ILDIKÓ. Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara, Nyitra. 145–157.

60. VÖRÖS FERENC 2008. Kárpát-medencei családnévkataszter és -topográfia. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* 52/2: 61–72.
61. VÖRÖS FERENC 2009. Magyar nyelvű ügymenetre utaló szlovák anyakönyvi bejegyzések az 1920-as években. In: *Nyelv-ideológiák, attitűdök és sztereotípiák*. 15. élőnyelvi konferencia Párkány (Szlovákia) 2008. szeptember 4–6. Szerk. Borbély Anna, Vančóné Kremmer Ildikó, Hattyár Helga. MTA Nyelvtudományi Intézet–Gramma Nyelvi Iroda–Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara. Budapest–Dunaszerdahely–Nyitra. 273–282.
62. VÖRÖS FERENC 2013. A Szilágyi családnév nyelvföldrajzáról. A történeti és jelenkori adatok vizsgálata térinformatikai módszerekkel. In: „... hogy legyen a víznek lefolyása ...” : *Köszöntő kötet Szilágyi N. Sándor tiszteletére*. Szerk. BENŐ ATTILA, FAZAKAS EMESE, KÁDÁR EDIT. Cluj-Napoca / Kolozsvár: Societatea Muzeului Ardelean / Erdélyi Múzeum-Egyesület. ISBN 978-606-8178-72-1. 551–562.
63. VÖRÖS FERENC 2013. Térinformatika és névföldrajzi paradigmaváltás. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 15/2: 35–67. ISSN1335-4361
64. VÖRÖS FERENC 2014. A természetes és mesterséges névállomány keveredéséről a Bokor családnév nyelvföldrajzának tükrében. *Muratáj* 2014/1–2: 290–301. ISSN 0353 5584
65. VÖRÖS FERENC 2014. A magyar családnévátlasz areális szemléletű munkálatairól. *Hungarológiai Közlemények* (Újvidék) 45/4: 24–34. ISSN 0350-2430
66. VÖRÖS FERENC–MISAD KATALIN (szerk.) 2015. *Od jazykovej geografie ku geografii mien V. Interetnické vzťahy. / A nyelvföldrajztól a névföldrajzig V. Interetnikus kapcsolatok*. Pozsony: Szenczi Molnár Albert Egyesület. ISBN 978-80-971983-0-5
67. VÖRÖS FERENC 2015. Szlovák eredetű családnevek Kárpát-medencei névföldrajza. In: *Od jazykovej geografie ku geografii mien V. Interetnické vzťahy. / A nyelvföldrajztól a névföldrajzig V. Interetnikus kapcsolatok*. Szerk. Vörös Ferenc és Misad Katalin. Pozsony: Szenczi Molnár Albert Egyesület. 15–42. ISBN 978-80-971983-0-5
68. VÖRÖS FERENC–MISAD KATALIN 2015. Szerkesztői előszó / Predslov editorov. In: *Od jazykovej geografie ku geografii mien V. Interetnické vzťahy. / A nyelvföldrajztól a névföldrajzig V. Interetnikus kapcsolatok*. Szerk. Vörös Ferenc és Misad Katalin. Pozsony: Szenczi Molnár Albert Egyesület. 9–14. ISBN 978-80-971983-0-5

69. VÖRÖS FERENC 2015. Nyugat-magyarországi és Burgenlandi családnevekről a történeti nyelvöldrajz nézőpontjából. In: *A nyelvöldrajztól a névöldrajzig VI. Határtalan névöldrajz*. Szerk. Vörös Ferenc. Unterwart/Alsóőr–Budapest: UMIZ–Imre Samu Nyelvi Intézet. 15–94. ISBN 978-615-5251-61-0
70. BENŐ ATTILA–LANSTYÁK ISTVÁN–VÖRÖS FERENC 2015. A kontaktusjelenségek tipológiája a családnevek körében. In: *A nyelvöldrajztól a névöldrajzig VI. Határtalan névöldrajz*. Szerk. Vörös Ferenc. Unterwart/Alsóőr–Budapest: UMIZ–Imre Samu Nyelvi Intézet. 147–185. ISBN 978-615-5251-61-0
71. VÖRÖS FERENC 2016. Az Erdélyi szótörténeti tár és a családnévöldrajzi kutatások kapcsolódási pontjai. In: *Az ember és a nyelv – térben és időben*. Emlékkönyv Szabó T. Attila születésének 110. évfordulóján. Szerk. Benő Attila– T. Szabó Csilla. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület. 106–133. ISBN 978-606-739-047-6
72. VÖRÖS FERENC 2016. Családnév-regionalizmusok a 18. század eleji Magyar Királyság nyugati térségéből. In: *A nyelvöldrajztól a névöldrajzig VII. Névregionalizmusok*. Szerk. Vörös Ferenc. Szombathely: Savaria University Press. 11–38. ISBN 978-615-5251-88-7
73. VÖRÖS FERENC 2017. Állandóság és változás a magyarországi családnévállomány egy sajátos szeletében. In: *Élőnyelvi kutatások és a dialektológia*. Válogatás a 19. Élőnyelvi Konferencia – Marosvásárhely, 2016. szeptember 7–9. – előadásaiból. Szerk. BENŐ ATTILA–FAZAKAS NOÉMI. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület. 152–163. ISBN 978-606-739-085-8.

1.2.2. Magyarországi publikációk

74. VÖRÖS FERENC 1984. Az új általános iskolai tantervről. *Népszabadság*. Iskola és társadalom c. rovat 1984. március 28.
75. VÖRÖS FERENC 1984. Képződnek-e nálunk analfabéták? *Népszabadság*. Iskola és társadalom c. rovat, 1984. február 29.
76. VÖRÖS FERENC 1984. Olvasni jó, olvasni kell. *Népszabadság*. Iskola és társadalom c. rovat 1984. július 18.
77. VÖRÖS FERENC 1993. Nagy kezdőbetűs közneveinkről. *Magyar Nyelvőr* 117: 521–524.
78. VÖRÖS FERENC 1994. Megjegyzések áfa szavunk írásmódjához. *Magyartanítás*, 1994. 3. szám. 30–31.
79. VÖRÖS FERENC 1995. A helyesírás tanítása a tanítóképző főiskolákon. *Hogyan tovább? A Győr-Moson-Sopron Megyei Pedagógusok Lapja*. 1995. 2–3. sz. 33–34.

80. VÖRÖS FERENC 1995. Helyesírási „edzésmodok” – a szabályzat kritikus értelmezése. In: *Anyanyelvi nevelés – embernevelés*. Országos anyanyelv-oktatási napok. Eger, 1994. július 4–7. Szerk. Szende Aladár. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 1995. 213–220.
81. VÖRÖS FERENC 1995. Pozitív nyelvművelői szemlélet a fogalmazástanításban. In: *Magyartanítás*, 1995. 4. szám. 21–26.
82. VÖRÖS FERENC 1996. A levél megszólítása és amit annak írásmódjával kifejez(het)ünk. In: *Helyesírási kultúránk fejlesztéséért*. Tízéves a pedagógusjelöltek Nagy J. Béla országos helyesírási versenye. Szerk.: O. BOZSIK GABRIELLA–V. RAISZ RÓZSA–ZIMÁNYI ÁRPÁD. Eszterházy Károly Tanárképző Főiskola, Eger. 1996. 85–94.
83. VÖRÖS FERENC 1996. Névválasztás, névhasználat – anyanyelvi kötődés. Keresztnevek vizsgálata az Apáczai Csere János Tanítóképző Főiskola komáromi kihelyezett tagozatának női hallgatóinak körében. In: *Nyelvi tudat, identitástudat, nyelvhasználat*. Szerk.: GADÁNYI KÁROLY, BOKOR JÓZSEF, GUTTMANN MIKLÓS Szombathely, 237–241.
84. VÖRÖS FERENC 1997. A névalak változásai Diósfőregpatonyban (Orechová Potôn) 1977–95 között. In: *Hetedik országos alkalmazott nyelvészeti konferencia*. (Budapest, 1997. április 3–5.) Szerk.: POLYÁK ILDIKÓ. Külkereskedelmi Főiskola. Budapest. 1997. 226–230.
85. VÖRÖS FERENC 1997. Keresztnévadás – identitás. A keresztnevek vizsgálata a rendszerváltás körüli években a szlovákiai Dióspatonyban. In: *Az V. magyar névtudományi konferencia előadásai* (Miskolc, 1995. augusztus 28–30.) Szerk.: B. GERGELY PIROSKA és HAJDÚ MIHÁLY. Magyar Nyelvtudományi Társaság és Miskolci Bölcsészettudományi Intézet. Budapest–Miskolc. 1997. 133–138.
86. VÖRÖS FERENC 1998. Adalékok Mikszáth *A jó palócok* című elbeszéléskötetének személynévhasználatához. *Névtani Értesítő* 20: 55–64.
87. VÖRÖS FERENC 1999. A közösségi névadási hagyomány továbbélése a tizenéves korosztályban. Egy Révkomáromban magyar gimnazisták körében végzett vizsgálat tapasztalatai. *Magyar Nyelvőr* 123: 266–285.
88. VÖRÖS FERENC 1999. Anyakönyvi adalékok a csehszlovákiai és szlovákiai magyarság jogfosztottságához 1918-tól napjainkig. *Névtani Értesítő* 21: 1999. 204–212.
89. VÖRÖS FERENC 1999. Két szlovákiai település névadási szokásainak összevetése napjainkban. Diósfőregpatony

(Orechová Potôň) és Nagycétény (Veľký Cetín). *Magyar Nyelv* 95: 71–83.

90. VÖRÖS FERENC 1999–2000. Adalékok a magyar helyesírás értelemtükröző jellegéhez. A szóelemzés elve és a transzparen-
cia. In: *Helyesírás és tanárképzés: a Nagy J. Béla országos he-
lyesírási versenyek előadásai, egyéb tanulmányok és feladatso-
rok*. Szerk. BOZSIK GABRIELLA–RAISZ RÓZSA. Eszterházy Ká-
roly Tanárképző Főiskola, Eger. 1999–2000. 27–33.
91. VÖRÖS FERENC 1999–2000. Széljegyzetek a mozaikszók
helyesírásához. In: *Helyesírás és tanárképzés: a Nagy J. Béla
országos helyesírási versenyek előadásai, egyéb tanulmányok és
feladatsorok*. Szerk. BOZSIK GABRIELLA–RAISZ RÓZSA. Eszter-
házy Károly Tanárképző Főiskola, Eger. 1999–2000. 54–58.
92. VÖRÖS FERENC 2002. Magyar–szlovák családnevek nyelv-
földrajzi vallomása. In: *IV. Dialektológiai Szimpozion*. Szombat-
hely, 2001. augusztus 23–25. Szerk. SZABÓ GÉZA, MOLNÁR
ZOLTÁN, GUTTMANN MIKLÓS. Berzsenyi Dániel Főiskola,
Szombathely, 2002. 305–315.
93. VÖRÖS FERENC 2003. Felvidéki családnevek
onomatodialektológiai vallomása. *Névtani Értesítő* 25: 143–147.
94. VÖRÖS FERENC 2004. A (történeti) személynévkutatás a
Felvidéken. Különös tekintettel a Trianon utáni fejleményekre.
In: *Magyar Névtani Kutatások itthon és határainkon túl*. Névtani
tanácskozás Jászberényben 2003. október 17–18. Szerk. FARKAS
FERENC. Magyar Nyelvtudományi Társaság–Szent István Egye-
tem Jászberényi Főiskolai Kar–TIT Jászberényi Szervezete–
Jászok Egyesülete. Budapest, 2004. 39–59.
95. VÖRÖS FERENC 2004. Névpolitika a Felvidéken. Nyelvpoli-
tika a Kárpát-medencében. In: *A magyar nyelvi kultúra jelene és
jövője*. I. Szerk. BALÁZS GÉZA. MTA Társadalomkutató köz-
pont, Budapest. 367–381.
96. VÖRÖS FERENC 2004. Nyelvcseré – névcseré a Zobor-
vidéken. In: *Nyelvvesztés, nyelvjárásvesztés, nyelvcseré*. Szerk.
P. LAKATOS ILONA és T. KÁROLYI MARGIT. Segédkönyvek a
nyelvészet tanulmányához. 29. sz. Tinta Könyvkiadó. Budapest,
247–255.
97. VÖRÖS FERENC 2006. Adalékok a magyar szókészlet nagy-
ságának becsléséhez. In: *101 írás Pusztai Ferenc tiszteletére*.
Szerk. MÁRTONFI ATTILA–PAPP KORNÉLIA–SLÍZ MARIANN.
Argumentum Kiadó, Budapest, 491–496.
98. VÖRÖS FERENC 2005. Hely- és személynévi neologizmusok
a Felvidéken Trianon után. *Névtani Értesítő* 27: 197–213.
99. VÖRÖS FERENC 2006. Gondolatok a magyar és a szlovák
családnevek összevetéséhez. *Névtani Értesítő* 28: 45–54.

100. VÖRÖS FERENC 2006. A szlovák–magyar metanyelvi névpárok jelentése és pragmatikája. In: *Határsávok 2003–2004*. Szerk. Kovács László, Tóth József. Savaria Universiti Press, Szombathely. 279–292.
101. VÖRÖS FERENC 2007. Adalékok a magyar helyesírás értelemtükröző jellegéhez. A szóelemzés elve és a transzparencia. In: *Hagyomány és újítás a helyesírásban*. Szerk. BOZSIK GABRIELLA–EÖRY VILMA–V. RAISZ RÓZSA. Líceum Kiadó, Eger. 74–84.
102. VÖRÖS FERENC 2007. A határtalanítás „mostohagyermekai”. In: *Nyelv, nemzet, identitás*. I. Szerk. MATICSÁK SÁNDOR. Nemzetközi Magyarágtudományi Társaság, Budapest–Debrecen. 177–186.
103. VÖRÖS FERENC 2007. Névfordítás és névváltoztatás két-nyelvű környezetben. In: *Nyelvi identitás és a nyelv dimenziói*. Szerk. HOFFMANN ISTVÁN–JUHÁSZ DEZSŐ. Nemzetközi Magyarágtudományi Társaság, Debrecen–Budapest. 185–199.
104. VÖRÖS FERENC 2007. Több nyelv és kultúra vonzásában. In: *A magyar mint veszélyeztetett nyelv?* Szerk. PUSZTAY JÁNOS. Az Uralisztikai Tanszék kiadványai (12). Savariae. 269–289.
105. VÖRÖS FERENC 2007. A puszta családnév mint (cseh)szlovák pragmatikai kölcsönzés. Szélgjegyzetek a felvidéki névregionalizmusok kérdésköréhez. *Névtani Értesítő* 29: 213–218.
106. VÖRÖS FERENC 2007. Egy hungarocentrikus Kárpát-medencei szinkron névföldrajz szükségességéről. In: *V. dialektológiai szimpozion*. Szombathelyen 2007. augusztus 22–24. Szerk. Guttman Miklós és Molnár Zoltán. Berzsenyi Dániel Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszéke. 299–307.
107. VÖRÖS FERENC 2005–2007. A kézírástól a szövegszerkesztésig. In: *Két évtized a helyesírásért*. Szerk. BOZSIK GABRIELLA. EKF Líceum Kiadó, Eger. 135–148.
108. VÖRÖS FERENC 2008. A Kárpát-medencei magyar kontaktusváltozatok személynévkincséről beszélőközösségi aspektusból. *Acta Hungarica* 18: (2007) Ungvár, 202–214.
109. VÖRÖS FERENC 2008. Nyelvhatárközelben – jogfosztottan. Szélgjegyzetek Alsószeli 1945–1959 közötti névélettanához. In: *Név és valóság*. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai (Balatonszárszó, 2007. június 22–24.) Szerk. BÖLCSKEI ANDREA–N. CSÁSZI ILDIKÓ. A Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Kiadványai 1., Budapest, 507–518.
110. VÖRÖS FERENC 2008. Keresztény névkincs – Martyrologium Romanum. In: *Gondolatok a Biblia körül*. Szerk. MÓZER IBOLYA. (Partes Populorum Minores Alienigenae.

- 2008/II) Nyugat-magyarországi Egyetem Savaria Egyetemi Központ Történettudományi Intézete, Szombathely. 120–143.
111. VÖRÖS FERENC 2009. Szélgjegyzetek a magyar családnév-
atlasz előmunkálatai közben. *Névtani Értesítő* 31: 185–197.
<http://mnytud.arts.unideb.hu/nevtan/ne/szamok/31/ne3120vf.pdf>
 112. MMCsA/DHS 2009 = *A mai magyar családnévek adatbázi-
sa / Database of Hungarian Surnames*. Elektronikusan tárolt
adatbázis. Kutatásvezető: VÖRÖS FERENC.
 113. MCsTt 2011 = *Magyar családnévek térképtára*. Elektroni-
kusan tárolt adatbázis. Kutatásvezető: VÖRÖS FERENC.
 114. VÖRÖS FERENC 2010. Szinkrón magyar családnév-
atlaszunk térképlapjainak margójára. *Magyar Nyelvőr* 134: 88–102.
<http://nyelvor.c3.hu/period/1341/134109.pdf>
 115. VÖRÖS FERENC 2010. Mutatvány a mai magyar családnév-
atlasz előmunkálataiból. 1. *Magyar Nyelv* 106: 156–169.
http://www.c3.hu/~magyarnyelv/10-2/vorosf_102.pdf
 116. VÖRÖS FERENC 2010. Mutatvány a mai magyar családnév-
atlasz előmunkálataiból. 2. *Magyar Nyelv* 106: 308–322.
http://www.c3.hu/~magyarnyelv/10-3/vorosf_103.pdf
 117. VÖRÖS FERENC 2010. Nyelvföldrajzról, változatok szótáro-
zásáról a Szabó családnév okán. In: *Tanulmányok Szabó József
70. születésnapjára*. Szerk. Németh Miklós–Sinkovics Balázs.
Szegedi Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszéke. Sze-
ged. 179–189.
 118. VÖRÖS FERENC 2010. A magyarországi családnév-
földrajz új távlatai. In: *A nyelvföldrajztól a névföldrajzig*. (MNyTK 234)
Szerk. Vörös Ferenc. Magyar Nyelvtudományi Társaság–NyME
Savaria Egyetemi Központ, Budapest–Szombathely. 13–30.
 119. VÖRÖS FERENC 2010. Hagyományos írásmódú családneve-
ink nyelvföldrajzának margójára. In: *Elméleti és módszertani
változatosság a helyesírás-tanításban*. Szerk. Bozsik Gabriella.
Eger: Líceum Kiadó. 96–108.
 120. VÖRÖS FERENC 2011. Helynév a családnévben. A *Füzék*
alakváltozatairól nyelvföldrajzi és történeti megközelítésben. In:
Karszt, történelem, helynevek. Köszöntők és tanulmányok a 88
éves Dénes György tiszteletére. Szerk. Tóth Álmos–Bárth M.
János. Meteor Természetbarátok Turista Egyesülete, Budapest.
271–277., ISBN 978-963-08-2218-3.
 121. VÖRÖS FERENC 2011. Szerkesztői előszó. In: *A nyelvföld-
rajztól a névföldrajzig II*. Családnév – helynév – kisebbségek.
Savaria University Press, Szombathely. 11–12.
ISBN 978-963-9882-80-5
 122. VÖRÖS FERENC 2011. Név-
földrajz és térinformatika. Mu-
tatvány a Mai magyar családnév-
atlasz legújabb térképlapjaiból.

- In: *A nyelvföldrajztól a névföldrajzig II. Családnév – helynév – kisebbségek*. Szerk. Vörös Ferenc. Savaria University Press, Szombathely. 13–46., ISBN 978-963-9882-80-5
123. VÖRÖS FERENC 2011. Mit tudnak a (leendő) tanárok a nyelv- és kisebbségpolitikáról. In: *Nyelvi mítoszok, ideológiák, nyelvpolitika és nyelvi emberi jogok közép-európában elméletben és gyakorlatban*. Szerk. Hires-László Kornélia, Karmacs Zoltán, Márku Anita. Tinta Könyvkiadó–II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Hodinka Antal Intézete Budapest–Beregszász. 134–138. ISSN 1419-6603, ISBN 978-963-9902-94-7
 124. VÖRÖS FERENC 2011. Hol tartanak a mai magyar családnévátlasz munkálatai? *Névtani Értesítő* 33: 191–202.
 125. VÖRÖS FERENC 2012. Személynévhasználat és impériumváltások a 20. századi Kárpátalján. *Magyar Nyelvőr* 136: 78–88.
 126. VÖRÖS FERENC 2012. Nyelvjárásról, névföldrajzról, művelődés- és nyelvtörténetről a térinformatika korában. In: *A nyelvföldrajztól a névföldrajzig III. Nyelvjárás – néprajz – művelődéstörténet*. Szerk. VÖRÖS FERENC. Szombathely: Savaria University Press. 13–60., ISBN 978-615-5251-05-4
 127. VÖRÖS FERENC 2012. Szerkesztői előszó helyett – A sárvári vár mint történelmi emlékhely. In: *A nyelvföldrajztól a névföldrajzig III. Nyelvjárás – néprajz – művelődéstörténet*. Szerk. VÖRÖS FERENC. Szombathely: Savaria University Press. 11–12., ISBN 978-615-5251-05-4
 128. VÖRÖS FERENC 2013. Szerkesztői előszó. In: *A nyelvföldrajztól a névföldrajzig IV. A nyelvi kölcsönhatások és a személynevek*. Szerk. VÖRÖS FERENC. Szombathely: Savaria University Press. 11–12. ISBN 978-615-5251-21-4
 129. VÖRÖS FERENC 2015. Ami a Kis magyar családnévátlaszból kimaradt. Családneves nyelvföldrajzi térképlapok extralingvális hasznosításáról. In: *A nyelv dimenziói. Tanulmányok Juhász Dezső tiszteletére*. Szerk.: Bárh M. János–Bodó Csanád–Kocsis Zsuzsanna. Budapest: ELTE BTK. 448–454. ISBN 978-963-284-732-0
 130. VÖRÖS FERENC 2015. Miként hasznosíthatók a Névtani Értesítő tanulmányai a magyartanításban? *Anyanyelv-pedagógia* 7/3 <http://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=585> HU ISSN 2060 0623
 131. VÖRÖS FERENC 2015. Családnévvé vált közszei kövületekről. Bíró és társai. In: *Acta Academiae Agriensis. Nova Series Tom. XLII. Sectio Linguistica Hungarica*. Redigit: Kalcsó Gyula. Eger: Eszterházy Károly Főiskola. 225–231. ISSN 1785-6906
 132. TÓTH PÉTER–VÖRÖS FERENC et al. 2017. Felsőpulya – Oberpullendorf. In: *Őrvidéki Kollégium*. Szerk.: dr. Gyurácz Fe-

renc és Loksa Gábor. Lakitelek: Antológia Kiadó és Nyomda Kft. 71–90. ISBN 978 615 5428 64 7

133. VÖRÖS FERENC 2017. Magyar nyelvűség az ezredforduló utáni Felsőpulyán. In: *Őrvidéki Kollégium*. Szerk.: dr. Gyurácz Ferenc és Loksa Gábor. Lakitelek: Antológia Kiadó és Nyomda Kft. 163–198. ISBN 978 615 5428 64 7
134. VÖRÖS FERENC 2017. „Gazdák, kik terhes Házat tartanak”. In: *„...ahogy a csillag megy az égen...”*. Köszöntő kötet Molnár Zoltán tiszteletére. Szerk.: HAJBA RENÁTA–TÓTH PÉTER–VÖRÖS FERENC. Szombathely: Savaria University Press. 241–260. ISBN 978-615-5753-05-3 (nyomtatott); ISBN 978-615-5753-06-0 (online)

1.3. Recenziók

135. VÖRÖS FERENC: H. Tóth István: Helyesen írok? *Magyartanítás*. 1995/1.
136. VÖRÖS FERENC: Noll Katalin: Helyesírás mindenkinek. *Magyartanítás*. 1995/1.
137. VÖRÖS FERENC: H. Tóth István: A stílus. *Magyartanítás*. 1995/2.
138. VÖRÖS FERENC 2010. Bauko János: Ragadványnév-vizsgálatok kétnyelvű környezetben. *Névtani Értesítő* 32: 217–220.
139. VÖRÖS FERENC 2011. Hajdú Mihály: Családnevek enciklopédiája. *Magyar Nyelv* 107: 200–208.
ISSN 0025-0228 (nyomtatott) HU ISSN 1588-1210 (online)
140. VÖRÖS FERENC 2011. Farkas Tamás: Családnév-változtatás Magyarországon. *Névtani Értesítő* 33: 291–294.
141. VÖRÖS FERENC 2012. Farkas Tamás szerk.: Régi magyar családnevek névvégmutató szótára. XIV–XVII. század. ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet – Magyar Nyelvtudományi Társaság, 2009. *Magyar Nyelvőr* 136: 467–470.
ISSN 0025-0236, Webváltozat: ISSN 1585-4515

Kiadja: Savaria University Press
Szombathely, 2017
Felelős kiadó: FÜZFÁ BALÁZS
Nyomta: Balogh és Társa Kft., Szombathely
ISBN 978-615-5753-07-7

